

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

147388

“FİKHU’L-EVLEVİYYÂT”IN (ÖNCELİKLER FIKHI) KAYNAKLARI VE ŞER’İ
HÜKÜMLERİN ÇATIŞMASI HALİNDE DEVREYE GİREN KURALLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. H. Tekin GÖKMENOĞLU

Hazırlayan
M. Rahmi TELKENAROĞLU

KONYA-2004

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1
“Fıkhu'l-evleviyyât” a Duyulan İhtiyaç, Bu Alana Emek Veren Şahsiyetler ve İstifade Edilen Kaynaklar	1

BİRİNCİ BÖLÜM

“FİKHU'L-EVLEVİYYÂT”IN TANIMI, KAPSAMI, ÇIKIŞ SEBEPLERİ VE KAYNAKLARI	5
I. “Fıkhu'l-evleviyyât”ın Tanımı ve Kapsamı	5
II. “Fıkhu'l-evleviyyât”ın Çıkış Sebepleri	9
A. Şer’î Amellerin Mertebelerinde ve İslâmî İlimlerde Meydana Gelen Çözülme ..	9
1. Tefsir Alanında Meydana Gelen Değişim	9
2. Hukuk Alanında Ortaya Çıkan Karmaşa	11
3. Tasavvufta Görülen Bozulmalar	13
4. Müslüman Toplumlarda Pratiğe Yönelik Hayatında Ortaya Çıkan Ameli/Fiili Karmaşa.....	16
B. Müslüman Tebliğcilerin Dini Davet Görevini İfa Ederken Merhale ve Önceliklere Riayet Prensibine Duyulan İhtiyaç	18
III. “Fıkhu'l-evleviyyât”ın Kaynakları Ve Bu Kaynaklardaki Evleviyyât İlkeleri	20
A. Kusursuz Bir Evleviyyet Mihengi Olarak Kur’an-ı Kerîm	20
B. Müminleri Evleviyyete Yönelten Ayet ve Hadisler	25
1) Kur’an-ı Kerîm’de Müminleri Evlâ Olanı Prensipte Edinmeye Yönelten Ayetlerden Bazıları	25
2) Müminleri Evlâ Olanı Prensipte Edinmeye Yönelten Hadislerden Bazıları	29
C. Nasslarda Evleviyyet İlkeleri	33
1) Usûl Furûa, İman Amele Göre Öncelik Hakkına Sahiptir	33
2) Nitelik Sayıdan Önemlidir	34

3) Öz Şekilden Önemlidir	38
4) Güzel Bir Söz Peşinden Eziyet Gelen Sadakadan Evlâdır	41
5) Vaciblerin Hemen İfası Ertelenmesinden Evlâdır	42
6) Daha Üstün Olan Tercih Edilir	43
7) Teberru ve Nafile Türü İbadetlerde Gizlilik Bu İbadetleri Açıkta Yapmaktan Daha Hayırlıdır	45
8) Barış Ortamı Savaş Ortamından Daha Hayırlıdır	46
9) Ana-Babaya Hürmet ve İtaatin Allah Yolunda Cihada Göre Evleviyyeti Vardır	48
10) Köle de Olsa Mümine Bir Kadınla Evlenmek Hür de Olsa Müşrike Bir Kadınla Evlenmekten Evlâdır	49
11) Borçlunun Borçtan İbrâsı Bu Borcun Ertelenmesinden Evlâdır	52

İKİNCİ BÖLÜM

ŞER’İ HÜKÜMLERİN ÇATIŞMASI HALİNDE DEVREYE GİREN “FIKHU’L-EVLEVİYYÂT” KURALLARI	53
1. Maslahatı Çok Olan Maslahatı Az Olana Nispetle Öncelik Hakkına Sahiptir.....	59
2. Mefsedeti Çok Olan, Kaçınma Yönüyle Mefsedeti Az Olana Göre Öncelik Hakkına Sahiptir.....	68
3. Mefsedetten Sakınma Eşit Olduğu Bir Durumda , Maslahatı Tahsil Etmeye Öncelenir.....	78
4. Mesalih Mefasid İle Çatışırsa Baskın Olan Taraf Öncelenir.....	79
5. Maslahatı Genel Olan Maslahatı Özel Olana Öncelenir	85
6. Ferâiz ve Usûl , Nevâfil ve Furûa Öncelenir.....	88
7. Maksad Hükümler Vesile Hükümlere Öncelenir	91
8. Kendisine Bazı Mefsedetlerin Eşlik Ettiği Zarûrî ve Hâcî Mübahların Tahsili Terkinden Evlâdır	94
9. Şer’î Hüküm ve Amelerde İhtiyata En Yakın Olan Görüş Diğerlerine Öncelenir.....	97
10. Fevrî Olan Terâhî Olana Tercih Edilir.....	98
11. Mudayyak Vakitli Vacib, Mutlak Vakitli Vacibe Takdîm Edilir.....	99
12. Topluma Faydası Dokunan İbadetler Kişisel İbadetlere Öncelenir	99

13. Vacibi Kaza Nafıylele Meşgul Olmaktan Evlâdır.....	101
14. Vaktinin Geçmesinden Korkulan İbadet, Böyle Bir Tehlike Taşımayan İbadete Göre Öncelik Hakkına Sahiptir.....	102
15. Bir Zararı İnsandan Savmak Aynı Zararı Hayvandan Savmaktan Evlâdır.....	102
16. Vakti Daralmış Farzı Eda Vakti Geçmiş Farzı Kazadan Evlâdır.....	103
17. İhtiyaç Sahibi İhtiyacı Olmayana Öncelenir.....	104
18. Müttakilere İhsanda Bulunmak Günahkar Kişilere İhsanda Bulunmaya Öncelenir.....	104
19. Hükmü Daha Özel Olan Hükmü Daha Genel Olana Tercih Edilir.....	105
20. İştıyak ve Rızayla Yapılan İbadet, Meşakkatle ve Gönülsüz Olarak Yapılan İbadete Öncelenir.....	106
21. Telafisi Zor Olan, Başka Bir Şekilde Telafisi Mümkün Olana Tercih Edilir.....	108
SONUÇ	109
BİBLİYOGRAFYA	111

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.mlf.	Aynı müellif
a.y.	Aynı yer
b.	İbn, bin
Bkz.	Bakınız
By.	Basım yeri yok
Çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
D.E.Ü.	Dokuz Eylül Üniversitesi
ed.	Editör
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
Krş.	Karşılaştırınız
m.	Miladi
mad.	Madde
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Mv.F.	el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye
Nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
ts.	Tarihsiz
v.	Vefat tarihi
vd.	Ve diğerleri/Ve devamı
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire

ÖNSÖZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَحْدَهُ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مِنْ لَا نَبِيَّ بَعْدَهُ

İçinde bulunduğumuz modern çağın Müslümanları, İslam'ı algılayış tarzında meydana gelen, dinin kaynak ve maksadına ilişkin karmaşa sebebiyle, gerek teorik olarak düşünsel hayatta , gerek dinin pratik yönünü ilgilendiren ibadetlerde ve gerekse davet çalışmalarında hangi unsurlara öncelik vereceklerinin şaşkınlığı içindedirler. İslam dininin öncelikleri hakkındaki bu algı ihtilalinin sebeplerini ; son iki asırdır süregelen ve kaynağını Batıdan alan kültür öğelerinin Müslüman toplum üzerindeki tahakkümüne, Müslümanların iki temel kaynağı (Kuran-Sahih hadis) göz ardı etmelerine , mezheb-meşreb taassubuna , felsefe ve tasavvufun menfi tesirleri gibi faktörlere ircâ etmek mümkündür.

Çağlar boyu İslam toplumu içinde kümelenmiş meşreplerden kimisi dinin ruhani/mistik yönünü yegane kurtuluş çaresi saymakta, kimisi siyasi erki kullanarak yukardan inmece projeleri var gücüyle desteklemekte , bazıları çalışmalarını İslam'ın akâid değerleri üzerinde yoğunlaştırmakta ve bunu yeterli görmekte, bazıları ise İslam'a ait bir iktidar dili oluşturmayı ihmal edip sadece protest/tepkisel karakterli muhalif söylemi dillendirmeyi temel gaye edinmektedir. Neticede dev aynasında görünen başı büyük gövdesi küçük yada kolları uzun ayakları kısa bir vücut manzarasını anımsatan ucûbe-i hilkat bir İslam profili karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir fikrî anarşi içinde her grup kendi elindekiyle şırmarmakta (*Rum Suresi 30/32*) bütünsel, objektif ve İslam'ın bütün değerlerine hakkını veren nazariyeler geliştirmekten aciz kalınmaktadır. "De ki : ' Ey gökleri ve yeri yaratan , gaybı ve şهادeti bilen Allah'ım ! Anlaşmazlığa düştükleri şeylerde kullarının arasında sen hüküm vereceksin.' " (*Zümer Suresi 39/46*)

Bu noktada önemli bir boşluğu doldurmaya namzet olan fikhu'l- evleviyyât (öncelikler fikhî), İslam toplumunun ve Müslüman ferдин İslam dinini yaşarken ve tebliğ görevini icra ederken dikkat edeceği

unsurları önem (öncelik, evleviyet) sırasına vurgu yaparak işleyen, İslam'ın aslî kaynak ve maksatları ışığında İslam Hukuk Usûlüne bağlı olarak son zamanlarda gelişen bir bilim dalıdır. Tezimizde bu bilimin iki ana kaynağını ve “Şer’î hükümlerin çatışması halinde itibar edilen kuralları”nı işlemeye gayret ettik.

Çalışmamız giriş , iki bölüm ve sonuçtan teşekkül etmekte olup giriş kısmında ; “*fikhu'l-evleviyât*”a duyulan ihtiyaç, bu alana emek veren şahsiyetler ve istifade edilen kaynaklara kısaca temas edilmiştir. Birinci bölümde ; tarifi, kapsamı, çıkış sebepleri ve iki ana kaynağı olan Kur’an ve Hadîs’ten bu bilime ait bazı prensipler tespit edilmiştir. İkinci bölümde ise şer’î hükümlerin çatışması halinde mükellefin tereddütte kaldığı iki durumdan hangisine öncelik vermesi gerektiğine dair temel kurallar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümle hedeflediğimiz asli amaç dini hükümleri uygularken mükellefin iki çelişik durum arasında hangisini tercih edeceğine dair yolunu aydınlatıcı öneriler sunmaktır.

Araştırmam esnasında tashih ve tenkitleriyle bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. H. Tekin GÖKMENOĞLU’na, yol gösterici fikirlerinden ve samimi ilgilerinden destek aldığım Prof. Dr. Orhan ÇEKER ve Doç. Dr. Ahmet YAMAN’a , zengin kütüphanesini istifadeye açarak yardımını esirgemeyen Salih EKİNCİ Beyefendiye içten teşekkürlerimi sunmayı onurlu bir görev addediyorum.

Tevfik ve hidayet yalnız Allah’tandır.

M. Rahmi TELKENAROĞLU

GİRİŞ

“Fıkhu’l-evleviyyât”a Duyulan İhtiyaç, Bu Alana Emek Veren Şahsiyetler Ve İstifade Edilen Kaynaklar

Din nazarında ahlaki değerler, hükümler ve ameller aynı mertebede olmayıp aslî-ferî, efdal-mefdûl, erkân-mükemmilât gibi farklı mertebe ve derecelendirmeler altında incelenmektedir.¹ Kur’an-ı Kerîm ve hadislerde amellerin bu farklı derecelendirmelere tabi tutularak değerlendirildiğini açıkça görebiliriz.

“Hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ı onarmayı, Allah’a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihad eden gibi mi saydınız? Allah katında bir olmazlar. Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez.”² “Allah mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak üstün kılmıştır.”³ “De ki hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?”⁴ “Allah katında en kıymetliniz en takvali olanınızdır.”⁵ gibi ayetlerde bu fark vurgulanmaktadır. Hadislerde ise imanın altmış yada yetmiş şubesinin olduğu ifade edilmiş⁶, ashâb-ı kirâm da sık sık “Hangi amel Allah’a daha sevgilidir?” yada “Hangi amel daha faziletlidir?” türü sorularla Allah katında en değerli olan amelleri aramaya gayret etmişlerdir.

Kur’an ve sünnette evleviyyâtın (öncelikli meselelerin) temel prensipleri belirlenmekle beraber günümüzde bu temel prensiplerden bazı kurallar ve kaideleri istinbat etme ihtiyacı hasıl olmuştur. Gerek davet çalışmalarında gerekse şer’î-amelî hükümler pratize edilirken hangi şeylerin diğerlerine nispeten öncelik hakkına sahip olduğunu tespit etmeyi hedefleyen “fıkhu’l-evleviyyât”ın ortaya çıkış sebeplerini üç noktada toplayabiliriz :

- 1) İslami çalışmalar ve tebliğ faaliyetlerinde öncelikli meselelere eğilen , hangi konuların daha fazla işlenmesi gerektiği hususunda yol gösteren müstakil çalışmaların bulunmayışı.

¹ Yûsuf Karadâvî, “Fî fıkhi’l-evleviyyât : Dirâsetün cedîde fî davi’l-Kur’âni ve’s-sünne”, s.10.

² Tevbe 9/19.

³ Nisâ 4/95.

⁴ Zümer 39/9.

⁵ Hucurât 49/13.

⁶ Buhârî, *İmân*, 3 ; Müslim, *İmân*, 57 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 14 ; Tirmizî, *İmân*, 6 ; Müsned, II/379.

2) Mefsedet ve maslahatların birbiriyle çokça temasta bulunduğu bir devirde çatışan şerî amellerin neye göre tercih edileceğine dair kurallar tespit etme gereksinimi.. İslam ümmeti bugüne kadar özellikle şu yedi noktada evleviyet kurallarına son derece aykırı davranışlar sergilemiştir :

- a) Müslümanlar son birkaç asırdır bilim-teknik ve savunma sektörleri , fıkhi ictihad ve naslardan ahkam istinbatı, İslami davet ve şûrâ , diktatör ve otokratik devlet sistemleriyle mücadele gibi ümmetin genelini ilgilendiren farz-ı kifaye çalışmaları ihmal etmişlerdir.
- b) Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde namaz ve zekata nispetle öncelik verdiği emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker⁷ gibi farz-ı ayn hükümleri ihmal etmiş yada gereken değeri vermemişlerdir.
- c) İslam'ın bazı rükünlerine diğer bazı hükümlerinden çok daha fazla önem vermişlerdir. Örneğin oruca namazdan, namaza da zekattan.. İslam toplumlarında Ramazan ayı oruç tutmayan çok az kişi olmasına karşın namaz kılmayanlar ekseriyeti teşkil etmektedir. Zekat da Kur'an-ı Kerîm'de hep namazla beraber zikredilmesine karşın maalesef namaz kadar ilgi görmemektedir.⁸
- d) Bazı nafilere farzlar ve vaciblerden daha fazla önem vermişlerdir.
- e) Namaz ve zikir gibi ferdi ibadetlere cihad, fikh, takva üzere yardımlaşma, sabrı ve merhameti tavsiye, adalet ve şûrâyâ davet gibi içtimâî ibadetlerden daha fazla önem vermişlerdir.
- f) Furûâta (şerî amellere) itina göstermişler, usulü (akîde, iman, tevhid ve ihlası) gözardı etmişlerdir.
- g) Toplumda yaygın haramlarla mücadele yerine mekruhlar ve üzerinde ihtilaf bulunan şüpheli şeylerle mücadeleyi tercih etmişlerdir. Örneğin şirk, sihr, kabirleri mescid edinme ve

⁷ Tevbe 9/71 ; Âl-i İmrân 3/110.

⁸ Hz. Ebubekir zekat vermeyenlerle ilgili olarak "Vallahi namazla zekatın arasını ayıranlarla savaşacağım" demiştir. Buhârî, *Zekât*, 1 ; Müslim, *İmân*, 32 ; Ebu Dâvûd, *Zekât*, 1 ; Tirmizî, *İmân*, 1 ; Nesâî, *Zekât*, 3.

ölülere adak sunma gibi tevhid inancına aykırı günahlar, zulüm, haksız kazanç, dolandırıcılık , israf, milli serveti yağma etme, sınıfsal ayrımcılık gibi sosyal-siyasal problemlerle uğraşmak dururken fotoğraf çekme ve mûsikînin hükmü, elbisenin boyu ve rengi gibi meselelerle meşgul olup vakit zayi etmişlerdir.⁹

- 3) İslam'a hizmet eden ekol, cemaat ve yönelimlerden kimisinin eğitime, kimisinin siyasete, bazılarının itikadi sahaya, bazılarının ise sadece zikir ve evrada yönelmesi sebebiyle toplumda ortaya çıkan karmaşayı bertaraf etme ve bu konuda yöntem belirleme ihtiyacı.¹⁰

Bu zikredilen konulardaki toplumsal açıkları kapatmak için bir çok alim ve müfekkiri kafa yormuş bu alanda bazı eserler telif etmişlerdir. Son asır ıslahatçılarının hayatlarını ve eserlerini mütalaa eden kişi her birinin belli sahalara emek verdiklerini ve evleviyyâtlarını belli mevzular üzerinde yoğunlaştırdıklarını görür. Yusuf Karadâvî modern asrın yetiştirdiği belli başlı şahsiyetlerin evleviyyât konularını şu şekilde tespit etmiştir :

Hasan el-Bennâ (v.1949): Laiklerin ve taklitçilerin elinde bozulmaya yüz tutmuş İslam anlayışını şeriat-akide, din-devlet dengesini kurarak tashih etmeye çalıştı.

Cemâluddîn el-Afğânî (v.1315/1897): Yazdığı eserler ve makaleler ile Ümmeti uyandırmaya ve sömürgeciliğe karşı harekete geçirmeye çalıştı.

Muhammed Abduh (v.1905): Müslümanları taklit bataklığından kurtarmaya ve selef yöntemiyle İslam anlayışını hakim kılmayı amaçladı.

Muhammed b. Abdulvahhâb (v.1206/1791): İslam'ın akide yönüne ağırlık verdi ve tevhid inancını şirkten ve hurafelerden koruma adına kitaplar yazdı.

Muhammed Ğazâlî (v.1996): İslam dininin Müslümanlar nezdinde asırlar boyu kazandığı parçacıl görünümü bertaraf edip İslam'a yönelik bütüncül ve dengeli bir bakış açısını temin etmek için uğraştı.¹¹

Araştırmamda istifade ettiğim kaynaklar meyanında ; öncelikle Muhammed Vekîlî'nin doktora tezi olarak hazırladığı ve bu konuda yapılmış ilk müstakil çalışma olan "*Fıkhul-evleviyyât : Dirâsetün fi'd-davâbit*"

⁹ Karadâvî, a.e., s.23-25.

¹⁰ Muhammed Vekîlî, *Fıkhul-evleviyyât : Dirâsetün fi'd-davâbit*, s.1-2.

¹¹ Karadâvî, a.e., s.273-293.

eserinden özellikle sistematik açıdan ve literatür tespitinde önemli ölçüde istifade ettim. Ayrıca genç nesillere yol gösterici fikirleri ve tecrübeleriyle yardımcı olan Yûsuf Karadâvî'nin "*Fî fîkhi'l-evleviyyât: Dirâsetün cedîde fî davi'l-Kur'âni ve's-sünne*" ismini taşıyan çalışmasından da oldukça yararlandım.

İmam Şâtıbî'nin (v.790/1388) "*el-Muvâfakât*" ve "*el-İ'tisâm*" adlı eserleri , İzz. b. Abdisselâm'ın (v.660/1261) "*Kavâ'idu'l-ahkâm*"ı, Suyûtî (v.911/1505) ve İbn Nüceym'in (v.970/1562) "*el-Eşbâh ve'n-nezâir*"i, Karâfî'nin (v.684/1285) "*el-Furûk*"u, İbn Teymiye (v.728/1327) ve İbn Kayyım'ın (v.751/1350) bazı eserleri de bu sahanın önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Fıkhü'l-evleviyyât alanında istifade edilebilecek eserler arasında evâil (ilkler) kitaplarını da zikredebiliriz. Örneğin Suyûtî'nin "*el-Evâil ilâ ma'rifeti'l-evâil*"i, Ebu Bekr Ahmed en-Nebîl'in (v.287/900) ve Ebu Hilâl el-Askerî'nin (v.395/1005) "*el-Evâil*"leri evâil hakkında yazılmış en meşhur kitaplardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

“FİKHU’L-EVLEVIYYÂT”IN TANIMI, KAPSAMI, ÇIKIŞ SEBEPLERİ VE KAYNAKLARI

I. “Fıkhü'l-evleviyyât”ın Tanımı ve Kapsamı

“Fıkhü'l-evleviyyât”ın bir bilim dalı olarak tanımına geçmeden önce bu tanımın anlaşılmasına yardımcı olacağına inandığımız literal tahlilinin yapılması gerekmektedir :

“Fıkhü'l-evleviyyât” فقه الأولويات terkîbi “fıkh” ve “evleviyyât” kelimelerinin izâfesinden oluşmaktadır. “Fıkh” kelimesi sözlükte “bir şeyi anlamak, ince bir konuyu kavramak, konuşanın kelimelerinden neyi kastettiğini algılamak” manalarına gelir.¹² İstılahta ise fıkh “*Tafsîlî delillerden (Kur’an, sünnet ve diğer şer’î deliller) kaynağını alan şer’î ve ameli hükümlerin bilinmesidir.*”¹³ Diğer bir tanıma göre de “*Ef’âl-i mükellefîn hakkında sabit olan şer’î hükümleri bilmektir.*”¹⁴

“Evleviyyât” kelimesi ise sözlükte “yakınlık ve yakın olma” anlamına gelen “velâ” ولی fiilinden türemiştir. Bu fiilin ism-i tafdüli olan “evlâ” kelimesi “daha yakın, daha önce, daha layık, daha iyi ve daha münasip” manalarına gelmektedir. Tesniyesi ; evleyân, cem’î ; evlevn ve evâlî’dir.¹⁵ “Evleviyyet” ise evlâ kelimesinin masdar-ı sînâîsi¹⁶ olup sonuçta “daha iyi olmak ve daha münasip bulunmak” anlamlarını kazanmıştır. “Evleviyyât” kelimesi de evleviyyetin müennes sâlim şeklinde çoğuludur. Kur’an-ı Kerim’de “evlâ”

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII/522 ; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I/13 ; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XIX/72.

¹³ Beydâvî, *Minhâcü'l-usûl*, s.7 ; Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, I/7 ; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s.3 ; Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkh*, s.8 ; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-fıkh)*, s..

¹⁴ Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I/4.

¹⁵ İbn Manzûr, XV/407 ; Zebîdî, XX/310. Birisi için, yapılması gereken bir iş konusunda “O daha evlâdır” denildiğinde “O bu işe daha layık ve daha ehildir” anlamı kastedilir.

¹⁶ Masdar-ı Sînâî : Yâu'n-nisbe olarak isimlendirilen şeddeli yâ harfinin eklendiği ve sonuna tâu'l-merbûtanın geldiği câmid ya da müştak isimden oluşan ve bu ismin sıfatına delalet eden masdar türüdür. İnsâniyyet ve ğâlibiyyet gibi. Muhammed Saïd İsbir ve Bilâl Cüneydî, *Mu'cemu's-şâmil*, s.565. Bu masdar şeklinin günümüzde özellikle terminoloji ve ta'rib (Arapçalaştırma) çalışmalarında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

kelimesi 7 farklı surede 11 sefer zikredilir.¹⁷ Kelime, bir kaç hariç bu ayetlerde aslî lügat anlamıyla kullanılmaktadır. Bazı ayetlerde ise evlâ kelimesi tehdit anlamı içermektedir.¹⁸ “İnsanların İbrahim’e en yakın (evlâ) olanı, ona ve bu Peygambere uyanlar ile iman edenlerdir.”¹⁹ ve “Ey iman edenler! Kendiniz anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. Onlar ister zengin olsun isterse fakir olsun... Zira Allah onlara daha yakındır (evlâdır).”²⁰ ayetlerinde evlâ kelimesi “daha yakın” anlamlarına gelir. Kelime sözlük anlamıyla bir çok hadiste de zikredilmektedir. Örneğin; “Ben insanlara onların en evlâsıyım”²¹, “Yer yüzünde hiçbir mümin yoktur ki ben onun için insanların en evlâsı olmayayım.”²², “Bana insanların en evlâsı takva sahibi olanlardır.”²³, “İnsanların Allah’a evlâ olanı selama başlayandır. (yani önce selam verendir).”²⁴, “Ebu Bekir işlerinizde (başınıza imam tayin etme konusunda)

¹⁷ Muhammed Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-mufehras*, s.934. Bu ayetler; Âl-i İmrân 3/68 ; Nisâ 4/135 ; Enfâl 8/75 ; Meryem 19/70 ; Ahzâb 33/6 (2 sefer) ; Muhammed 47/20 ; Kiyâme 75/34 ve 35 (2’şer sefer).

¹⁸ Bkz. Kiyâme 75/34,35.

¹⁹Âl-i İmrân 3/68. Ehl-i kitaptan bazıları (müfessirler bu kişilerin Necran delegasyon heyeti yada Medine Yahudilerinden olabileceğini belirtirler) Hz. İbrahim’in kendi dinlerinden oldukları konusunda tartışmışlardır. Kur’an ise onları, bu ayette “İncil ve Tevrat İbrahim’den sonra indirilmiştir; siz bu konuda bilgisizce tartışıyorsunuz. İbrahim’in yardım ve dostluğuna en fazla liyakat kazananlar onun asrında onun yol ve yöntemini takip edenler ve bu asırda tevhid-i ilahi ve şirkten uzak durma konusunda onun diniyle birebir örtüşen bir dinin peygamberi olan Muhammed’e tabi olan kişilerdir. Her iki peygamberin getirdiği öğretiler de dinin özünü yalnızca Allah’a ait kılmaktadır.” diyerek ikaz etmektedir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/370 ; Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, III/182. Bu ayetin Habeşistan’a yapılan ilk hicret esnasında Mekkeli Müslümanların Necaşi’nin huzuruna getirildiği esnada mecliste Hz. İbrahim hakkında yapılan kınayıcı ifadeler üzerine Mekke müşriklerinin Hz. İbrahim’i savunmaları sonrasında nazil olduğu da rivayetler arasında vardır. Âlûsî, *Râhul-me’ânî*, III/197-198.

²⁰ Nisâ 4/135. Ayetin manası şu şekilde izah edilmektedir : “Ey iman edenler! İşlerinizi adaletle icra etmeye gayret edin. Bunu yaparken de şahitlik görevini Allah’ın rızasını gözeterek ifa edin. Vele ki bu kendiniz, ana-baba ve akrabalarınız aleyhine yüküm getirecek olsa da... Allah o ikisine yani zengin ve fakire daha yakındır (evlâdır.) Burada “daha yakındır” kelimesinin izahı şudur; Allah onların maslahatlarını gözetmede herkesten daha bilgilidir. Onların aleylerine yapılacak doğru şهادette bir maslahat vardır ki Allah bu şهادeti şer’î bir sorumluluk olarak kullarına yüklemiştir. Fakir olmalarından dolayı onlara şefkat duymak yada zengin olmaları sebebiyle onların hoşnutluğunu talep etmek yolunda onlara karşı adaleti ifa etmekten geri durmayın. Allah onların maslahatını ifa etme konusunda sizden daha evladır ve zengin zenginliğine, fakirin de fakirliğine daha yakındır , asıl gözetilmesi gereken konu onun rızası ve iradesidir. Çünkü zengine zenginliği ve fakire de fakirliği veren odur. Taberî, *Tefsîru’t-Taberî (Câmiu’l-beyân fi tevîli’l-Kur’an)*, IV/321 ; Zemahşerî, I/574-575 ; Âlûsî, VI/168.

²¹ Müsned, II/356.

²² Müslim, *Ferâiz*, 15. “Dünya ve ahirette” ibaresi farklılığıyla aynı hadis için bkz. Buhârî, *İstikrâd*, 11.

²³ Müsned, II/235.

²⁴ Ebu Dâvûd, *Edeb*, 133. Farklı bir lafızla aynı manada hadis için bkz. Tirmizî, *İsti’zân*, 6.

*Müslümanların en evlâsıdır (en layıdır).*²⁵ Bu hadislerde “evlâ” kelimesi “en yakın, en layık” manalarına gelmektedir.

Istılahta ise “*evleviyyât*”ın üç ayrı manada kullanılmakta olduğunu görüyoruz;

- a) Teorik sahada “*evleviyyât*”tan kastedilen, bütün şer’î amelleri kendi şer’î konum ve çerçevesine koyarak önem sırasına göre bu amellerin mertebelerine saygı göstermektir.
- b) Pratik sahadaki kullanımda, dini tebliğ çalışmalarında hangi eğitimsel faaliyetlere öncelik verilmesi gerektiğiyle meşgul olan bilgi türü kastedilir.
- c) Şer’î hükümlerin çatışması halinde ise, uygulama açısından hangisine itibar edilmesi gerektiğine değinen bilgi türüne karşılık gelmektedir.²⁶

“*Evleviyyât*”ın müfredi olan “*Evleviyyet*” kelimesi, kadim İslam hukuku ve hadis literatüründe kullanılmakla beraber bizim burada tanımını yaptığımız şekliyle değil ; “*öncelikli ve daha faziletli olma*” manalarında kullanılmıştır. Örneğin ; “Bazı alimler oruç kefaretinde köle azadı, iki ay ardarda tutulacak oruç ve altmış fakirin doyurulması şeklindeki sıralamayı evleviyyete hamletti , bunlar arasında seçimi de caiz gördüler.”²⁷ , “Bir kişi iki kölesinden birini, hangisi olduğu belirsiz şekilde azad etse ve bu belirsizliği ikisinden birini tayin etmek suretiyle ortadan kaldırmadan vefat edecek olsa , bize göre azad miktarı aralarında paylaşılır. Çünkü bu konuda birinin ötekine evleviyyeti (önceliği) yoktur.”^{28 29}

Fıkhu’l-evleviyyâta gelince bu mana ve kullanımlardan hangisiyle ilgili bir bilim olduğu “*fikh*” kelimesine yüklediğimiz anlama göre tespit edilebilir. Fıkhu’l-evleviyyât terkindeki fikh kelimesi lügavî anlamıyla kullanılırsa bu terim pratik düzeyde kullanılan manayı içerir. Eğer istilah anlamıyla

²⁵ Buhârî, *Ahkâm*, 51.

²⁶ Vekîlî, s.13-14.

²⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV/168. Aynı eserde bkz. VI/122, II/96, IV/326, VII/86, IX/412.

²⁸ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, IV/474.

²⁹ Günümüzde de “*evleviyyet*” kelimesi “öncelikli meseleler” anlamında Arap basını ve entellektüel kesiminde sıkça kullanılmaktadır .

kullanılırsa teorik düzey ve şer'î amellerin çatışması halinde kullanılan anlamı içermektedir.

Bu konuda müstakil çalışma sahibi olan Vekîlî ve Karadâvî "*fıkhü'l-evleviyyât*"³⁰ı şöyle tanımlamaktadırlar :

*"Ahkam-ı şer'iyyeden, mertebeleri ve sosyal vakıalara uygunluğuna dayalı olarak hangisinin öncelik hakkına sahip olduğunu tespit etmeye çalışan bilimdir."*³⁰

*"Değer ve ameller açısından her şeye hak ettiği mertebeyi adalet prensibini gözeterek verdikten sonra vahy ve akıl nurunun gösterdiği doğru ve şer'î ölçülere dayanarak bu hüküm, değer ve amellere öncelik sırasına göre riayet etmektir."*³¹

Fıkhü'l-evleviyyât, "*evleviyyâtü'l-ameli'l-İslâmî*" ve "*evleviyyâtü'l-hareketi'l-İslâmiyye*" gibi terimler altında işlenmektedir. Bu ıstılahların kullanımında öncülüğü ve evvelemerde teorisyenliğini Muhammed Gazâlî ve Yusuf Karadâvî yapmıştır³² ve Fıkhü'l-evleviyyât şeklindeki terkibi ilk olarak kullanan da Yusuf Karadâvî'dir.³³

Tâhâ Câbir Alvânî "*fıkhü'l-evleviyyât*" yerine "*ilmü'l-evleviyyât*" tabirini tercih etmekte ve evleviyyât bilgisinin bir strateji bilimi olduğunu ifade ederek sadece fıkhî özgü bir düşünce sistemi olduğunu iddia etmenin yanlışlıkları üzerinde durmaktadır. Ayrıca Alvânî evleviyyat ilminin ferdî düzeyde tatbiki söz konusu olduğu gibi ailevi ve toplumsal düzeyde de ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik alanda gelişmiş devletlerin geri kalmış devletler üzerinde oluşturdukları tahakkümde en büyük sebebin, iktisadi açıdan hangi sektöre (sanayi, ticaret, ziraat vs.) öncelik verileceği konusunda yapılan tespit hatalarında yattığını ve az gelişmiş İslam ülkelerinin ekonomik çöküşünün bu tespit hatalarının asrımızdaki ağır yansımalarından ibaret olduğunu vurgulamaktadır.³⁴

³⁰ Vekîlî, s.16.

³¹ Karadâvî, a.e., s.9. Karadâvî, bir kısım ahkâmın, delalet ve hidayete müteallik konularda diğer bir kısma göre üstünlük ve evleviyyet sahibi olduğuna işaret etmek için "*Nur üstüne nur*" (Nûr 24/35) ayetini, bu tarifin sonuna ilave etmiştir.

³² Vekîlî, s.15.

³³ Karadâvî, a.e., s.5. Karadâvî bu isimden önce "*Fıkhü merâtibî'l-a'mâl*" tabirini bazı kitaplarında aynı manada kullandığını ifade etmektedir.

³⁴ Karadâvî, a.e., s.16-17.

İlmu'l-evleviyyât ya da fıkhu'l-evleviyyâtı, ilmu'l-evâil ile karıştırmamak gerekir. “Evvel” kelimesinin çoğulu olan “evâil” kelimesi, ilm-i evâil terkibine girdiğinde ; “ilk olayların ve ilk buluşların yada önemli işlerin başlangıcının bilgisi, insanlık tarihi boyunca ilk yapılanları tespite çalışan bilim dalı” anlamına gelmektedir.³⁵ Kâtip Çelebi bu bilim dalını edebiyat ve tarihin kollarından biri sayarak “ülke ve devletlerde meydana gelen olayların başlangıcının kendisiyle öğrenildiği ilimdir” şeklinde tarif etmektedir.³⁶ Meselâ İslam Tarihi söz konusu olduğunda, evâil, ilk raşid halifelerin Mekke'ye tayin ettiği ilk valiler, ilk siyer kitabının kime ait olduğu, Hz. Peygambere inen ilk ayetlerin hangileri olduğu, ilk gazvenin nereye yapıldığı ve ilk Cuma namazının nerede ve ne zaman kılındığı gibi konuları içerir.³⁷

II. “Fıkhu'l-evleviyyât”ın Çıkış Sebepleri

- A) Şer'î amellerin mertebelerinde ve İslâmî ilimlerde meydana gelen çözüme,
- B) Müslüman tebliğcilerin dini davet görevini ifa ederken merhale ve önceliklere riayet prensibine ihtiyaç duymaları. ³⁸

A. Şer'î Amellerin Mertebelerinde Ve İslami İlimlerde Meydana Gelen Çözülme :

1. Tefsir Alanında Meydana Gelen Değişim :

Kelam-ı Ezelîyi anlama ve yorumlama çabası olarak hadis ilmiyle beraber gelişen tefsir çalışmaları sonraki asırlarda evleviyyetini kaybederek daha çok

³⁵ Alparslan Açıkgenç, “Evâil”, DİA, XI/513 ; Abdurrahman Acar, “Evâil Edebiyatı Üzerine”, Akademik Araştırmalar Dergisi, 12. sy.(2002), s.2. Evâil kelimesi, İslam felsefesinde ıstılâhî bir anlam kazanarak Fârâbî ve Kindî tarafından “deney öncesi (a priori, aksiyom, öncel) bilgi” anlamında da kullanılmıştır.

³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I/199.

³⁷ Acar, ay. Evâil hakkında yazılmış bir çok eser bulunmaktadır. Bu alanda yazılmış ilk kitaplar ; İbnü'l-Kelbî'nin (v.214/819) *Kitâbu'l-evâil'i* , Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin (v.225/840) *Kitâbu'l-evâil'i* ; İbn Ebi Âsım en-Nebîl'in (v.287/900) *el-Mûsned mine'l-evâil'i* ; Ebu A'rûbe el-Harrânî'nin (v.318/930) *Kitâbu'l-evâil'i* ; Taberânî'nin (v.360/971) *Kitâbu'l-evâil'i* , Ebu Hilâl el-Askerî'nin (v.395/1005) *el-Evâil'i* (Celâleddin es-Suyûtî (v.911/1505) bu eseri *el-Vesâil ilâ ma'rifeti'l-evâil* adlı kitabında özetlemiştir.) ; Ebu Ya'kûb İshâk b. Süleyman el-İsrâilî'nin (v.320/932) *Kitâbu'l-evâil ve'l-ekâvîl'i*dir. A.e. s.6-8.

³⁸ Vekîlî, s.17.

Kur'an'ın literal ve edebi yönü üzerinde mesai sarfetmeye odaklanmıştır. Kelamullahtan, hidayet ve rahmet vechesinden çok sarf-nahv, belağat, tarihi kıssalar gibi ikincil konularda istifade yönüne ağırlık verilmiştir. Özellikle taklid devrinin başlamasıyla süregelen asırlar içinde tefsir alanında orijinal eserler nadiren telif edilmiş, artık yoğunluk tali kaynaklar üzerinde şerh ve haşiyecilik şeklinde tezahür eden faydası az çalışmalara verilmiştir. Örneğin sadece Kadı Beydâvî tefsiri üzerine yapılan şerh, haşiye ve ta'lik çalışmalarının sayısı 250'yi aşmaktadır.³⁹ Tefsir sahasındaki böyle bir manzara da tefsirin amacını "Allah'ın kelimasını anlama" dan "beşerin kelimasını anlama" gayretine sürüklemiştir.

Diğer taraftan insanların masal türünden şeyleri dinlemeye meyyal olmaları ve abartılmış şeylere düşkünlüğü sebebiyle şimdiye kadar yazılmış tefsir kitapları İsrâiliyyât haberlerle dolmuştur. Öyle ki ; bu illetten kurtulan tefsirler parmakla sayılabilecek kadar az olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Halbuki Kur'an özellikle peygamber kıssaları ve tarihi vakialarda tafsilata girmemiş, olayın nerede ve ne zaman vuku bulduğu gibi muhataba hidayet açısından çok fazla yararı olmayan malumatla fazlaca meşgul olmamıştır.⁴¹

Öte yandan Kur'an'ın esrarengiz bir havaya büründürülerek anlaşılmasının beşer üstü bir çaba haline getirilmesi ve belli zümrelere tahsis edilmesi, Kur'an'ı anlamak ve hayata tatbik etmek için değil de ölümlere sevap göndermek, fal bakmak vs. seremoniler halinde okunması⁴² Kur'an'ı teşri kaynağı olma yönüyle arka plana itmiş ve edille-i şer'iyye sıralamasını bozarak önceliği başka tali kaynaklara, tefsir ve fıkıh metinlerine bırakmıştır.

³⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II/267.

⁴⁰ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s.104.

⁴¹ Örneğin Kehf suresinde, Hz. Peygamber'e Ashâb-ı Kehf'in kaç kişi olduğu yada kaç yıl mağarada kaldıkları gibi teferruata ilişkin sorularla zihnen meşgul olmaması ve meşgul olmanın anlamsızlığı konusunda ikazda bulunmak için "Onlar hakkında onlardan (Ashâb-ı Kehf'in kaç kişi oldukları ve mağarada ne kadar kaldıkları hakkında fikir beyan edenlerden) hiçbirine soru sorma !" emri verilmektedir. K-ehf 18/22.

⁴² Şimşek, a.e., s.49-51.

2. Hukuk Alanında Ortaya Çıkan Karmaşa :

İslam dünyasındaki hukuki yaşamda meydana gelen çözülüşün en büyük sebebi şüphesiz 7./13. yüzyılda İslam dünyasını temelinden sarsan Moğol istilasıdır.⁴³ Bu hadise insanlık tarihinde o zamana kadar eşi görülmemiş bir olaydı. Moğallar müthiş bir hızla Çin'den Macaristan ve doğu Prusya'ya kadar Asya ve Avrupa kıtalarının dört bir yanına yayılmışlar ve çok büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. İstilaları İslam dünyası ve insanlık için tarihin kaydettiği en büyük ızdırab oldu. Moğolların acımasız saldırı ve zulümlerini anlatan tarihi vesikalar nakledilmiştir ve bütün tarihçiler Moğolların gittikleri her yerde insanları kılıçtan geçirdiklerini, şehir ve kasabaları yağmaladıklarını , zengin arazileri çöle çevirdiklerini ve arkalarında yakılmış ve dumanı tüten şehirler bıraktıklarını kabul ederler. Milyonlarca insanın öldürüldüğü, sadece Herat'ta 1.600.000 insanın kılıçtan geçirilmek suretiyle katledildiği tarih kitaplarında bildirilmektedir. Moğol istilasısı ilim ve kültür hayatı için de acı bir kayıp olmuştur. Binlerce alim şair ve yazarın pervasızca katledilmesi, kütüphanelerin ve medreselerin yok edilmesi belirgin bir canlılıkla asırlardır gelişme gösteren İslam medeniyeti üzerine telafisi mümkün olmayan felaketler getirdi. Devrin en ileri medeniyet merkezi ve dünyayı aydınlatan bilgi ışıklarının kaynağı Bağdat'ın imhası ilmin tükenmesiyle aynı şey demektir. Yüzlerce yıldır birikmiş ilim, felsefe, sanat hazineleri ve büyük kütüphaneler Bağdat'la beraber yok oldu. *İlim adamlarının katledilmesi , kitapların kül haline getirilerek nehirlere atılması ve İslam toplumunun top yekün telef edilmesiyle orijinal araştırma ve inceleme ruhu da tahrip edildi.* Bu trajedinin sebep olduğu zararlar İslam medeniyeti tarihinde melankolik bir döneme girilmiş ve Mâverâünnehir'den Akdeniz kıyılarına kadar İslam ülkelerinde etkisi yıllarca sürececek ilim ve erdem kıtlığı yaşanmıştır.⁴⁴

⁴³Moğol istilasısı, İslam Dünyasında iki ayrı dalga halinde patlamıştır. İlki 616/1219'larda Cengiz Han tarafından Harzemşahlara karşı gerçekleştirilen saldırı hareketi idi. İkincisi 654/1256'da Cengiz Han'ın büyük oğlu Hülâgü Han'ın, Abbâsî Hânedanlığı, Alamut ve Kuhistan İsmailîlerini ortadan kaldırmak için gerçekleştirdiği saldırıdır.

⁴⁴Abduşşekur Ahsen, "Bağdat'ın Düşüşü", İslam Düşüncesi Tarihi (ed. Mian M. Şerif), III/2-17. Ayrıca Ömer Turan, Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta ; Ortadoğu, s.62-63.

Hukuki hayatın ve dolayısıyla hukuk ilminin inkişafında hakimiyetin ve siyasi istiklalin rolü büyüktür. Siyasi birlikten yoksun olan Müslümanlar Abbasi ve Selçuklu hakimiyetini yıkan Moğolların ilerleyişi karşısında duramadılar ve bütün Orta Asya , İran ve Mezopotamya Moğolların hakimiyeti altına girdi. Moğollar bu devletlerin topraklarında yaşayan halkı Cengiz yasasına göre idare etmişler, şahsi ve dini işlerinde serbest bırakmışlardır. Müslüman halk ise çeşitli fıkıh mezheplerini benimsemiş ve bu mezheplerin imamlarına taassup derecesinde bağlanmışlardır. Bu devreden önceki zamanlarda gördüğümüz ictihad, tercih ve tahrîc salahiyetine malik fıkıh bilginlerinden sonra gelen bu devir fıkıhçılarında taklîd ruhu tam manasıyla kök salmıştır. Müstakil ictihad bir yana belli bir mezhebe bağlı olan bir müslümanın diğer sünni İslam fıkıh mezheplerinden istifade edebilmesi, çeşitli mezheplere müntesip Müslümanların birbiri ardında namaz kılmalarının cevaziyeti bile tartışılır olmuştur. Mısır Abbasileri ve Memlûklüler devrinde Mısır, Suriye ve Yemen gibi bölgelerde ictihâd hareketi yeniden canlanmaya başlamış, ancak bu hareket teşvik yerine sert reaksiyon görmüş, taassup ve siyasi baskıyı yenememiştir.⁴⁵

İslam bilim tarihinde özellikle 4. asırdan sonra Müslüman bilgin ve fakihlerin fıkıhın amacıyla ilgisi olmayan, hatta bazen gayr-i ciddi ve gayr-i makul tartışmalara daldıklarını görüyoruz. Öyle ki bu konular üzerinde birçok tartışmalar yapılmış, aleyhte reddiyeler yazılmış ve asırlarca aynı konular usul ve fûru kitaplarında tekrar tekrar işlenmiştir.⁴⁶ Bu tür tartışmalarla aşırı iştigal ilmi aslî amacından ve mihverinden çıkarmış, zaman içinde evleviyatımızı (önceliklerimizi) unutarak pratik değeri olmayan nazari konularla vaktin zayi edilmesine zemin hazırlamıştır.

⁴⁵ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s.256-257.

⁴⁶ Şâtîbî, “ibâha teklif midir değil midir, ma’dûmun emri, Hz. Peygamber’in bi’setten önce herhangi bir şeriatla ibadet edip etmediği, Arapçada harflerin manaları, müterâdif ve müştakkât” gibi konuların müteahhirun usulcülerin çokça meşgul olmalarına karşın aslında fıkıhın alanına girmediğini, müctehide de pratik anlamda faydasının olmadığını vurgulamaktadır. Şâtîbî, *muvâfakât*, I/18. İbn Rüşd (v.595/1198) de “hüsn-kubh, şükrü’l-mün’im” gibi konuların bu bilimin sahasına girmediğini belirtir ve usulcülerin usul-ü fıkıhın konusunu “ahkâm, ahkâmın asılları, edille ve kullanımı, müctehidin şartları” olmak üzere dörde ayırmalarına karşın gerçekte sadece üçüncü kısmın yani “edille-i şer’iyyenin kullanımı”na ait bölümün bu ilmin kapsamına alınması gerektiğini savunur. İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi usûli’l-fikh*, s.36,42.

Unutmamak gerekir ki İslam'da bilimsel çalışmalardan gaye, mücerred tartışmadan ya da entellektüel egzersizden öte, pratik/amelî açıdan insan hayatına yansıyan uhrevi ve dünyevi faydalarıdır. Bilim insan için icra edilen bir faaliyet olduğuna göre bilimsel çalışmalarda “*insan yaşamına etki*” faktörü aranması gayet tabiidir.⁴⁷ Kuran-ı Kerim'de bu tür ilimlerle iştiğal etmenin gerektiğine işaret eden ayetler bulunmaktadır. Örneğin Bakara suresi 189. ayette Yüce Allah (c.c.) “*Sana hilallerden soruyorlar. De ki ‘onlar (ayın farklı şekilleri) insanlar ve hacc mevsimi için vakit belirleyicidir.’*” buyurmaktadır. Ayetin sebab-i nüzulüne baktığımızda ashabın Allah Rasûlüne sorduğu şey ayın yirmi dokuz yada otuz gün zarfında aldığı farklı şekillerin amacı değil niteliğidir.⁴⁸ Yani sahabiler Hz. Peygamberden ayın kıl gibi ince bir halden dolunaya, sonra tekrar eski haline nasıl sürekli olarak dönüşüp değiştiğinin mahiyet ve keyfiyetini sormuşlardı. Fakat verilen cevap onları asıl kendilerini ilgilendiren ve pratik faydası bulunan tarafa yöneltmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de faydasız ilimden müminleri sakındırmış⁴⁹, dualarında bu tür ilimden Allah'a sığınmış⁵⁰ ve Ondan kendisine faydası olan ilmi istemiştir.⁵¹

3. Tasavvufta Görülen Bozulmalar :

Bazı düşünürler tasavvufun doğuş sebebini toplumun içine düştüğü ahlaki bunalım, sapıklık ve çirkinliklerden doğan ihtiyaçlarla içe dönüklük, halk ile yaşamaktan bıkmak, maddiyatı hakir görme , yalnızlık ve riyazete çekilme yoluyla hedeflenen ıslâhî reforma yönelik faktörlerde ararlar.⁵² Fakat tasavvuf bir çok kurum gibi zamanla taklitçiler ve sahtekarlar için verimli bir toprak oldu. Söz konusu kişilerin çürütücü etkisi hem tasavvuf

⁴⁷ Bkz. Şâtıbî, a.e., I/20.

⁴⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I/189. Bu ayette belağat ulemasınca “üslûb-u hakîm” denilen “muhabatın beklemediği tarzda ve onun için daha faydalı olan bilgi türüne yöneltme” şeklinde bir cevap tarzı varid olmuştur. Ali el-Câzîm ve Mustafâ Emîn, *Belâğatü'l-vâdiha*, s.295.

⁴⁹ Sahâbîden bir zât “Yâ Rasûllallah! Kıyamet ne zamandır?” diye sorunca “Veyl sana, onun için ne hazırladın ?” diye sorar. Sahabi cevaben “Allah ve Rasulünün sevgisini” deyince Rasulullah da ona “Öyleyse sevdiğinle berabersin” müjdesini verir. Buhârî, *Edeb*, 95 ; Müsned, III/165, 178.

⁵⁰ Ebu Dâvûd, *Vitr*, 32 ; Tirmizî, *Da'avât*, 68 ; Nesâî, *İsti'âze*, 13,18 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 23 ; Müsned, II/168,198.

⁵¹ İbn Mâce, *İkâme*, 32 ; Müsned, VI/294, 305, 318.

⁵² İbn Haldûn, *Mukaddime*, II/1113 ; Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi*, s.304,306. Dr. Şeriatî, Doğulu ve Batılı ruh/düşünce tarzına bağlı bu ahlaki tasavvuf hareketlerinin Çin, Hint ve İran'da dine dayalı, Yunan'da ise felsefî karakterde olduğunu belirtir.

yoluna bağlanmak isteyenler, hem de onu dürüst bir şekilde anlamak isteyenlere büyük bir karışıklık sebebi olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra tasavvuf mahiyeti icabı vasat insanları değil, daima vasatın üstünde bir şeylere tutku duyanlara anlamlı gelen bir disiplindir. Ayrıca bazı sûfiler tasavvufun saflığını istismar ederek dini kisve altında sıradan insanlar ve hallerden farklılık gösterdiği için toplumların normlarına (bu normlar ahkam-ı şer'iyeyi de içermektedir) aykırı düşmüşler ve bu durum kolektif olarak kabul görmüş normların meşruluğu hakkında zihinlerde şüphelerin oluşmasına neden olmuştur.⁵³

Bazı sûfiler, kendi tutumlarını meşru göstermek için zaman içinde birtakım sözler ortaya atıp, uydurma ve hayal ürünü olan bu sözleri Hz. Peygamber'e nispet etmişlerdir.⁵⁴ Bu sözler Hz. Peygamber'in sade hayatını abartarak onu aşırı bir zühd ve dünyayı inkar havasına büründürmüştür.⁵⁵ Marifet (gnosis) nazariyesinden hareket eden sufiler yanılmaktan kesin olarak uzak ve mahiyeti itibariyle de zihni bilgidен tam anlamıyla farklı olan ve ıslaha gerek duymayan bir bilme tarzına sahip olduklarını öne sürmekteydiler. Ulema bu iddiaya karşı çıktı; çünkü sufilerin görüşü yüzyıllardır büyük bir çabayla geliştirilen bazı nazariyeleri tehlikeye sokmakla kalmıyor, aynı zamanda ve daha önemli olarak marifetin yanılmaz olduğunu kabul ettiğinden herhangi bir gözden geçirmeyi ve kontrolü lüzumsuz görüyordu.⁵⁶ Sûfilik teşkilatı zaman içinde şeriat-hakikat, zahir-batın diye adlandırılan ikili tasnife tabi özel bir nazariye geliştirdi ve birçok sûfi marifet derecesine ulaşanların şeriatın ötesine gittiklerine inandı ; hakikate vasıl olduktan sonra sûfinin artık sadece mübtediler ve halk için olan şeriata ihtiyacı yoktu. Daha az aşırı bir görüşe sahip olan sufiler bile dine eğitici bir vasıta (araç) ve yükselmek için kullanılan fakat hedefe ulaşıldıktan sonra bırakılan bir merdiven, tarikata ise gerçek amaç ve hedef gözüyle baktılar. Buna rağmen bazı mutedil sufiler hiçbir noktada şeriatın

⁵³ Muhammed Hamiduddin, "İlk Sufiler : Doktrin", İslam Düşüncesi Tarihi (ed. Mian .M. Şerif), I/349-350.

⁵⁴ Tasavvuf literatüründe zikredilen ve özellikle zühd, seyr-i sülûk, velâyet ve ilim gibi konularla ilgili hadislerin büyük çoğunluğunun mevzû yada zayıf olduğu bilinen bir gerçektir. Bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.412.

⁵⁵ Fazlurrahman, *İslam*, s.186.

⁵⁶ Fazlurrahman, s.197.

çizdiği sınırların ötesine çıkılmaması üzerinde ısrar ettiler.⁵⁷ Diğer taraftan tasavvufa, VII.-VIII./XIII-XIV. yüzyıllarda müzik, raks ve zorlayıcı beden hareketleri gibi yeni unsurların yoğun olarak girdiği gözlemlenmektedir. Zamanla bazı tarikatlerde, elleriyle birbirlerinin omuzlarını tutarak bir daire oluşturup cezbe haline geldiklerinde yılan ve bıçak türü şeyleri üstlerine bırakma, dönerek raksetme, elbise yırtma ve cam yeme gibi bir takım aşırı davranışlar dini ritüeller haline geldi.⁵⁸ Hatta riya alameti sayılan tarikat zevahirini terk ederek gerçek ihlası elde etmeyi amaçlayan Melâmîlik tarikatı asli gayesinden uzaklaşmış, başkalarının kınamasına vesile olacak davranışlarda bulunmak iyi amelleri gizleyip, kötü amelleri açığa vurmaya gibi düşünceleri gaye haline getirmiştir ve bu anlayış giderek Batınî ve Şîî unsurlarla karışarak “melâmet” adı altında her türlü kötü fiilleri işleme ve şeriatı önemsememe şeklinde tezahür etmiştir.⁵⁹

Netice olarak tasavvufa sonradan karışan marifet nazariyesi, tarikatın öz şeriatın ise kabuk olduğu şeklindeki batıl fikirler ve bazı bidat teamüller kimi sûfî çevrelerde ve bu çevrelerin hakim olduğu toplumlarda İslamî yaşama ilişkin önceliği Kur’an ve sünnet merkezli çerçeveden saptırıp mistik ritüellere ve yine bu çevrelerde mutad hale gelmiş evrad-ezkara yönlendirmiştir. Bu da Müslüman dünyada gerçek İslam ile toplumun arasını giderek açmış ve ıslahı çok zor gayr-i İslami yönelimlere olanak tanımıştır.

⁵⁷ Fazlurrahman, s.199.

⁵⁸ Fazlurrahman, s.212-213.

⁵⁹ Osman Tüerer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 154.

4. Müslüman Topluların Pratiğe Yönelik Hayatında Ortaya Çıkan Ameli/Fiili Karmaşa :

Müslüman toplumlarda öncelik hakkına sahip konuların geri plana itilerek tali konularla vakit zayi edilmesi hususu özellikle son yıllarda pratik hayatta kendisini hissettirmiştir.⁶⁰ Namaz ve diğer ibadetlerdeki nevâfil ya da günlük yaşamdaki zevaid kabilinden sünnetlere⁶¹, dinin temeli olan itikad ve feraiz kadar önem vermek ve bu yolda fikri ve ameli gayret sarfetmek , daha önemli olan ve İslam'ın insanlığa gönderilmesinde esas amacı teşkil eden itikadi ve farzlara ilişkin konuları geri plana itmektedir. Farklı fraksiyonların bu tür temayülleri neticesinde çıkan tartışmalarda müslümanlar birbirlerini kınamış , hatta günah ve bidatle itham etmişler, neticede nahoş bir İslam toplumu manzarası doğmuş ve İslam kardeşliği zedelenmiştir.

Günümüzde ibadetlerin dış formları özsel değerlere, söylem eyleme, dışa yönelik olma içe yönelimliğe öncelenmektedir. “Örneğin bugün başörtüsü için gösterilen haklı ve olması gereken hassasiyetin küçük bir kısmı dahi, başörtüsünü emreden Kur'an'ın tekrar tekrar emrettiği diğer birçok bireysel ve toplumsal konulara gösterilmemektedir. Müslümanlar , Kur'an'ın sunduğu değerleri kendilerince önem sırasına koymuşlar, bunlardan bazıları kültürel arka planı veya alışkanlıklarla ilgisi nedeniyle önemsenirken, diğer bir çoğu sıralamanın ve hatta listenin dışına atılmıştır.”⁶²

Şüphesiz her dini ritüelin kendi kanununa uygun olarak doğru şekilde icra edilmesi en doğru olanıdır. Fakat bunun yanında şeklin, muhtevayı ortadan kaldıracak şekilde karmaşık ve kalabalık yapılmaması gerekir. Formu korumak gerekir ama bilinmelidir ki form ve teknik, muhteva ve ruh için bir araçtır.⁶³ Hadislerde de bu öze uygun ifadeler yer almaktadır.

⁶⁰ Konuya ilişkin olarak bkz. Vekîlî, 24-31.

⁶¹ Meselâ ; elbise boyunun uzunluğu, teşehhüdde başparmak işareti , hutbe esnasında iki rekat nafile namaz kılınmasının ya da namaza besmeleyle başlamanın hükmü gibi konular.

⁶² Ahmet Cemil Ertunç , “*Kadim bir problem : Kur'an'ın Nesneleşmesi*”, Umran , sayı : 107 (Temmuz, 2003), s.38.

⁶³ Şeriati, s.183.

Örneğin ; “Ameller niyetlere göredir.”⁶⁴ , “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁶⁵

Son yıllarda özellikle Doğu toplumlarının ilgi ve eğilim sahalarında büyük oranda evleviyyet sapmaları dikkatimizi çekmektedir. İslam ülkeleri ve Müslümanların bugünkü durumu nazara alındığında sanat ve sefahatin bilgi ve eğitimin önüne geçtiğini görürüz. Halkın değer verdiği insanlar da bilginler ve aydınlar değil sanatçılar ve sporcular olmuştur.⁶⁶

Değnilmesi gereken bir diğer nokta, halk arasında özellikle vaizler tarafından yaygın bir şekilde kullanılan terğîb ve terhîb hadislerinin ahkam-ı şer’iyyenin simetriğindeki dengeyi bozucu etkiler yapabilme etkisidir. Örneğin “Bir gece iki rekat namaz kılmak haccı tava etmek gibidir”, “Kim ğybet ederse zina yapmış gibi günah kazanır.” türünden ifadelerin sened bakımından kritiği⁶⁷ ve nasıl anlaşılması gerektiğine dair tahlili yapılmadan, olduğu gibi zâhir anlamıyla kabullenildiği takdirde kendisinden daha önemli olan bir hükmü daha aşağı bir mertebeye indirebilmekte yahut olduğundan daha önemli gösterebilmektedir.⁶⁸ Verilen örneklerden yola çıkarsak iki rekat namaz hac kıymetine çıkmakta, hac iki rekat namaz değerine düşmekte, ğybet zina kadar büyük günah atfedilirken zina bir ğybet ölçüsüne indirgenmektedir.

⁶⁴ Buhâri, *Bedû’l-vahy*, 1 ; *İmân*, 41 ; *Nikâh*, 5 ; Müslim, *İmâra*, 155 ; Ebu Dâvûd, *Talâk*, 11 ; Tirmizî , *Fedâilu’l-cihâd*, 16 ; Nesâî, *Tahâra*, 59 ; İbn Mâce, *Zühd*, 26.

⁶⁵ Müslim, *Birr*, 33 ; İbn Mâce, *Zühd*, 9 ; Müsned, VI/285.

⁶⁶ Karadâvî, a.e., s.15.

⁶⁷ Mevzû hadislerin ortaya çıkış sebeplerini açıklarken yapılan gruplandırmalarda terhîb ve terğîb (sakındırma ve teşvik etme) amaçlı rivayet edilen hadislerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bir kısım insanların halkı kötû ahlaktan sakındırmak ve faziletli amellere teşvik etmek amacıyla bazı hadisleri uydurdukları hadis usulünde bilinen bir gerçektir. Özellikle Kur’an’daki surelerin ve hicri ayların fazileti, kandil gecelerinde kılınan namazların sevabı gibi konular mevzu hadislerin bolca bulunduğu konulardır. Mustafa Saîd Hinn ve Bedî’ Seyyid Lahhâm, *el-İdâh fî ulûmi’l-hadîs ve’l-istilâh*, s.201-202.

⁶⁸ Terğîb ve terhîb hadisleri için bkz. Münzirî, *et-Terğîb ve’t-terhîb*.

B. Müslüman Tebliğcilerin Dini Davet Görevini İfa Ederken Merhale Ve Önceliklere Riayet Prensiplerine İhtiyaç Duymaları :

Toplumların dini gelişim sürecinden olumlu sonuçlar alabilmek, ancak “*tadrîcî değişim/evrimci*” bir metotla yapılacak stratejik çalışmayla mümkündür. İnsanların kişilik ve karakterlerine yerleşmiş huyları birden değiştirmek eşyanın doğasını değiştirmek gibidir ki böyle bir girişimin sonuçları başarısızlığa mahkumdur. Kur’an’ın inişindeki tadrîc yöntemi ve nesih süreci göz önüne alındığında Allah Rasûlü’nün aşamalı değişim projesini tatbik ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Hz. Peygamber’in tebliğde gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleleri dört ana madde halinde sıralayabiliriz :

- 1) Davete hazırlık (ilmi, ruhi, bedeni ve maddi hazırlık)
- 2) Kadrolaşma (aileden başlayarak davet halkasını genişletmekle beraber öncü bir çekirdek kadro yetiştirmeye çalışmak)
- 3) Kitleleşme (aleni davet, İslam’ın topluma maledilmesi ve kamusal alanda etkin hale getirilmesi)
- 4) Devletleşme ve siyasal İslam.⁶⁹

Yukarda sıralanan tarzda nebevî bir eğitim sürecinden geçmeden toplumlara iktidar erkini kullanarak İslam hukukunun zoraki tatbiki sağlıklı sonuçlar vermeyecektir.⁷⁰

Kanaatımızca bu tür toplumların ahlaki ve dini açıdan ıslahı problemi, nesih kavramının içerik ve sürecinin kontrollü olarak “*pedagojik*” anlamda tatbik edilmesiyle aşılabilir.⁷¹ Gerçekten de gayr-i ahlaki tutumun değişip

⁶⁹ Ahmet Önkal, *Rasûlullah’ın İslam’a Davet Metodu*, s.111. Bu merhaleleri değişik bakış açılarına göre farklı şekillerde kategorize etmek mümkündür. Bkz. M.Saîd Ramazân el-Buti, *Fıkhussiyre*, s.97 ; Şimşek, a.e., s.99-100.

⁷⁰ Örneğin İran İslam Cumhuriyetinin, kurulduğundan bu yana (1979) en büyük açmazlarından birisi bu konu olmuştur ve olmaktadır. Kaçarlar ve Pehleviler hanedanı döneminde (bir asrı aşkın bir süre) Avrupayla entegrasyon içinde bulunan ve gayri ahlaki tutumları itiyat haline getirmiş bir toplum üzerinde tadrîcî eğitim siyasetine riayetsizlik, rejimden memnuniyetsiz münafık tipli büyük bir halk kitlesinin ve İslam’a mal olan itici bir devlet görüntüsünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta İran’da köklü ulema ailesinden olan bazı ruhani liderler de bu konudaki rahatsızlıklarını zaman zaman dile getirmektedirler. İsmail Safa Üstün, *Humeyni’den Hamaney’e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, s.56.

⁷¹ Nesh kavramının, emir ve yasakları topluma aktarma konusunda Kur’an-ı Kerim’in takip ettiği aşamalı bir metod şeklinde anlaşılması gerektiği hakkında bkz. M.Sait Şimşek, “*Kur’an’ın Anlaşılmasında İki Mesele : Mûteşabih ve Nesh*”, s.103-106. Nesh kurumunun, gerek hükmen gerekse tilaveten Kur’an’daki varlığı şüpheli götürmez bir husustur.

yerini güzel adetlere bırakması şeklindeki toplumsal değişim sürecini otuz-kırk yıl gibi bir zaman diliminden aşağı düşünmemek gerekir.⁷²

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, iyiliği emir ve kötülükten sakındırmakla yükümlü kıldığı en hayırlı ümmetin⁷³ tabilerine bu vazifeyi hikmet ile ifa etmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁷⁴ Bu noktada amaca ulaşmak için izlenecek yöntemde planlanan merhalelerden bir veya birkaçını atlayarak ileri bir merhaleye sıçramanın olumsuz neticeler doğuracağı aşikardır. Ruhi ve ilmi hazırlık olmaksızın kadrolaşma yada kitleleşmeye, kadrolaşma olmaksızın devletleşmeye çalışmak gibi.. Özellikle İslami faaliyetlerin esasını teşkil eden aktif davetçilerin ve İslami oluşumların omurgası niteliğindeki öncü kuşakların bilgi, ahlak ve entellektüel birikimden yoksun olarak siyasi çalışmalarda eritilmesi beraberinde, Müslüman ülkelerin dini gelişimi açısından telafisi zor eksiklikleri getirmiştir.

Şevkânî'nin de dediği gibi "Kur'an'daki nesh , ilimden az bir hissesi olan kişinin inkar edemeyeceği bir konudur." Şevkânî, *İrşâdû'l-fuhûl*, s.321.

⁷² Dejenere olmuş bir toplumun değişmesi için gerekli olan bu zaman dilimi tesadüfi olarak seçilmiş değildir. Bu süreye dair Kur'an-ı Kerim'den işaretler bulmak mümkündür. Hz. Musa İsrailoğulları'nı Mısır'da yaşadıkları yer olan Goşan ülkesinden çıkarıp Sina yarımadasına getirdiğinde Allah tarafından ona İsrailoğulları'nı Filistin'e götürüp orayı fethetmesi emredildi. Bu emre binaen İsrailoğulları şöyle cevap verdiler : " *Dediler ki 'Ey Mûsâ! Biz, orada onlar bulunduğu sürece hiçbir zaman oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, ikiniz savaşın! Biz burada duracağız. (Mûsâ:) 'Rabbim ! Gerçekten kendimden ve kardeşimden başkasına sahip olamıyorum. Öyleyse bizimle fasıklar topluluğunun arasının Sen ayır' dedi. (Allah da şöyle) dedi: 'Artık orası kendilerine kırk yıl haram kılınmıştır. Onlar yeryüzünde şaşkınca dönüp duracaklar.'* Sen de o fasıklar topluluğuna karşı üzülme!" (Mâide 5/24-26). Tevrat'ta ise aynı olay Sayılar, Tesniye ve Yeşu bölümlerinde yer almaktadır : "Şüphesiz bu çölde kırk yıl dolaşacaksınız ve içinizden yirmi yaş ve daha yukarı olanlar bu çölde ceset haline gelecekler, küçükleriniz büyüyecek, onları kabul edip getireceğim ve onlar o ülkeyi (Filistin'i) bilecekler." Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I/470-473.

⁷³ Âli İmrân 3/110.

⁷⁴ Nahl 16/125.

III. “*FIKHU’L-EVLEVIYYÂT*”IN KAYNAKLARI VE BU KAYNAKLARDAKİ EVLEVIYYÂT İLKELERİ

A. KUSURSUZ BİR EVLEVIYYET MİHENĞİ OLARAK KUR’AN-I KERİM

Edille-i şer’iyyede birinci sırayı alan Kur’an-ı Kerim “*fikhu’l-evleviyyât*”ın ilk ve en önemli kaynağıdır. Yusuf Karadâvî “*fi fikhi’l-evleviyyât*” adlı eserinde Kur’an’daki bazı evleviyyet prensiplerine değinirken Kur’an’ın “*kusursuz bir evleviyyet mihengi*” olduğunu ifade eder.⁷⁵ Dinin temeli ve aslî kaynağı olması hasebiyle insanları inanç ve ibadet konularında önceliklere en doğru bir şekilde tevcih eden Kur’an’ın kendisidir. Allah Teâlâ, Kuran’ı “*Bu Kur’an en doğruya hidayet etmektedir.*”⁷⁶, “*Rüşde hidayet etmektedir*”⁷⁷, “*Karanlıktan aydınlığa çıkaran bir nurdur*”⁷⁸, “*Bir aydınlıktır*”⁷⁹, “*Her şeyin açıklayıcısı, müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve bir müjde*”⁸⁰ şeklinde nitelemekte ve itikad, dini yaşantı ve davet prensipleri açısından uyulması gereken yegâne rehber olduğunu vurgulamaktadır.

Kur’an hatası olmayan bir evleviyyet ölçüsü olması sebebiyle hangi konulara sık sık atıflarda bulunuyor, üzerinde tehdit ve teşviklerini yoğunlaştırıyorsa onu örnek alarak öncelik sırasını o konulara vermemiz gerekmektedir. Allah’a ve peygamberlerine gönderdiği mesaja ve ahiret gününe iman gibi itikad esasları ile, namaz, zekat, tesbih, tahmid ve istiğfar gibi ibadetler, doğruluk, iffet, cömertlik ve tevazu gibi yüce ahlaki sıfatlar Kur’an-ı Kerim’in evleviyyâtında önceliği olan konulardır. Kur’an’ın az önem verdiği hatta hiç temas etmediği mirac ve peygamberimizin doğum geceleri gibi konulara da dini yaşantı ve tebliğ açısından Kur’an’ın verdiği kadar değer vermemiz gerekir. Kur’an İsrâ (mi’râc) olayına bir kaç ayetle değinmiş⁸¹ Hz. Peygamber’in doğumuna ise hiç temas etmemiştir. Dolayısıyla bu

⁷⁵ Karadâvî, a.e., s.100.

⁷⁶ İsrâ 17/9.

⁷⁷ Cin 72/2.

⁷⁸ Mâide 5/16 ; A’râf 7/157 ; İbrâhîm 14/1 ; Hadîd 57/9, Teğâbun 64/8.

⁷⁹ Mâide 5/15.

⁸⁰ Nahl 16/89.

⁸¹ İsrâ 17/1, Necm, 53/13-18.

gecelere müteallik özel ibadetler⁸² icat edip bu ibadetleri farzlardan da üst konumda olan dini bir vecibe gibi telakki etmek Kur'an'ın evleviyet prensiplerinin dışına taşmak anlamına gelir.⁸³ Ayrıca bu tür gecelerin, ibadet konularında bizden daha hassas ve Peygamber sevgisi noktasında bizden daha ileri düzeyde olmalarına rağmen ne sahabe ne de tabiin döneminde kutlandığı vaki değildir.

Kur'an'daki Evleviyet İlkesinin Nesh Ve Tedric İle İlişkisi :

Bilindiği üzere Kur'an diğer semavi kitapların aksine⁸⁴ toptan ve birden bire değil⁸⁵, müferrak/müneccem yani ayrı ayrı pasajlar halinde inzal olmuştur. Kur'an'ın bu şekilde indirilmesinde Hz. Peygamber ve müminleri, gördükleri ezalara karşı psikolojik olarak takviye etmek, İslam toplumunu itikadi, ahlaki ve teşriî yönden tedrici olarak inşa etmek, müslümanların başlarına gelen problemlere problemin meydana geldiği aynı anda çözüm çareleri üretmek gibi hikmetler zikredilmiştir.⁸⁶ Ayetlerin ve hükümlerin inzalinde tedric; "Sürece" ve "Önem sırasına" riayet etmekten kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle hükümler bir bütün halinde değil, belli bir zaman süreci içinde ve yeni gelişmelere paralel olarak vazedilmiştir.⁸⁷ Asli hükümler ve külli kaideler ilk indirilen (emredilen yada nehyedilen) hükümler iken bunların tamamlayıcısı olan tali hükümler daha sonra indirilmiştir.⁸⁸ İlk emredilen esaslar Allah'a, Rasulüne ve ahiret gününe ilişkin iman rükünleri idi. Daha sonra bunları namaz, infak ve güzel huyları kapsayan emirler ile küfrün her çeşitine tabi söz ve fiillerin nehyedilmesi izledi.⁸⁹ Mekke döneminde teşri kılınan şeyler arasında ferî konular çok

⁸² Mevlid kandili gibi bazı gecelere mahsus kutlamaların sünni âleme Fâtımîler devrinde 4./10. yüzyılda şîâdan intikal ettiği bilinmektedir. Yâsir Abdulfettah el-Üstüvânî, *Mezê ta'rifu ani'l-İslâm*, II/63. ayrıca bkz. M. Şeltût, *Esbâbü'l-bida'*, s.30.

⁸³ Karadâvî, a.e., s.100-102.

⁸⁴ Zerkânî, Kur'an'dan önceki semavi kitapların toplu indiği konusunda ulemanın neredeyse icmaya varan görüş birliğinin olduğunu söyler. Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I/39.

⁸⁵ Bu Kur'an-ı Kerim'de sarâhaten ifade edilen bir konudur. Bkz. Furkân 25/32,33, İsrâ 17/106, Fussilet 41/1-3.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII/457; Suyûtî, *el-İtkân*, I/134-135; Zerkânî, I/39-46; Sâbûnî, *et-Tibyân fi ulûmi'l-Kur'ân*, s.49.

⁸⁷ Karaman, a.e., s.57; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s.140.

⁸⁸ Şâtîbî, a.e., III/103,378,416; Abdülkerîm Zeydan, *el-Medhal*, s.94.

⁸⁹ Hz. Âişe, Kur'an'da ilk inen ayet ve surelerin, cennet-cehennem bahisleri gibi iman rükünlerinin bulunduğu mufassal sûreler olduğunu ve eğer ilk inen ayetler içki içmenin yada zina yapmanın haramlığıyla ilgili olsaydı cahiliye Araplarının kesinlikle içkiyi ve zinayı

nadirdir. Buna karşın Medîne döneminde İslam bir devlet haline gelince bu temel esaslar içkinin yasaklanması, hudûd, ferâiz (mîrâs hükümleri) gibi ahkâmın tesisi, zekat ve hacc gibi emirler, akitlere vefa gibi buyruklarla tamamlandı. Fakat bütün bunlar tedrice tabi olarak inzal oldu. Örneğin oruç ilk önce tatavvu kabilinden olup her aydan üç gün ve âşûrâ orucu tutmaları tavsiye edildi. Hicri 2. yılda Ramazan orucuyla ilgili ayet (*Bakara 2/183*) nazil olduktan sonra dayanabilenlerin tutmaları dayanamayanların ise tutamadıkları her bir gün için bir fakiri doyurmaları istendi (*Bakara 2/184*). Daha sonra da *Bakara 2/185*. ayette sağlıklı kişiler için ruhsat kalktı fakat hasta, yaşlı, yolcu vs. oruç tutmaya güç yetiremeyenler için bu ruhsatın devam etmesi buyurularak orucun hükümlerine son şekil verilmiş oldu.⁹⁰ Aynı şekilde namaz önceleri iki vakit iken daha sonra beşe çıkarılmış⁹¹, içki⁹² ve faiz⁹³ dört aşamada yasaklanmıştır.⁹⁴ Zekatın da miktarı İslam'ın ilk devirlerinde isteğe bağlı iken daha sonra nisabın tayiniyle zorunlu hale getirilmiştir.⁹⁵

Ayrıca tadrîc Hz. Rasûlullah'ın sîretinde nebevî bir davet metodu olarak uygulanmıştır. Hz Peygamber tadrîc yöntemini, idari görevle yada tebliğ amaçlı gönderdiği şahıslara tenbihleyerek gittikleri kavimlerde bu kuralı tatbik etmelerini onlardan ısrarla istemiştir. Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken : *"Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları ilk çağırдыңın şey Allah'a ibadet olsun, bunu iyice belledikten sonra onlara Allah'ın kendilerine günde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Namazı da kılarlarsa onlara, fakirlere dağıtılmak üzere mallarından belli miktar alınacak olan zekat emrini bildir. İtaat ederlerse verdikleri zekatı al fakat mallarının iyisini seçmekten sakın."* demiştir.⁹⁶

Nesh ve tadrîc konuları literatürde genellikle beraber işlenmiştir. Zira nesh tedricin mekanizmasıdır. Yani tadrîc , Kur'an'da neshin tatbikiyle zorunlu olarak ortaya çıkan bir süreçtir. Bu iki konu bize, hem

bırakmayacaklarını, dolayısıyla Müslüman olmayacaklarını söylemektedir. Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 6.

⁹⁰ İbn Kesîr, I/159,160 ; Mevdûdî, I/143-144.

⁹¹ Buhârî, *Salât*, 1 ; Müslim, *Salâtü'l-müsâfirîn*, 1.

⁹² Bakara 2/219 , Nisâ 4/43 , Mâide 5/90 , Nahl 16/67.

⁹³ Rûm 30/39 , Nisâ 4/61 , Âli İmrân 3/130 , Bakara 2/278.

⁹⁴ Erdoğan, s.140.

⁹⁵ Zübyânî, *Târihü'l-fikhi'l-İslâmî*, s.35.

⁹⁶ Buhârî, *Zekât*, 41.

evleviyet tatbikinin zorunlu bir yöntem olduğuna, hem de önem sırasına bağlı olarak tespit edilecek evleviyet maddelerine dair önemli ipuçları vermektedir.

Neshin günümüzde de, Mekke cahiliye toplumunu aratmayacak kadar Allah'ın dinine karşı yabancılaşmış milletler üzerinde uygulanabilme imkanı ve meşruiyeti tartışma konusudur.⁹⁷ Kanaatımızca teorik/itikadi veya pratik açıdan nesh sürecini tekrar işletmenin Nebî (s.a.s.)'in vefatından sonra imkanı kalmamıştır. Teorik/itikadi olarak kalmamıştır; çünkü haramlar ve helaller konusunda nihai sınırlar çekildikten sonra⁹⁸ bunlar üzerinde en küçük bir tağyir, imanî açıdan tehlikeli bir durumdur.⁹⁹ Pratik açıdan da mümkün değildir; çünkü teorikte meşruiyetine inanılan şeyin pratikte de fiile dökülmesi gerekmektedir.¹⁰⁰ Bütün insanlığa kıyamete kadar geçerli olmak üzere gönderilmiş ve hududları Allah tarafından çizilmiş bir dinin ahkâmında yapılacak oynamalar bu dinin altındaki zemini kayganlaştıracak ve her kalıba uygun protestan görünümlü=vicdani yada mistik görünümlü=ruhani bir din haline getirecektir. Allah'ın İslam'la ve bu dinin kitabı olan Kur'an'la insanlığa bildirdiği mesaj nettir¹⁰¹, haramlar ve helaller açıktır¹⁰², insanların bu dini kabullenirken ahkâm ve hududunda hevalarına uygun şartlar ve sınırlar koymaları mümkün değildir.¹⁰³ Zira Allah Teâlâ kullarını İslam'a girme hususunda zorlamamakta¹⁰⁴ fakat bu dine inanmak isteyenlerle de pazarlık yapmayı kabul etmemektedir¹⁰⁵ ve aksine itirazsız itaatı emretmektedir.¹⁰⁶

⁹⁷ Neshi günümüzde uygulanmasının mümkün olup olmayacağına dair farklı iki görüş bildiren tarafların kullandığı argümanlar için bkz. M.Abdulğaffar Şerif, *et-Tederrüc fi tatbiki's-şer'ati'l-İslâmiyye*, s.39-48.

⁹⁸ Mâide 5/3.

⁹⁹ Bakara 2/75 , Nisâ 4/47, Mâide 5/13,41.

¹⁰⁰ Tevbe 9/37 , Yûnus 10/15. "Ertelemek ancak inkarda bir artıştır ki bununla kafirler saptırılır." (Tevbe 9/37) ayetinde nesî' kelimesi cahiliye döneminde Arap müşriklerinin savaş halindeyken savaşı terketmek kendilerine çok ağır gelmesi sebebiyle haram ayların yıl içindeki yerlerini değiştirmek ve ertelemek şeklinde uyguladıkları teamüle işaret etmektedir. Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I/496 ; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, I/404.

¹⁰¹ Bakara 2/99,209 , Mâide 5/15, Yûsuf 12/1 , Nahl 16/103, Hacc 22/16, Nûr 24/34, Kasas 28/2, Yâsîn 36/69.

¹⁰² Buhârî, *İmân*, 39 ; Müslim, *Müsâkât*, 107 ; Ebu Dâvûd, *Buyû'*, 3 ; Tirmizî, *Buyû'*, 1.

¹⁰³ Nisâ 4/65, Ahzâb 33/36.

¹⁰⁴ Bakara 2/256, Kehf 18/29.

¹⁰⁵ Bakara 2/120,145 , Mâide 5/48,49 , Şûrâ 42/15.

¹⁰⁶ Bakara 2/285, Nisâ 4/46, Mâide 5/7, Nûr 24/51.

İslam'a girmek için Sakîf kabilesinin koştığı şartları Rasûlullahın kabul etmesi , zamanın gereklerine uygun olarak bazı muhkematın değişebileceğinin göstergesi olduğunu söylemek¹⁰⁷ gerçeği yansıtmamaktadır. Ebu Dâvûd'un *Sünen'i* ve *Müsned'de* geçen hadise göre Sakîf kabilesi Allah Rasulüne müslüman olurken cihada gelmeme , zekat vermeme ve namaz kılmama şartlarını koşmuşlar , Allah Rasûlü de onlardan cihad ve zekatı terketme şartının kabul etmiş ama namaz konusunda "*Rukûsu olmayan dinin hayrı yoktur.*" buyurmuştur.¹⁰⁸ Zikredilen iddiaya istidlal için hadisin buraya kadarıyla iktifa etmemek gerekir. Çünkü Rasûlullah bu ifadenin hemen sonrasında ashabına yönelerek "*Eğer Müslüman olmuşlarsa zekat da verecekler cihad da edecekler*" buyurmuştur.

Şunu da ilave etmeliyiz ki İslam'da Nebî (a.s.)'in vefatından sonra neshin teorik/itikadi yada pratik olarak uygulama imkanının olmaması İslam'a davette tadrîc yönteminin tatbik edilmesinin de yanlış olduğu yada İslam dinine hizmet görevi üstlenen kişilerin nefsinde uyup Allah'a itaatte taksîrât gösteren müminlere karşı müsamaha sahibi olmamaları gerektiği ve sonucu ne olursa olsun sert bir şekilde her münkeri kaldırmaya çalışmaları gerektiği anlamına gelmez. Davetçi, tebliğ muhatap ve zulmüne maruz kalmadığı herkese karşı şefkatli olmalı ve Allah'ın emir ve yasaklarını, öncelikleri dikkate alarak, tedricen ve sırayla, nesh sürecinin "*pedagojik*" anlamda tatbikiyle eş zamanlı olarak bildirmelidir.

¹⁰⁷ Bkz. Erdoğan, s.152.

¹⁰⁸ Ebu Dâvûd, İmâra, 26 ; Müsned, IV/213. Hadis hasen liğayrihîdir. Memûn Muhammed Hammûş, es-Sîratü'n-nebeviyye, III/1435.

B) MÜMİNLERİ EVLEVİYYETE YÖNELTEN ÂYET VE HADİSLER :

1) Kur'an-ı Kerim'de Müminleri Evlâ Olanı (Önceliği Olanı) Prensip Edinmeye Yönelten Ayetlerden Bazıları :

a) *“Biz ona levhalarda herşeyden bir öğüt ve her şeyin yeterli bir açıklamasını yazdık. Şimdi bunlara sıkıca sarıl ve kavmine de bunların en güzeline sarılmalarını emret. Size fasıkların yurdunu pek yakında göstereceğim.”*¹⁰⁹

Levhalarından kastedilen Hz. Musa'ya gelen Tevrat lavhalarıdır. “Mev'ıza ve herşeyin tafsili” ifadesi “öğüt ve ayrıntılı bir şekilde hatırlatma” anlamına gelmekle beraber aynı zamanda helal, haram, hudud ve ahkam türü her şeyin açıklandığı bir kitaba (Tevrat'a) işaret etmektedir. Ahsen (en güzeli) kelimesi ahkam içinde tertibe tabi olarak vacib ve müstehaplar, farzlar ve nafilere önem sırasına göre riayet etmeye vurgu yapmaktadır. Ayrıca “en güzelini alsınlar” emri, iki muhayyer durumdan en güzelini alsınlar anlamına gelmektedir. Örneğin afv kısıstan , kötü bir davranışa sabır misliyle mukabeleden daha güzeldir, dolayısıyla bu tür iki farklı seçenekten “güzelini tercih etsinler” denilmektedir.¹¹⁰

b) *“Kullarıma sözün en güzel olanını söylemelerini emret. Zira şeytan aralarını açıp bozmaktadır. Şüphesiz şeytan insanın açıkça bir düşmanıdır.”*¹¹¹

Ayetin devamındaki ifadeler “Daha ince bir üslupla ve onları (insanları) kızdırmayacak şekilde onlara hitap et” şeklindeki ifade tarzını yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle ayet “Allah sizi daha iyi bilmektedir, isterse size merhamet, isterse azab eder” üslubunun yerine “sizler cehennem ehlisiniz ve orada azab göreceksiniz” gibi “onları daha fazla kötülüğe ve cürete teşvik edeceği kuvvetle muhtemel bir ifade tarzı seçmesinler” emrini içermektedir.¹¹² Ayeti farklı bir yorumla şöyle de anlamak mümkündür “Ey Muhammed ! Kullarıma söyle ; birbirlerine

¹⁰⁹ A'râf 7/145.

¹¹⁰ Bağavî, *Tefsîru'l-Bağavî*, II/200 ; Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî, *Teysîru'l-kerîmi'rahmân*, s.266.

¹¹¹ İsrâ 17/53.

¹¹² Zemahşerî, II/672.

hitaplarında ve aralarında yaptıkları sohbetlerde biri ötekine kendisine söylenen güzel sözden daha güzeliyle karşılık versin.’”¹¹³

c) *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla **en güzel biçimde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin yolundan sapanı da hidayete ereni de en iyi bilendir.**”*¹¹⁴

Yani “Ehl-i Mekke veya ehl-i kitapla en güzel biçimde mücadele et.” İbn Abbas bu ayeti “onlarla tevhid üzere ve Kur’an’ın hakikatlarıyla mücadele et” şeklinde anlamaktadır. Zeccâc ise “kaba ve katı bir ifade tarzıyla değil daha kibar bir üslupla mücadele et” anlamını kuvvetli bulmaktadır.¹¹⁵

d) *“Tağuta kulluk etmekten kaçınan ve Allaha içten yönelenler ise; onlar için bir müjde vardır, öyleyse kullarıma müjde ver !”, “Ki onlar sözü işitir ve **en güzeline** uyarlar. İşte onlar Allahın kendilerini hidayete erdirdiği kimselerdir ve onlar temiz akıl sahipleridir.”*¹¹⁶

Onlar sözü ve kelamı işittikten sonra bu söz ve kelamın en güzelini kalpleriyle devşirirler, gerisini atarlar. Kabul ve tasdik ettikleri sözler kalplerini ve nefislerini temizleyen kelimeler türünden hoş manalardır. Nitekim hoş bir gönlün hoş olan kelimeleri, kötülükle dolu bir gönlün de kötü kelime ve manaları toplayacağı bu ikisinin tabiatı gereğidir.¹¹⁷

e) *“O (Allah), davranış bakımından hanginizin **daha güzel olacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O çok yüce ve çok bağışlayandır.**”*¹¹⁸

Allah hanginizin amellerinde daha doğru ve daha samimi olduğunu belirleyerek, dini yaşantınızda gösterdiğiniz bu doğruluk ve samimiyet sınavında aldığınız puana göre sizi mükafatlandıracaktır. Ayette müminlerin ilim ve taatın pek çok mertebeleri vasıtasıyla daha yüksek derecelere daima tırmanma gayreti içinde olmaları gerektiğine teşvik vardır. Amellerden kastedilen hem akli ve kalbi olgunluk hem de bedeni

¹¹³ Taberî, VIII/93.

¹¹⁴ Nahl 16/125.

¹¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV/386.

¹¹⁶ Zümer 39/17,18.

¹¹⁷ Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V/3045.

¹¹⁸ Mülk 67/2.

ibadetlerdir. Allah (c.c.) hanginizin kendisinden daha çok korkup onu seveceğini ve hanginizin ona taatte daha ciddi kulluk sergileyeceğini tespit etmek için ölümü ve hayatı yaratmıştır.¹¹⁹

f) *“Ey İnsanlar ! Gerçekten biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye sizi halklar ve kabileler halinde kıldık. Şüphesiz sizin Allah katında **en üstün olanınız takvaca en ileri olanınızdır. Muhakkak Allah bilen ve haberdar olandır.**”¹²⁰*

Takvâ kelimesi vikâye kelimesinden türemiştir ve insanın kendisini korkulacak şeylerden koruması, siper edip sakınması anlamına gelir. Kur’an’ın takvâ kelimesine verdiği anlam ise insanın kendisini şirkten, günahlardan, şüpheli şeylerden ve mekruhlardan korumasıdır. Takvâ bunların hepsinden kaçınmayı gerektiren imanî bir sıfattır.¹²¹ İnsanların birbirlerine karşı üstünlük iddia etmesine sebep olan şeyler kendi iradelerinde olan ahlak, takva ve ilim gibi erdemler olmalıdır. Yoksa kendi seçim gücünün dışında hiçbir çalışma ve çabası olmadan ilahi irade ile meydana gelmiş olan bir millet yada aile topluluğuna mensubiyet hiçbir zaman üstünlük sebebi olamaz. Bütün insanların bağı bir anne ve babaya dayanmaktadır. Bu yönüyle birinin diğerine karşı fazilet iddiası makul değildir ve üstün olmayı gerektiren asıl sebep diğer insanlardan daha çok Allah’tan sakınma ve doğruluk yolunda yürüyen insanlardan olmadır.¹²²

g) *“Sonra kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras kıldık. Artık onlardan kimi kendi nefsine zulmeder, kimi orta bir yol tutmuştur, kimi de **hayırlarda yarışıp öne geçer. İşte bu büyük fazlın kendisidir.**”¹²³*

Bu ayette inananların hepsinin bir olmadığı ifade edilmekte ve insanlar üç grup halinde sınıflandırılmaktadır :

a. *Allah’a ve Rasûlüne iman ettiği halde buyruklarına uymayıp kendilerine zulmedenler* : Mümindirler, fakat günah

¹¹⁹ Âlûsî, XXIX/5 ; Ebu Hayyân, *el-Bahru-l-muhît*, VIII/297.

¹²⁰ Hucurât 49/13.

¹²¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI/4479-4480.

¹²² Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, V/460.

¹²³ Fâtır 35/32.

işlemektedirler ve imanları zayıftır. Buna rağmen kalben ve zihnen kafir olmadıkları gibi münafık da değildirler.

- b. *Orta yolu tutanlar* : Bu kimseler Allahın emirlerine riayet etmeye ve Rasulullahın talimatlarına uymaya gayret göstermelerine rağmen gevşek davranır ve zaman zaman günah işlerler, hayatlarında iyilik de kötülük de bulunmaktadır.
- c. *İyilik için çalışan ve yine iyilik için birbiriyle yarışanlardır*: Allah'ın kitabına varis olmanın tüm gereklerini yerine getirmeye çalışan bu gruh, İslamı yaşama ve tebliğ hususunda gayret ve fedakarlık uğruna birbirleriyle yarışır. Bile bile günah işlemez, işledikleri zaman ise bağışlanma dilerler. Bu grup birinci ve ikinci gruptan az oldukları için en son zikredilmiştir.¹²⁴

Ayetle ilgili olarak Allah Rasulü (s.a.s.) “İyilikte yarışanlar hiç hesap sorulmadan cennete gireceklerdir. Orta yolu tutanlar hesaba çekilecek ama hesapları kolay olacaktır. Nefislerine zulmedenler ise hesabın sonuna kadar bekletilecekler fakat daha sonra Allah onlara rahmet edecek ve sonunda Cennete girip ‘Hamd bizi sıkıntı ve kederden kurtaran Allah’a mahsustur’¹²⁵ diyeceklerdir.”¹²⁶ buyurmuştur.

- h) “Müminlerden özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler eşit değildir. Allah mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak **daha üstün** kılmıştır. Tümüne en güzeli (cenneti) vadetmiştir; ancak Allah, cihad edenleri oturanlara göre büyük bir ecirle üstün kılmıştır.” (Onlara) kendisinden dereceler, bağışlanma ve rahmet (vermiştir). Allah bağışlayan ve esirgeyendir.”¹²⁷

Bu âyette sadece gönüllüler için savaş çağrısı yapıldığı zamanlarda malları ve canlarıyla katılanların, iyi amellerle meşgul olsalar da geride kalanlara nispetle daha yüksek dereceye sahip olacaklarına işaret vardır.¹²⁸ Âyetten anlaşıldığı kadarıyla burada kendisine çağrılan cihad farz-1 kifaye olan cihaddır. Çünkü farz-1 ayn olan cihad olsaydı oturanlar

¹²⁴ Mevdudi, a.e., IV/559.

¹²⁵ Fâtır 35/34.

¹²⁶ Müsned, V/194,198 ; VI/444.

¹²⁷ Nisâ 4/95,96.

¹²⁸ Mevdudi, a.e., I/393.

(savaştan geri kalanlar) “en güzel” ile değil ikâb ile müjdeleneceklerdi. Her ikisi de cennet ile müjdelendikleri halde mücahidlerin kaidûna (cihaddan geri kalanlara) nispetle hem dünyada hem de ahiret dereceleri bakımından Allah’ın mağfiret ve rahmetinde çok daha üstün olacağı ifham edilmiştir.¹²⁹

2) Müminleri Evlâ Olanı (Önceliği Olanı) Prensip Edinmeye Yönelten Hadislerden Bazıları :

Ashâb-ı kirâm amellerde üstünlük dereceleri bakımından farklar bulunduğu bilincinde olarak Hz. Rasûlullah’a bu farklılıklara ilişkin sorular sormuşlardır ve daima Allah katında en üstün (efdal, evlâ) olan ameli araştırıp buna tabi olmaya çalışmışlardır. Konumuzla alakalı olan hadislerde amellerin mertebe ve üstünlük vasıfları farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’e bazen “amellerin *en üstünü (efdal)*”¹³⁰ bazen “Allah’a *en sevgilisi (ehabb)*”¹³¹ veya “*en yakını (akrab)*”¹³² yada “*en hayırlısı (hayr)*”¹³³ hangisidir?” diye sorulmuş, O da farklı şekillerde cevap vermek suretiyle amellerdeki üstünlük derecelerini ashabına açıklamıştır.

Bu hadislerden bazı örnekler ;

- a) Hz. Peygamber’e “*Hangi amel daha üstündür?*” diye soruldu. Cevaben “*Allah’a ve Rasûlüne iman*” dedi, “*Sonra ?*” denildi “*Allah yolunda cihad*” cevabını verdi. “*Ondan sonra ?*” denildi. “*Hacc-ı mebrur*”¹³⁴ diye cevap verdi.¹³⁵

¹²⁹ Elmalılı, II/1432.

¹³⁰ Buhârî, *Hacc*, 4 ; *İmân*, 5,6 ; Müslim, *İmân*, 135,136,140 ; Tirmizî, *Mevâkîf*, 13 ; İbn Mâce, *Menâsik*, 16 ; *Et’ime*, 1 ; Nesâî, *Menâsik*, 4 ; *İmân*, 11,12 ; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 131 ; Müsned, II/264,287,348.

¹³¹ Buhârî, *Edeb*, 1 ; *Rikâk*, 18 ; *Libâs*, 43 ; Müslim, *İmân*, 139 ; Nesâî, *Kıble*, 13 ; Müsned, V/146.

¹³² Müslim, *İmân*, 138.

¹³³ Buhârî, *İmân*, 6 ; Müsned, II/169.

¹³⁴ Hiçbir günahın karışmadığı hac demektir. Kabul olan hac anlamına geldiği de söylenmiştir. Nevevî, *Şerhu Sahîh’i-Müslim*, II/260 ; el-Veştânî, *İkmâlû İkmâlî’l-muallim*, I/310.

¹³⁵ Buhârî, *Hacc*, 4 ; Müslim, *İmân*, 135 ; Nesâî, *Hacc*, 4 ; Müsned, II/258.

- b) Rasûlullah'a "*Cihadın en faziletli amel olduğunu görüyoruz Cihad etmeyelim mi ?*" diye soruldu, cevaben "*Lakin en faziletli cihad da haccı mebrûrdur*" dedi.¹³⁶
- c) Hz. Peygamber'e "*Allah'a (c.c.) hangi amel daha sevgilidir ?*" diye soruldu. "*Vaktinde kılınan namaz*" buyurdu. "*Sonra ?*" denildi "*Birru'l-valideyn (ana-babaya iyi davranma)*" dedi. Üçüncü sefer aynı soru sorulunca "*Allah yolunda cihad*" dedi.¹³⁷
- d) Yine başka bir hadiste Rasûlullah, Allah'a en sevgili olan amelin "*az da olsa sürekli olan*" ibadet olduğunu belirtmiştir.¹³⁸
- e) Rasûlullah'a "*Hangi İslam daha hayırlı ?*" diye soruldu. O da "*Yemek yedirmen, tanıdığına-tanımadığına selam vermendir*" dedi.¹³⁹
- f) Rasûlullah'a yine "*Hangi İslam daha üstündür?*" diye soruldu. "*Müslümanların bir kişinin elinden ve dilinden emin olmasıdır.*" diye cevap verdi.¹⁴⁰
- g) Birisi Rasûlullah'a, "*Allah'a en sevgili olan ve kendisiyle cennete girebileceği*" bir ameli sordu. Rasûlullah Efendimiz de "*Allah'a çok secde etmesi*" gerektiğini söyledi.¹⁴¹
- h) Nebî (a.s.) Abdullah b. Amr'a "*Bir gün oruç tut öteki gün ye !*" tavsiyesinde bulunarak bu şekilde tutulan gün aşırı orucun Hz. Davud'un orucu olduğunu ve en faziletli oruç olduğunu belirtmiştir.¹⁴²
- i) Başka bir hadiste "*Sizin en hayırlılarınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerdir*" buyurulmuştur.¹⁴³

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber hangi amelin daha üstün olduğuna dair sorulan ve aynı mefhumu taşıyan sorulara farklı cevaplar vermiştir. Hadislerde aynı sorulara bu şekilde farklı cevaplar verilmesi ulemanın dikkatini çekmiş ve bu problemi halletmeye yönelik farklı yorumlar

¹³⁶ Buhârî, *Hacc*, 4. Bu hadiste Hz. Peygamber cihadın en faziletli amel olduğunu ifade etmekle beraber Haccın da en faziletli cihad türü olduğunu eklemektedir.

¹³⁷ Buhârî, *Edeb*, 1 ; Müslim, *İmân*, 139,140.

¹³⁸ Buhârî, *İmân*, 32 ; *Rikâk*, 18.

¹³⁹ Buhârî, *İmân*, 6 ; Müslim, *İmân*, 63.

¹⁴⁰ Buhârî, *İmân*, 5.

¹⁴¹ Müslim, *Salât*, 225.

¹⁴² Buhârî, *Savm*, 56 ; *Enbiyâ*, 37 ; Müslim, *Sıyâm* 181,185 ; Ebu Dâvûd, *Savm*, 53.

¹⁴³ Buhârî, *Fedâilu'l-Kurân*, 21 ; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kurân*, 15 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16.

getirmişlerdir. Hadislerin sıhhatinde sened yada metin açısından herhangi bir şüphe olmadığına göre aynı soruya verilen farklı cevaplar arasında görülen bu mana çelişkisini (ihtilâfu'l-ehâdis) cem' yoluyla gidermek gerekmektedir. Bu çelişkinin giderilmesinde (te'lîf) izlenen yorumlar özetle ; *“sorunun tevcih edildiği esnada içinde bulunulan durum/şartlar ve cevaba muhatab kişinin özellikleri”*yle bağlantılı olarak yapılmaktadır. Yani bir şey “en hayırlıdır” yada “en üstündür” derken kastedilen, o şeyin her hal ve durumda en hayırlı ve en üstün olduğu anlamına gelmez. Efdaliyet ve evleviyet durumdan duruma yada şahıstan şahısa göre değişiklik arzedebilir. Örneğin hadislerde kimi zaman cihadın kimi zaman da haccın daha üstün amel olarak zikredilmesi zaman ve ihtiyaçla ilgilidir. Zira cihadın daha üstün bir amel olarak zikredildiği zaman cihada ihtiyaç duyulan İslam'ın ilk yıllarıydı, haccın üstün amel olarak zikredildiği dönem ise daha sonraki dönemlerdi. Nitekim her toplum ve şahıs için o an ihtiyaç duyulan şey ne ise o şeyin değerinin o toplum yada o şahıs nezdinde yüksek olacağı sabit bir kuraldır. Ayrıca Allah Rasûlü “Hangi amel daha üstündür ? ” diye soran kişinin içinde bulunduğu şartları gözönüne alarak cevap vermiş de olabilir. Örneğin bu soruyu soran sahabe anne-babası yardıma muhtaç olan birisi ise bu durumda “ana-babaya itaat”, savaşta acil yardımına ihtiyaç duyulan birisi ise “cihad” en faziletli amel olmuştur.¹⁴⁴

İbadetlerin karakter olarak birbirine efdaliyyet/evleviyetine ilişkin genel bir çıkarım olarak ; “cihad hacdan, sadaka oruçtan, Kur'an okumak zikirten, zikir duadan, namaz Kur'an okumaktan daha faziletlidir” denilebilir.¹⁴⁵ Fakat ibadetler arasındaki bu üstünlük daimi olmayıp zaman, mekan ve kişilerle değişebilecek kurallara tabidir ve *en faziletli amel kişinin içinde bulunduğu o vaktin yada o mekanın gereğini yerine getirmesidir*. Mesela namazın nehyedildiği vakitlerde (kerahet vakitleri) Kur'an okuma ve zikrin, yine namazın nehyedildiği kabir ve banyo gibi mekanlarda zikir ve duanın namazdan, cenabet olan birinin zikri Kur'an okumasından, evde misafirin bulunduğu anda misafire ikram yada yardıma muhtaç birine

¹⁴⁴ Nevevî, a.e., II/265-266 ; el-Veştânî, I/314 ; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII/225. Efdalü'l-a'mâl (amellerin en faziletlisi) terkiibinde min harf-i cerrinin mahzuf olduğunu ifade etmek suretiyle bu probleme cevap verme yoluna gidenler de olmuştur. Mesela falan kişi en zahid insandır ibaresinden en zahid insanlardan biridir anlamı kastedilmektedir. Şevkânî, a.y.

¹⁴⁵ İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, XXII/309, XXIII/56-60 ; Vekîlî, s.60.

yardım anındaki meşguliyet zikir ve Kur'an okumaktan daha faziletlidir.¹⁴⁶ Ayrıca edası için muayyen (Şâri' tarafından belirlenmiş) vakti bulunan ibadetler , örneğin seher vakti istiğfar¹⁴⁷ ve ezan okunurken müezzinin söylediğini tekrar (hikâyetü'l-müezzin yada terdîdü'l-müezzin) Kur'an okumaktan daha faziletlidir.¹⁴⁸

Diğer taraftan her amelin *kendi içinde* de zaman, mekan ve amile (ameli işleyene) bağlı olarak fazileti artıp azalabilmektedir.¹⁴⁹ Mesela namaz ve orucun sevabı Mescid-i Harâm'da diğer yerlerde kılınan ve tutulana nispetle kat kat fazladır.¹⁵⁰ Kişi açısından da, örneğin sahâbîlerin tasadduk sevabının diğer insanların sevabından çok daha fazla olduğu bizzat Nebî (a.s.) tarafından ifade buyurulmuştur.¹⁵¹

Yukarıda temas ettiğimiz ve peygamberimizin uyguladığı ihtilâfu'l-ecvibe (aynı soruya farklı cevap) yöntemi iftâ ve muhâkeme usulünde de temas edilen bir konu olup müftünün kendisine sorulan sorulara zaman, mekan ve müsteftinin (fetva isteyen) psiko-sosyal durumu gibi¹⁵² etmenleri göz önünde tutarak cevap vermesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁵³

¹⁴⁶ İbn Teymiye, a.e., XXIII/58-60 ; Vekîlî, s.61.

¹⁴⁷ Âl-i İmrân 3/17 ; Zâriyat 51/18.

¹⁴⁸ Nevevî, *el-Ezkâr*, s.68-69.

¹⁴⁹ İbnu'l-Useymin, *Fetâva's-sıyâm*, s.9-10.

¹⁵⁰ Buhârî, *Mescidu Mekke*, 1 ; Müslim, *Hacc*, 505 ; Tirmizî, *Mevâkit*, 126 ; Nesâî, *Mesâcid*, 4.

¹⁵¹ Buhârî, *Fedâilu Ashâbi'n-Nebî*, 5 ; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 221 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 10 ; Tirmizî, *Menâkıb*, 58.

¹⁵² Müsteftî/âmil etkeniyle bağlantılı olarak verilen misallerden birisi İbn Abbâs'a gelen aynı suale muhatabın durumuna göre farklı cevap vermesidir. Kendisine gelerek "Taammüden adam öldüren birisi için tevbe var mıdır?" diye soran adama "Hayır cezası ancak cehennemdir" diye cevap verir. Soruyu soran adam gidince yanındakiler, ona daha önce bu görüşte olmadığını taammüden cinayet işleyen birisi de olsa tevbesinin geçerli olduğu şeklinde fetva verdiğini hatırlattılar. O da "Ben o kişinin bir mümine kızarak onu öldürmeyi planlayan birisi olduğunu tahmin ediyorum" dedi. Hakikaten de daha sonra bu durumu araştıranlar durumun Abdullah b. Abbas'ın ihbar ettiği şekilde olduğunu öğrendiler. Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, IV/97 ; Raysûnî, *Nazariyyetü'l-makâsıd inde'l-İmâmi's-Şâtıbî*, s.382-383.

¹⁵³ İslam Muhâkeme Usulünde hâkime özellikle ta'zîr cezalarında bu esneklik verilmiştir. Bkz. Ebu Zehrâ, *el-Cerîme*, s.112-120 ; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, s.215.

C) NASSLARDA EVLEVİYYET İLKELERİ

1) Usûl Furûa, İman Amele Göre Öncelik Hakkına Sahiptir :

Hz. Rasûlullâh Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona şöyle dedi :
"Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları ilk çağırdığın şey Allah'a ibadet olsun, bunu iyice kavramalarının ardından onlara Allah'ın kendilerine günde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Namazı da kılarlarsa, Allah'ın onlara zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmak üzere belli miktar zekatı farz kıldığını bildir. İtaat ederlerse verdikleri zekatı al, fakat mallarının iyisini seçmekten sakın."¹⁵⁴

Bütün semâvî kitaplar ve peygamberlerin öğretilerinde usûl (itikad prensipleri) furû'a (ibadât, muâmelât vs.) öncelenmiştir. Bu önem sırasına binâendir ki Kur'an'da iman amel-i salihden daima önce zikredilmiştir.¹⁵⁵ Bütün peygamberlerin gönderildiği toplumları ilk davet ettikleri konu da tevhid ve iman esasları olmuştur.¹⁵⁶

Kur'an'daki evleviyyet sırasında daima birinciliği iman rükünleri almıştır. İman bütün iyiliklerin kaynağıdır ve dünya-ahiret bütün hayırların sebebidir ; zıddı olan imansızlık da bütün şerlerin ve kötülüklerin menbaıdır.¹⁵⁷ Ezcümle ; imanın mükafatı Allah katında çok büyüktür ve Allah Teala müminlere ecr-i azim vadedmiştir.¹⁵⁸ İman dünya ve ahiretin kötülüklerini defeder¹⁵⁹ ve arşın etrafındaki melekler müminler için istiğfar ederler.¹⁶⁰ İman Allah'ın dostluğunu kazandırır¹⁶¹ ki kim Allah'a dost (velî) olursa Allah onu zillete düşürmez. Allah Zülcelâl meleklerle müminlerin ayaklarını sabit kılması konusunda emir verir.¹⁶² Müminlere katında yüksek

¹⁵⁴Buhârî, Zekât, 41 ; Müslim,

¹⁵⁵ Bkz. M. Fuâd Abdulbaki, s.107-109.

¹⁵⁶ "Andolsun biz Nuh'u kendi kavmine elçi olarak gönderdik ve dedi ki 'Ey kavmim Allah'a kulluk edin Onun dışında sizin başka ilahınız yoktur ; hâlâ sakınmayacak mısınız.'" Müminûn 23/23. "Andolsun biz her ümmete Allah'a kulluk edin ve tâgûttan kaçının diye tebliğ etmesi için bir elçi gönderdik." (Nahl 16/36) "De ki : Ben kendisine ilahınız yalnızca tek bir ilahtır diye vahyedilen sizin gibi bir insandan başkası değilim." (Kehf 18/110, Fussilet 41/6) Ayrıca bkz. Hûd 11/26,50,61,84 , A'râf 7/65,73.

¹⁵⁷ İbn Kayyım, *el-Cevâbu'l-kâfi*, s.95-97.

¹⁵⁸ Nisâ 4/146.

¹⁵⁹ Hac 22/38.

¹⁶⁰ Ğâfir 40/7.

¹⁶¹ Bakara 2/257.

¹⁶² Enfâl 8/12.

dereceler, mağfiret ve bol rızıklar vardır.¹⁶³ İman müminlere izzet verir¹⁶⁴ ve dünya-ahirette onları yüceltir¹⁶⁵, Allah ile beraberlik vasfını sağlar¹⁶⁶, rahmetinden onlara iki kat mükafat, yürürken önlerini görecekleri bir nur ve günahlarına karşılık mağfiret kazandırır.¹⁶⁷ Allah'ın meveddet ve rızasını temin eder.¹⁶⁸ Müminleri her tür korkudan muhafaza eder.¹⁶⁹ Ayrıca hadislerde Hz. Peygamber'in "Kim Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet ederse Allah ona cehennemi haram kılar."¹⁷⁰, "Allah'ın kulları üzerindeki hakkı Ona ortak koşmamalarıdır, buna karşın kullarının Allah üzerindeki hakkı da onlara azap etmemesidir."¹⁷¹ "Kim Allaha başka ilah yoktur derse cennete girer"¹⁷² şeklindeki ifadeler de imanın ne derece önemli bir kurtuluş vesilesi olduğunu açıkça göstermektedir.

Nebi (s.a.s.)'in Mekke dönemi tebliğinde önemle vurguladığı temel konular tevhid ve diğer inanç esaslarıydı. Habeşistan'a hicret eden muhacirlere Habeş Necâşîsinin İslam dini ve Peygamberiyle ilgili olarak sorduğu sorulara karşı Cafer b. Ebî Tâlib'in diğer müslümanları temsilen verdiği cevaba dikkat edilirse bu rahatlıkla anlaşılabilir : "Ey Kral ! Bizler cahil bir toplumduk ; putlara tapar, murdar et yer, fuhuş yapardık. Akrabayı ve komşuyu gözetmezdik ve kuvvetlilerimiz zayıflarımızı hep ezerdi... Tâ ki Allah bize sıdkını, emanetini, nesebini ve iffetini bildiğimiz bir peygamber gönderdi. Bu Peygamber bizi Allah'ın birliğine ve yalnız ona tapmaya çağırды. Allah'ın dışında tapılan bütün taş ve put türü şeyleri terketmeyi, doğru konuşmayı, emanete riayeti, akraba ve komşuyu gözetmeyi...emretti." ¹⁷³

2) Nitelik Sayıdan Önemlidir :

Kur'an bir çok ayetiyle iman etmeyen, aklını kullanmayan, bilgisiz fakat çoğunluğu oluşturan güruhu yererken, bunun karşısında azınlığı oluşturan

¹⁶³ Enfâl 8/4.

¹⁶⁴ Münâfikûn 63/8.

¹⁶⁵ Mücâdele 58/11.

¹⁶⁶ Enfâl 8/19.

¹⁶⁷ Hadîd 57/28.

¹⁶⁸ Beyyine 98/8.

¹⁶⁹ En'âm 6/48.

¹⁷⁰ Buhârî, *Cihâd*, 106 ; Müslim, *İmân*, 47 ; Tirmizî, *İmân*, 17 ; Müsned, III/451, VI/404,411.

¹⁷¹ Buhârî, *Libâs*, 101 , *Cihâd*, 46 , *İsti'zân*, 20 , *Tevhîd*, 1 ; Müslim, *İmân*, 48,49 ; Tirmizî, *İmân*, 18 ; İbn Mâce, *Zühd*, 35.

¹⁷² Buhârî, *İmân*, 26 ; Müslim, *İmân*, 10 ; Tirmizî, *İmân*, 8.

¹⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, I/373-374.

iman eden ve bu imanın gereğini yerine getiren güruhu medhetmektedir ¹⁷⁴;
“Onların çoğu akıllarını kullanmazlar.”¹⁷⁵ “Lakin insanların çoğu bilmezler.”¹⁷⁶ “Lakin insanların çoğu iman etmezler.”¹⁷⁷ “Lakin insanların çoğu şükretmezler.”¹⁷⁸
“Yeryüzündeki insanların çoğuna uyacak olursan seni Allah’ın yolundan saptırırlar.”¹⁷⁹ “İman eden ve salih amel işleyenler hariç.. Onlar da az bir topluluktur.”¹⁸⁰ “Kullarımdan çok şükredenler azdır.”¹⁸¹ “Sizden önceki nesillerden onlardan kurtardığımızdan pek azı dışında yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek fazilet sahibi kişiler bulunmalı değil miydi?”¹⁸²

Peygamberimiz de “İnsanlar develer gibidir ; yüz tanesinin içinden doğru dürüst bir tane iyi binek hayvanı bulamazsın.”¹⁸³ diyerek insanlarda vasfın ve asaletin sayıda olmadığına dikkat çekmiştir. Siyer-i Nebî’de de Müslümanlarla müşrikler arasında yapılan savaşlara (Bedr, Uhud, Hendek, Mûte vs.) baktığımızda müşriklerin sayısının Müslümanlara oranla kat kat fazla olduğunu görürüz.

- “Tâlût orduyla birlikte ayrıldığında dedi ki: ‘doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim bundan içerse artık o benden değildir ve kim de eliyle bir avuç alanlar hariç onu tatmazsa bendendir.’ Küçük bir kısmı hariç (hepsi sudan) içti. O kendisiyle beraber iman edenlerle ırmağı geçince onlar (sudan kana kana içenler) ; ‘bugün bizim Câlût’a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok’ dediler. (O zaman) Allaha kavuşacaklarını umanlar şöyle dediler : ‘Nice küçük topluluk , sayıca kendilerinden daha çok olan topluluğa Allahın izniyle galip gelmiştir; Allah sabredenlerle beraberdir.’”¹⁸⁴

Hiz. Davud tarafından ordusunun başına komutan olarak tayin edilen Tâlût, Câlût’un ordusuyla savaşmak için kendisiyle beraber yola çıkan

¹⁷⁴ Karadâvî,a.e., s.43-44.

¹⁷⁵ Maide 5/103 ; Ankebût 29/63 ; Hucurât 49/4.

¹⁷⁶ A’râf 7/187 ; Yûsuf 12/21,40,68 ; Nahl 16/38 ; Rûm 30/6,30 ; Sebe 34/14,28 ; Ğâfir 40/57 ; Câsiye 45/26. Ayrıca bkz. En’âm 6/37 ; A’râf 7/131 ; Enfâl 8/34 ; Yûnus 10/55 ; Nahl 16/75,101 ; Neml 27/61 ; Kasas 28/13,57 ; Lukmân 31/25 ; Zümer 39/29,49 ; Duhân 44/39 ; Tûr 52/47.

¹⁷⁷ Hud 11/17 ; Ra’d 13/1 ; Ğâfir 40/59. Ayrıca bkz. Şuarâ 26/8,67,103,121,139,158,174,190.

¹⁷⁸ Bakara 2/243 ; Yûsuf 12/38 ; Ğâfir 40/61. Ayrıca bkz. A’râf 7/17 ; Yûnus 10/60 ; Neml 27/73.

¹⁷⁹ En’âm 6/116.

¹⁸⁰ Sâd 38/24.

¹⁸¹ Sebe 34/13.

¹⁸² Hûd 11/116.

¹⁸³ Buhârî, *Rikâk*, 35 ; Müslim, *Fedâilu’s-sahâbe*, 232 ; Tirmizî, *Edeb*, 82 ; Müsned, II/7,44.

¹⁸⁴ Bakara 2/249.

yetmiş bin¹⁸⁵ kişiden hangilerinin gerçekten savaşmaya niyetinin olduğunu anlamak için onları yolda karşılarına çıkan bir nehirle¹⁸⁶ ayette zikri geçen şekilde imtihan etti. İmtihani geçen ve savaşa katılmaya hak kazanan üç yüz küsur¹⁸⁷ gibi az sayıda bir mümindir. Onlar bu sayıyla savaş meydanında öldürüleceklerine kanaat getirdikleri halde Allah'ın emrine imtisâlen savaşa girdiler fakat Allah onları muzaffer etti. Başarı ve zafer Allah'tandır, yoksa sayı çokluğunda değildir.¹⁸⁸

- “De ki ‘murdar ile temiz –murdarın çokluğu hoşuna gitse de- bir olmaz. Ey temiz akıl sahipleri ! Allah’tan korkup sakının ; umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹⁸⁹

Tayyib-Habis (murdar-temiz) kelimeleri mana olarak, hem yiyecek türü maddi şeylerin haram ve helali, hem salih ve salih olmayan amelleri, hem de kişilik olarak iyi ve kötü insanları kapsayan geniş anlamlı iki kelimedir. “Ey selim akıl sahipleri , Allah’tan korkun !” ifadesi “Murdar şeyin sayısı ister fazla olsun ister az temiz, salih ve iyi olanı seçin” anlamına gelmektedir.¹⁹⁰

Temiz ve murdar şeylerin hem maddi hem de manevî alemde karşılıklarını bulabiliriz. Akl-ı selîm sahipleri (ulu'l-elbâb) maddiyattaki temiz şeyleri pis şeylerden kolaylıkla ayırdederler ve ayırdetmek için de çok zeki olmak şart değildir. Aynı durum manevi ve ruhanî alem için de geçerlidir, hatta temiz-murdar arasındaki bu farkı ruhanî alemde maddi aleme nispetle daha kolay görebiliriz. Çünkü ruhani alemin temiz şeylerinin menfaati daha daimi hem daha faydalıdır, murdar şeyleri de hem daha zararlı hem de bu zararı daha uzun sürelidir. Ruhani alemin en temiz unsuru İman ve Allah'a yakınlık, en necisi de şirk ve isyandır.¹⁹¹ Bu ayet, niteliğe (kalite yada keyfiyet) değil de niceliğe (sayı yada kemiyet) önem vererek eşyaya yalnızca

¹⁸⁵ Seksen ve yüz bin rivayetleri de vardır.

¹⁸⁶ Filistin ve Ürdün civarlarında bir nehir.

¹⁸⁷ Hadiste açık bir şekilde Tâlût'la beraber ırmağı geçen askerlerin sayısının Ashâb-ı Bedr kadar olduğu ve bu sayının üçyüz küsur olduğu ifade edilmektedir. Buhârî, *Meğâzî*, 6 ; İbn Mâce, *Cihâd*, 25.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, I/225 ; İbnü'l-Cevzî, I/246-247.

¹⁸⁹ Mâide 5/100.

¹⁹⁰ Neseî, I/345.

¹⁹¹ el-Bigâ'î, *Nazmu'd-dürer*, II/546-547.

dış yüzüne bakıp kıymet biçen kişilerin kriterlerinden bütünüyle farklı yeni değer ölçüleri getirmektedir.¹⁹²

- *“Şimdi Allah sizden (yükünüzü) hafifletti ve sizde bir zaaf olduğunu bildi. Sizden yüz sabırlı (kişi) bulunursa , (onların) iki yüzünü bozguna uğratır ; eğer sizden bin (kişi) olursa Allahın izniyle (onların) iki binini yener. Allah sabredenlerle beraberdir.”¹⁹³*

Daha önceki ayette bire on gibi farklı bir sayısal dengeyin bulunduğu bir savaştan kaçmamaları emredilirken Allah Teala müminlerden bu ağır mesuliyeti bire ikiye indirmiştir. Şu halde müminler düşman ordusu kendilerinin iki katı olduğu bir savaş halinde savaş meydanından kaçmayacaklardır. Ayette “müminlerden yüz kişi kafirlerden iki yüz kişiyi, bin kişi de Allah’ın izniyle iki bin kişiyi yener” şeklinde ifadesini bulan rakamların her iki halde de iki katı olmasına rağmen tekrarlanmasının hikmeti, aynı kat orana sahip fakat biri diğerinden sayı olarak farklı iki ayrı savaşta galip tarafın değişme ve savaş dengelerinin oynama ihtimaline rağmen Müslüman ve kafirlerin iki ayrı cephe oluşturduğu bir savaşta savaş neticesinin değişmeyeceği ve Allah’ın izniyle savaşın eziyetine sabretmeleri şartıyla Müslümanların galip geleceğine imâ etmektir. Çünkü çoğu zaman yirmi kişinin ikiyüz kişiye mukavemeti, oran aynı olmasına rağmen yüz kişinin bin kişiye mukavemetiyle aynı neticeyi vermeyebilir.¹⁹⁴

Savaşta sabır gösteren yüz müminin bin kişilik orduyu yeneceğini belirten bir önceki ayette geçen “fıkh” kelimesi, uğrunda savaştığı gayeyi tam olarak anlamak, bu gayenin kendi hayatından daha önemli ve değerli olduğunun farkında olmak anlamını içerir. Her şeyin ötesinde Allah’ın varlığı, ölümden sonraki sorgulama, Allah ile olan irtibat, hak ve batıl arasındaki ayırım ve hakkın batıla bir gün galip geleceği gibi gerçekleri kavrayan kimsenin ne uğrunda savaştığını bilmeyen bir kimseden yada ulusu ve toplumsal sınıfı uğrunda savaşan kimseden aynı fiziki kuvveti taşısa da moral gücü açısından kat kat daha üstün olacağı açıktır.¹⁹⁵

¹⁹² Mevdudi, I/515.

¹⁹³ Enfâl 8/66.

¹⁹⁴ Zemahşerî, II/235.

¹⁹⁵ Mevdudi, a.e., II/183.

Tarih boyu milletlerin kıymetini belirleyen ölçü sayıları değil manevi değerleri ve ruhi asaletleri olmuştur. Örneğin Müslümanlar sayıca az oldukları kimi dönemlerde bütün insanlığa medeniyet dersi vermişler fakat bazı dönemlerde ise sayıca çok oldukları halde uluslar arası siyasi dengelerde çok hafif kalmışlardır. Bugün yeryüzünde elli yedi Müslüman ülke reelpolitik olay ve oluşumlarda keenlemyekün kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in onbeş asır evvel geleceğin Müslümanları için söylediği aynen tahakkuk etmektedir. Allah Rasûlü bir gün ashabının arasında otururken *"Yırtıcı hayvanların yemek için öldürdükleri leşe üşüşükleri gibi diğer milletlerin de sizin başınıza üşüşecekleri günler yakındır"* buyurdu. Bunun üzerine içlerinden birisi sordu: *"O gün sayı olarak az olduğumuzdan dolayı mı?"* Rasûlullah: *"Aksine sel sularının üzerindeki köpükler gibi çok olacaksınız ve Allah, düşmanlarınızın kalplerinden size karşı hissetleri korkuyu çıkaracak ve sizin kalbinize vehn (bitkinlik) musallat edecek"* dedi. Yine birisi: *"Ya Rasûlallah, nedir o vehn?"* diye sorunca Allah Rasûlü de: *"Dünya sevgisi ve ölüm korkusudur !"* şeklinde cevap verdi.¹⁹⁶

3) Öz Şekilden Önemlidir :

- *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. İyilik , Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden ; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolcuya isteyip dilenene ve kölelere (özgürlükleri için) veren, namazı dosdoğru kılan , zekatı veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler(in tutum ve davranışlarıdır). İşte bunlar doğru olanlardır ve müttaki olanlar da bunlardır."*¹⁹⁷

Kible Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a tahvil edilince Yahûdî ve Hıristiyanlar bu konu üzerinde ileri geri konuşmuşlar ve tenkit konusu yapmışlardı. Bu ayet kible hakkında çokça konuşan Yahûdî ve Hıristiyanlara cevap olarak indi. Maşrik ve mağrib kelimesinden maksat da bu iki taifedir. Zira Hıristiyanlar ibadet esnasında güneşin doğduğu tarafa , Yahudiler ise Hicaz bölgesinin batısına düşen Beytü'l-makdis'e doğru yöneliyorlardı. Ayetin sebab-i nüzûlünün "Allah Rasûlüne iman nedir ? " şeklindeki bir

¹⁹⁶ Ebu Dâvûd, *Melâhim*, 5.

¹⁹⁷ Bakara 2/177.

soruya binaen nazil olduğu da rivayetler arasında vardır. Başka bir rivayette ise Hıristiyanlar güneş doğmadan önce Yahûdiler ise güneş batmadan önce ibadet ederlerdi.¹⁹⁸ Ayetin başlangıcında geçen ve bütün semavi dinlerin asli hedefi olarak gösterilen “birr” kelimesi bütün iyilikleri manasında barındıran genel bir isimdir.¹⁹⁹

Yüzünü doğuya ve batıya döndürmenin gerçek iyilik olmadığı ifadesi ibadetlerde yalnızca dış formlara önem vermenin anlamsızlığına işaret etmektedir. Dini formalite ve ayinleri icra etmenin ve dindarlık gösterisi yapmanın iyilik olmadığı ve Allah katında değerinin de olmadığı anlatılmak istenmektedir.²⁰⁰ Ayetteki “yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir” ifadesinin işari bir tefsiri olan “*Batı felsefesini yada Doğunun mistik din anlayışını körü körüne taklitte sizin için bir hayır yoktur*” yorumu kanaatimizce isabetli bir yorumdur.²⁰¹

İslam şeâirindeki zahiri görüntü, kalpteki duygulara ve hayatın gidişatına anlam vermez ve onlarla beraber olmazsa birre (hayra) nail olunmuş sayılmaz. Birr, doğru bir dünya görüşü, şuur, iyi işler ve doğru bir şekilde çizilen hayat gidişatından ibarettir. Birr ferd ve toplum vicdanında tesirini hissettiren dünya görüşü, yine ferd ve toplum vicdanında iz bırakan hayırlı ameller mecmuasıdır. Âyette zikredilen infak , namaz, ahde vefa ve darlıkta sabır gibi hasletler bu şuur ve tesirle anlam kazanan ibadetlerdir. Yoksa ibadetlerdeki görüntü ve fiziki hareketler insanın Allah’a karşı kulluğuyla amaçlanan maksatlar olamaz.²⁰² İbadetlerdeki salt hareket ve şekiller ibadet olmayıp asıl istenen kalpte iyice yer etmiş iman ve bu imanın netice verdiği Allah sevgisidir.²⁰³ Âyette namaz ve infak gibi şekille kayıtlı ibadetlerden önce iman rükünlerinin zikredilmesi bu ibadetlerden asıl gayenin ve bu ibadetlere insanı yönelten temel sâikin iman olması gerektiğine işaret etmektedir.

¹⁹⁸ İbn Kesir, I/153 ; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I/172.

¹⁹⁹ Şevkânî, a.y. ; Kutub, I/153.

²⁰⁰ Mevdudi, I/140.

²⁰¹ Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, nûrunun, ne doğulu ne de batılı olan bir ağaçtan çıkan yağla aydınlandığını belirtmektedir. Nur 24/35.

²⁰² Kutub, I/153-155.

²⁰³ Şevkânî, I/173.

- “Sana hilallerden sorarlar. De ki ‘o, insanlar ve hacc için belirlenmiş vakitlerdir. İyilik (birr) , evlere arkalarından girmeniz değildir, fakat iyilik sakınan(ın tutumudur). Evlere kapılarından girin. Allah’tan sakının , umulur ki kurtuluşa erersiniz.”²⁰⁴

Âyetin sebep-i nüzûlü olarak zikredilen rivayete göre²⁰⁵ müşrikler cahiliye döneminde ihrama girdikleri zaman evin arka tarafından eve girerlerdi. Ayet bu fiilin anlamsızlığını vurgulamakta ve müslümanları bundan menetmektedir. Hasan Basrî ise ayetle ilgili olarak “Cahiliye döneminde birisi sefere niyetlenir ve bu sefer için hazırlık yapıp evinden çıkar da daha sonra yolda fikrini değiştirerek evine dönmeye niyetlenirse evine gireceği zaman evin arka tarafındaki duvardan tırmanarak girerdi” şeklinde bir açıklama getirmiştir.²⁰⁶

- “Onların (kesilen kurbanların) etleri ve kanları kesinlikle Allah’a ulaşmaz, ancak O’na sizden (sizin kalbinizdeki) takva ulaşır.”²⁰⁷

Bu âyette, Kurban kesme ve diğer ibadetlerde önemli bir şart olan samimiyet şartı dile getirilmektedir. Takva ve ihlas niyeti taşımayan ibadetler Allah katında kabul edilmeyecektir. Ayrıca ayet, kesilen kurbanın kanının Kâbe etrafına serpilmesi ve duvarlarına sürülmesi şeklindeki cahiliye uygulamasının anlamsızlığına işaret etmektedir.²⁰⁸

Özün şekilden daha önemli olduğuna temas eden ayetlerle ilgili olarak yaptığımız bütün bu değerlendirmelerin yanında şunu da eklemeliyiz ki ; ibadetlerde esas olanın öz ve cevher olduğu dış form ve hareketinin önemsizliği anlamına gelmemelidir. Bütün ibadetler belli ölçü, şekil ve kayıtlar altında zaptedilmiş kurallara tabi olarak icra edilmektedir. Gerek namaz²⁰⁹, gerekse diğer farz ve nafil ibadetler²¹⁰ bu kurallar dışına çıkamaz

²⁰⁴ Bakara 2/189.

²⁰⁵ Buhârî, *Tefsîru sûreti'l-Bakara*, 29.

²⁰⁶ İbn Kesîr, I/169.

²⁰⁷ Hacc 22/37.

²⁰⁸ Neseî, II/116 ; Beydâvî, II/90 ; Mevdudî, a.e., III/368.

²⁰⁹ “Beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz öyle namaz kılın.” Buhârî, *Ezân*, 18 ; *Edeb*, 27 . *Âhâd*, 1 ; Müsned V/53.

²¹⁰ “Kim bizim ettiğimiz şekille ibadet ederse ancak ibadete nail olur.” Buhârî, *İdeyn*, 5,23 ; Ebu Dâvûd, *Edâhî*, 5 ; Nesâî, *İdeyn*, 17.

ve Hz. Peygamber tarafından tespit edilmiş muayyen ölçüler haricindeki hareket ile icra edilemez.²¹¹

4)Güzel Bir Söz Peşinden Eziyet Gelen Sadakadan Evlâdır :

- “Güzel bir söz ve bağışlama , peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır.”²¹²

Allah Teâlâ bu ayetle iyiliğin dört mertebesine işaret etmektedir :

- 1) Ardından minnet ve eziyetin gelmediği halis niyete sahip ihsan ve sadaka.
- 2) Müslümana sürur veren sözlü ihsan, güzel muaşeret ve bir şey isteyene karşı herhangi bir şey verilmese de ona maruf ve hoş olan ifadelerle mukabele etmek.
- 3) Kötülük edeni gerek sözlü gerekse fiili olarak bağışlamak.
- 4) İhsan ve iyilikte bulunup ardından minnet ve eziyet ile yaptığı iyiliği bulandırmak.²¹³ Karşı taraftan herhangi bir menfaat bekleyerek ve minnet duygularıyla karışık yapılan bu tür ihsanlar Kur’an-ı Kerim tarafından yerilen davranış şekilleridir.²¹⁴

Bu ayette geçen “eziyet”ten maksat yapılan ihsana binaen “Allah beni senden kurtarsın, al defol git, Allahın belası” yada “Ben ona ihsanda buldum ve onu ben zengin ettim” türünden minnet hissi ile nimeti zehir eden sözler veya bu manaları çağrıştıran fiillerdir.²¹⁵ “Kavl-i Ma’rûf” ise herhangi bir bağış isteyene yada dilenene Allah’ın fazlını talep etme anlamı taşıyan örfi (beyne’n-nâs) kelimelerle cevap vermek demektir.²¹⁶ Allah Rasûlü (s.a.s.) de bir hadiste “Güzel ve kibar söz sadakadır”²¹⁷ buyurmuş ve “Ma’rûftan hiçbir şeyi kesinlikle küçük görme! Kardeşini güler yüzle karşılayan dahi

²¹¹ “Kim bizim üzerinde bulunduğumuz şekil dışında bir amel işlese bu amel reddedilir.” Buhârî, *İtisâm*, 2 ; *Buyû’*, 60 ; *Sulh*, 5 ; Müslim, *Ekdiye*, 17,18 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 5 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 6.

²¹² Bakara 2/263.

²¹³ Abdurrahmân Sa’dî, s.94.

²¹⁴ Müddessir 74/6.

²¹⁵ Cessâs, I/623.

²¹⁶ Kurtubî, II/282 ; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I/184.

²¹⁷ Buhârî, *Cihâd*, 128 ; *Edeb*, 34 ; Müslim, *Zekât*, 56 ; Müsned, II/316,374.

*maruftandır.*²¹⁸ ifadesiyle ma'rûf kelimesine bir izah getirmiştir. İmam Nevevî bu hadisle ilgili olarak “ Bu hadiste toplum arasında yerleşmiş ma'rûfa (örf haline gelmiş teâmüllere) elden geldiğince ittibaya teşvik vardır, hatta güler yüz dahi insanlar tarafından küçümsense bile maruf açısından küçük görülecek bir şey değildir” demektedir.²¹⁹

5) Vaciblerin Hemen İfâsı Ertelenmesinden Evlâdır :

- “*Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği göklerle yer kadar olan cennete (kavuşmak için) yarışın ; o (cennet) , müttakiler için hazırlanmıştır.*”²²⁰

Allah Teâlâ bu ayette müminlerin, onları mağfiret ve cennete ulaştıran beş vakit namaz, namazın ilk tekbiri, ihlas, tevbe, cuma ve cemaat namazları gibi ibadetlerin sevabına nail olmada hızlı davranmalarını tavsiye etmektedir.²²¹

İbnu'l-Arabî “sâri'û” (hızlı davranın) ifadesini açıklarken, bu ayete dayanarak taat ve ibadetlerde acele davranılması gerektiği konusunda icmanın oluştuğunu kaydeder.²²² Ayette hızlı davranılmasına teşvik edilen taat ve ibadetlerin kapsamı konusunda farklı yaklaşımlar getirilmiştir ; Enes b. Mâlik ve Mekhûl bu ayette acele olunması istenen taat türü “Tekbîratu'l-ihram”dır demiş, Hz. Ali “farzları edâ”, Hz. Osman ise “İhlas” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu ayetin “hayırda birbirinizle yarışın”²²³ ayetiyle aynı manaya geldiği ifade edilmiş ve “bütün taat ve ibadet türü eylemlerde acele davranın, örneğin namazı vaktin evvelinde²²⁴ kılmaya gayret edin” şeklinde bir tavsiyeyi içerdiği de söylenmiştir.²²⁵

İbnu'l-Arabî “Genel olarak ibadeti vaktinin evveline almaya denk hiçbir hayır yoktur” demektedir²²⁶ ve hayırda yarış ve taatte hızlı davranma

²¹⁸ Müslim, *Edeb*, 43 ; Tirmizî, *Et'ime*, 30 ; *Birr*, 45.

²¹⁹ Nevevî, *Şerhu sahihi'l-Müslim*, 16/393.

²²⁰ Âl-i İmrân 3/133.

²²¹ Nesevî, I/203.

²²² İbnu'l-Arabî, I/44.

²²³ Bakara, II/148.

²²⁴ Namazın vaktin evvelinde kılınmasının efdal olduğunu ifade eden bir çok hadis mevcuttur. Örneğin Peygamberimize hangi amel daha faziletli diye sorulmuş, O da “Vaktin evvelinde kılınan namaz” diye cevap vermiştir. Ebu Dâvûd, *Salât*, 9 ; Tirmizî, *Mevâkîf*, 13 ; Müsned, VI/374,375,440. Başka bir hadiste “Vaktin evvelindeki namaz Allah'ın rızası, sonundaki ise afıdır.” buyurulmuştur. Tirmizî, *Mevâkîf*, 13.

²²⁵ Kurtubî, II/192-193 ; Hammûş, II/763.

²²⁶ İbnu'l-Arabî, I/45.

tabirleriyle kastedilen aslî kural bu olmakla²²⁷ beraber teferruatta bazı imamlar ihtilaf etmişlerdir : Örneğin İmâm Şâfiî bütün namazların vaktin evvelinde, Ebu Hanîfe ise vaktin sonunda kılınmasının daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Mâlik b. Enes de sabah ve akşam namazını vaktin evvelinde, öğlen ve ikinci namazının ise münferid için vaktin evvelinde, cemaat için ise tehir edilerek kılınmasını evlâ görür. Yatsı namazının ise her iki halde de (münferid ve cemaat) tehirinin efdal olduğu kanaatındadır.²²⁸

Bütün ömürde edası mümkün muvassa vakitli vaciblerde (nezirler, hacc, vakti geçmiş ve kazası gereken ibadetler gibi) kişi zann-ı galible yaşayacağını tahmin ediyorsa bu vacibleri ertelemesi caizdir. Fakat bu ibadetin ifası için tayin edilen bir sonraki vakte kadar yaşamama ihtimaline hükmediyorsa tehiri caiz değildir. Bu yüzden Ebu Hanîfe haccın bir sene tehirini caiz görmez fakat zekat ve orucun bir iki ay tehirine cevaz vermektedir. İmâm Şâfiî ise yaşlı ve hasta için değil de sağlıklı bir genç için haccın ikinci seneye tehirini mümkün görmektedir.²²⁹

Genel olarak farzlarda ta'cîlin²³⁰ evleviyyeti asli kural olmasına karşın , yaz günlerinde havanın sıcak olduğu zamanlarda özellikle öğlen namazının tehirinde²³¹, cemaat bekleme halinde ²³², yemeğin hazır olduğu bir durumda²³³ yada daha önemli bir vacible meşgul olan birinin²³⁴ namazlarını tehir etmesinde herhangi bir beis görülmemiştir.

6) Daha Üstün Olan Tercih Edilir :

- “Siz (Ey İsrâîloğulları) şöyle demiştiniz ‘ Ey Mûsâ biz bir çeşit yemeğe katlanamayacağız, Rabbine yalvar da bize yerin bitirdiklerinden bakla,

²²⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, I/100-101 ; Vekîlî, s.81.

²²⁸ İbnu'l-Arabî, I/44.

²²⁹ Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*, I/287-288.

²³⁰ “Senin emrine itaat için acele davrandım” (Taha, 20/84) ayeti de farzlarda ta'cîlin evleviyyetine delil olarak ileri sürülmektedir.

²³¹ Hz. Peygamber havanın sıcak olduğu hallerde namazı tehir etmiş ve şiddetli hava sıcaklığının cehennem sıcaklığından bir parça olduğunu söylemiştir. Buhârî, *Mevâkîtu's-salât*, 93.

²³² Kurtubî, I/153 ; İbnu'l-Arabî, I/45.

²³³ Nebî (a.s.)'in yemeğin hazır olduğu bir durumda namazın sonraya alınmasına dair emri vardır. Buhârî, *Ezân*, 42 ; Müslim, *Mesâcid*, 16.

²³⁴ Örneğin ; İslami tebliğ yada eğitim-öğretim çalışmalarıyla ilgili bir faaliyetle, ertelemede ceset açısından zarar bulunan bir cenazenin teçhiziyle yada hayati bir tehlikeyle karşı karşıya bulunan birini kurtarmayla meşgul olan birisinin namazı tehir etmesinde bir sakınca yoktur. Vekîlî, s.83-84.

acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarsın” (O zaman Mûsâ²³⁵;) ‘hayırlı olanı daha değersiz olanla mı değiştirmek istiyorsunuz ? Öyleyse şehre inin (orada) istediğiniz (bu şeylerin tümü) mevcuttur’ demişti.²³⁶

İsrâîloğulları Tîh çölünde yemek olarak kendilerine Allah tarafından gelen “menn ve selvâ”²³⁷dan bıkmışlar, Hz. Mûsâ’dan bakliyat, sebze ve hububat türü yiyecekler istemişlerdi. Tek bir yemek türüne sabırları kalmamış ziraaat ehli oldukları için kereviz, pırasa, nane, salatalık, mercimek, soğan vs. envâ-ı tür ve önceden ülfetleri olan sebze çeşitlerinden talep ediyorlardı.²³⁸ Hasan el-Basrî “Onlar soğan pırasa ve bakliyat ehli bir kavim oldukları için menn ve selva onları şımartmış ve eski günlerini hatırlayıp eski yiyeceklerini Hz. Mûsâ’dan talep etmişlerdi.” demektedir.²³⁹ Hz. Mûsâ da onlara : “Daha iyi olanı daha değersiz olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?” şeklinde cevap vermektedir. Yani hem lezzet açısından daha üstün hem besleyicilik açısından daha faydalı hem de çalışmadan ve güç sarfetmeksizin ulaştıkları için daha zahmetsiz²⁴⁰ bir yiyecek türüyle bütün bu sayılan vasıflar açısından daha düşük bir yiyeceği değış-tokuş mu yapmak istiyorsunuz” diyerek yaptıkları bu tercihte hatalı davrandıklarını ve illâki istiyorlarsa bütün bu arzuladıkları sebze ve tahıl türlerini şehirde bulabileceklerini ifade etmektedir.

²³⁵ Ya da Allah-u Teâlâ. Beydâvî I/65.

²³⁶ Bakara 2/61.

²³⁷ Bildırcın eti ve kudret helvası olarak Türkçeye tercüme edilmiştir.

²³⁸ Neseî, I/56.

²³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I/70.

²⁴⁰ Beydâvî, I/65.

7) Teberru Ve Nafile Türü İbadetlerde Gizlilik Bu İbadetleri Açıktan Yapmaktan Daha Hayırlıdır :

- *“Sadakaları açıktan verirseniz ne iyi ; fakat gizleyip fakirlere verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Böylelikle O (Allah), günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁴¹*

Tatavvu kabilinden sadakaların gizlenmesi evlâ olmasına rağmen zekat ve diğer farızaların açıktan ifâsı daha faziletlidir. Zekatın alenen verilmesinde daha büyük sevap olduğu konusunda icma vardır.²⁴² İbn Abbas ayetle ilgili olarak “tatavvu kabilinden sadakaların gizli verilmesi açıktan verilmesinden yetmiş kat, farz kabilinden olursa açıktan verilmesi gizli verilmesinden yirmi beş kat daha üstün olduğunu” söylemektedir.²⁴³ İbnu'l-Arabî ise gizli sadakanın alenen olana, alenen olanın da gizli olana üstünlüğüne işaret eden herhangi bir merfu hadisin bulunmadığını ifade etmiştir.²⁴⁴ Taberî'nin naklettiği bilgiye göre Katâde ; “verilen sadakalarda eğer niyet halis olursa hepsinin makbul olduğunu, lakin gizli sadakanın daha üstün olduğunu” belirtmiştir.²⁴⁵ Kur'an, nafile olan sadakalarda umumi bir kural olarak galibiyete göre hüküm vererek yani gizliliğin ekseriyetle üstün olduğunu bildirmekle beraber, bu tür infak ve sadakaların gizli ve açıktan ifası hususundaki hükmün sadakayı veren, sadakayı alan ve bu ikisi harici insanların durumuna göre bazen farklılık arzedeceği muhakkaktır. Örneğin veren kişi riyadan korkarsa gizliden vermesi daha faziletli olmasına karşın, diğer insanlara örnek olmak gibi bir gaye takip ettiği takdirde bu hüküm tersine dönecek yani açıktan vermesi evla olacaktır. Alan kimse açısından ise, bu kimse sadakayı alırken herhangi bir eziklik duyacaksa sadakanın gizli verilmesi efdaldır. Sadakayı alan ve veren dışındaki insanlara gelince, eğer vereni riya ile itham edecekler yada alanı küçümseyecek ve tahkir edecek iseler yine gizliden verilmesi efdaldır.²⁴⁶

²⁴¹ Bakara, 2/271.

²⁴² Taberî, II/93 ; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/629 ; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/236 ; Kurtubî, II/302.

²⁴³ Taberî, II/92 ; Kurtubî, II/302.

²⁴⁴ İbnu'l-Arabî, I/236.

²⁴⁵ Taberî, II/92.

²⁴⁶ İbnu'l-Arabî, I/237 ; Kurtubî, II/303.

Cessâs Kur'an-ı Kerim'deki ahkama ilişkin ayetlerin şerh ve izahını yaptığı meşhur tefsirinde bu ayetten kastedilen sadaka türünün tatavvu kabilinden sadakalar olduğunu ; farzlarda ise, farz namazlarında olduğu gibi²⁴⁷, toplum nezdinde töhmetten kurtulmak için alenen ifasının daha faziletli kabul edildiğini belirttikten sonra nafil sadakaların riyadan kurtulmak amacıyla gizliden verilmesi gerektiğine “Allah'ın , hiçbir gölgenin bulunmadığı günde kendi gölgesiyle gölgelendireceği yedi kişiden biri ; sağ elinin verdiğini sol elinin görmediği kişidir”²⁴⁸ şeklindeki hadisi delil olarak zikretmektedir.²⁴⁹

8) Barış Ortamı Savaş Ortamından Daha Hayırlıdır :

- “Eğer onlar barışa eğilim gösterirlerse sen de ona eğilim göster ve Allaha tevekkül et çünkü O işitendir bilendir.”²⁵⁰
- “Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten beterdir. Onlar size karşı savaşmaya kadar siz Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa siz de onlarla savaşın. Kafirlerin cezası işte böyledir.”²⁵¹

İslam dini, uluslararası ilişkilerde barış ilkesini benimser, savaşı ise dünyayı sükûnet ve barış atmosferine ulaştırmak için bir vasıta kabul eder. Diğer bir tabirle uluslararası ilişkilerde aslî pozisyon barıştır, savaş ise bu aslî konuma sonradan tesadüf eden ârizî bir unsurdur. Tebliğ ve davet de ancak barış ve sükûnet ortamında yapılır. Bu, Müslümanların gayr-i müslimlerle ilişkilerinde korkaklık ve gevşeklik tutumu takınmaları ve devletlerarası ilişkilerde düşmana daha fazla cesaret veren daimi savunma taktiğini ilke olarak benimsemeleri gerektiği anlamına gelmez. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber ashabına “Savaşı temenni etmeyin ama düşmanla

²⁴⁷ Cessâs, farz namazların açıktan ifasının daha faziletli olduğunu “Kişinin farz namazları dışında diğer namazlarını evinde kılması daha faziletlidir.” hadisiyle delillendirmektedir. Hadis için bkz. Müslim, *Salâtu'l-musâfirîn*, 29.

²⁴⁸ Buhârî, *Ezân* , 36 ; *Zekât*, 16 ; *Rikâk*, 24 ; *Hudûd*, 19 ; Müslim, *Zekât*, 91 ; Tirmizî, *Zühd*, 56 ; Nesâî, *Kudât*, 2 ; Müsned, II/439.

²⁴⁹ Cessâs, I/629.

²⁵⁰ Enfâl 8/61.

²⁵¹ Bakara 2/191.

*karşılaştığınız zaman da korkmayın*²⁵² tavsiyesinde bulunmuş ve yabancı unsurlara karşı her zaman tetikte olunması ve gelebilecek tecavüzata karşı her zaman teçhizat hazırlığı yapılması gerektiği bizzat Kur'an tarafından emredilmiştir.²⁵³ Lakin bunu hiç durmaksızın dünyanın her tarafını kılıç zoruyla İslam toprağı yapmak için süresiz ve sınırsız bir savaş ilan olarak anlamak yanlış olur. Hz. Peygamber'in, karşı tarafın aleyhte bir tecavüzü ya da düşmanca bir tavrını görmeden herhangi bir topluluğa savaş açtığı veya ordu sevk ettiği vaki değildir. Kur'an da düşmanlık hissini sadece zalimlere karşı duyulması gerektiğini²⁵⁴ ve hak geldikten sonra Allah'ın inanıp inanmama hususunda insanları hür bıraktığını bildirmektedir.²⁵⁵ Kıtıl ve seyf ile ilgili ayetleri²⁵⁶ ise zulme mani olma , fitneyi ortadan kaldırma , karşı cepheden gelen saldırıya engel olma gibi şartların iktiza ettiği arazî (geçici) durumlarla bağlantılı olarak işlememiz doğruya daha yakın olur. Esefle şunu da ilave etmemiz gerekir ki; İslam tarihi safhalarına göz atıldığı zaman ve Âlem-i İslam'da süregelen bugünkü olayların tahlili neticesinde görülür ki adeta savaş arazî bir fenomen olmaktan çıkmış ve aslî bir unsur haline gelmiştir. Zira tarih boyu İslam aleyhinde icra edilen düşmanca tavırlar bitmemiş ve bitecek gibi de değildir. Öyle ki, düşmanca tutum küfür ve nifak hasletinin temel karakteri olmuş²⁵⁷ ve bu tutumun sahipleriyle Müslümanlar daima mücadele etmişlerdir. Kanaatimizce İslam Hukuku uluslararası ilişkilerinde savaşın aslî unsur olduğunu iddia eden görüş sahiplerini bu fikre sevk eden âmillerden birisi de budur.²⁵⁸

²⁵² Buhârî, *Cihâd*, 156 ; Müslim, *Cihâd*, 19,20 ; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 89.

²⁵³ Enfâl 8/60.

²⁵⁴ Bakara 2/193.

²⁵⁵ Kehf 18/29.

²⁵⁶ Bakara 2/191,193 ; Tevbe 9/29,36,123 ; Enfâl 8/65 ; Muhammed 47/35.

²⁵⁷ Bkz. Âl-i İmrân 3/118 ; Bakara 2/98,120.

²⁵⁸ İslam Hukukunda Uluslararası İlişkilerin esasının savaş veya barıştan hangisi olduğu tartışmasına dair daha fazla ayrıntı için bkz. Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s.113-136.

9) Ana-Babaya İtaatin Allah Yolunda Cihada Göre Evleviyeti Vardır:

İbn Mesud Rasûlullah'a hangi amelin Allah'a daha sevgili olduğunu sordu, Allah Rasûlü de "Vaktinde kılınan namaz" diye cevap verdi. İbn Mesud "sonra?" dedi. Hz. Peygamber "Anne-babaya hürmet" diye cevap verdi. Soruyu üçüncü kez tekrarlayınca Rasûlullah'tan "Allah yolunda cihad" cevabını aldı.²⁵⁹

Adamın birisi Peygamberimize gelip cihad için izin istedi. O da "Ana-baban sağ mıdır?" diye sordu. Adam da "evet" dedi. Hz. Peygamber de bunun üzerine "Öyleyse onların rızasını kazanmak için cihad et" buyurdu.²⁶⁰

Bir adam Yemen'den Peygamberimizle beraber cihad etmek amacıyla hicret etmişti. Peygamberimiz ona "Yemen'de kimsen var mı?" diye sordu, adam "Evet, ana-babam var" dedi. Hz. Peygamber "Sana izin verdiler mi?" deyince, adam "Hayır" dedi. Peygamberimiz bu cevaba binaen "Onlara dön ve izinlerini iste ; eğer izin verirlerse cihad et, vermezlerse onlara hürmet et." buyurdu.²⁶¹

Cumhur ulema anne-baba (Müslüman iseler) onların izni olmadıkça cihada çıkmayı yasaklayan hadislerin cihadın farz-ı kifaye olduğu durumlar için varid olduğu görüşündedirler. Eğer cihad farz-ı ayn haline gelirse²⁶² bir müslümanın her halükarda cihada katılması gerekir.²⁶³ Zira "Yaratıcıya isyan konusunda yaratılana itaat olmaz"²⁶⁴ kuralı ile Hz. Peygamber'in cihad için ana-babasından izin almaksızın gelip cihada katılmak isteyen bazı kişileri izin almak için evine geri dönmek ile cihada katılmak arasında muhayyer bırakması²⁶⁵ bu konuya ışık tutmaktadır. Nitekim cihadın her Müslüman için farz-ı ayn olduğu, Müslüman bir beldenin herhangi bir düşman tarafından istila edilmesi gibi bir durumda İslam hukukunda "nefir-i âmm" olarak tabir edilen genel seferberlik ilanıyla bütün Müslümanlar

²⁵⁹ Buhârî, *Edeb*, 1 ; Müslim, *İmân*, 139 ; Müsned, I/409,410.

²⁶⁰ Buhârî, *Cihâd*, 138 ; Nesâî, *Cihâd*, 5 ; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 31.

²⁶¹ Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 31.

²⁶² Cihadın farz-ı ayn olduğu haller şunlardır : a) Mükellef birisi savaş saflarında bulunması halinde savaşı bırakıp kaçamaz. b) Müslüman bir ülkenin herhangi bir düşman tarafından istila edilmesi hali. c) Yöneticinin (hakim, imam, devlet başkanı) mükellef birisini savaşa çağırması hali. Abdulazîm Bedevî, *el-Vecîz* , s.487-488.

²⁶³ İbn Hacer, VI/140-141 ; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, VI/139-140 ; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIV/250.

²⁶⁴ Müslim, *İmâra*, 39 ; Ebu Davud, *Cihâd*, 87. Ayrıca bkz. Bakara 2/40,41 , Âl-i İmrân 3/175, Tevbe 9/24, Ankebût 29/56 ; Buhârî, *İmân*,9 ; Müslim, *İmân*, 67.

²⁶⁵ Bkz. İbn Hacer, VI/140-141 ; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII/227.

ihtiyaç duyulduğunda ellerinden gelen, hem ferdi hem de kamusal bütün yardımını yapmak zorundadırlar. Bu konuda ulemanın ittifakı vardır.²⁶⁶

Ana-baba izninin farz-ı kifaye olan cihada kıyas edilerek diğer bütün müstehaplarda da şart olduğu alimlerin çoğunca benimsenmiştir. Diğer taraftan ticaret yada başka bir amaçla yapılan yolculuk türü mübah eylemler de müstehaplarla aynı kategoriye alınmıştır. Çünkü müstehaplarda bulunan izin şartının evleviyetle mübahlarda da bulunduğu kabul edilmektedir.²⁶⁷

Bazı alimler alacaklıları da ebeveyne kıyas ederek şu görüşe ulaşmışlardır: “Eğer borçlunun ödemesi gereken üzerindeki borç acil borç yani vakti gelmiş bir borç ise farz-ı kifâye olan cihada çıkarken alacaklıların izninin alması gerekir.”²⁶⁸ Şevkânî (v.1250/1834) de bu görüşte olup, konuyla ilgili hadislerin²⁶⁹ açılımını yaparken borçlularından izin almaksızın cihada çıkarak neticede şehid olan birisinin şehadet sevabından mahrum olmayıp, borç alacaklılara ödenmediği takdirde, borç günahının o kişinin boynunda kalacağını vurgulamaktadır.²⁷⁰

10) Köle de Olsa Mümine Bir Kadınla Evlenmek Hür de Olsa Müşrike Bir Kadınla Evlenmekten Evlâdır :

- “Müşrik kadınları, iman edinceye kadar nikahlamayın; iman eden bir cariye – hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri de iman edinceye kadar nikahlamayın; iman eden bir köle –hoşunuza gitse de- müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar. Umulur ki öğüt alıp düşünürler.”²⁷¹

²⁶⁶ İbn Rüşd, I/391 ; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/365-366 ; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV/117 ; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc* , IV/219 ; Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler.*, s.106.

²⁶⁷ Şevkânî, VII/227. Mâlikî mezhebinin meşhur alimlerinden Karâfî (v.684/1285), itaat konusunda anne-baba ile diğer insanlar arasındaki farkı ; “Ana-babaya, nafilelerin ve farz-ı kifayelerin terki, muvassa’ vakitli farzların tehiri konusunda itaat etmek gerekirken diğer insanlara bu konularda itaat gerekmez fakat onlara genel manada hürmet ve itaat mendubtur.” şeklinde ifade etmektedir. Karâfî, *el-Furûk*, I/150 ; Vekîlî, s.90.

²⁶⁸ Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen*, II/212 ; Aynî, XIV/250.

²⁶⁹ “Allah, borçları hariç şehidin bütün günahlarını bağışlar.” Müslim, *İmâra*, 118,119 ; Tirmizî, *Cihâd*, 13,33 ; Müsned, II/220, V/297.

²⁷⁰ Şevkânî, a.e., VII/226.

²⁷¹ Bakara 2/221.

Bu ayetin sebab-i nüzûlü hakkında iki rivayet vardır. Birisi Huzeyfe el-Yemânî'nin bir cariyesi hakkında nazil olduğudur. Bu ayetin nuzûlünün ardından Huzeyfe, bu cariyeyi azad ederek onunla evlendi. Diğer rivayete göre ise Abdullah b. Revâhâ'nın bir cariyesi vardı. Ona kızgınlıkla bir tokat attı ama sonra pişman oldu. Nebî (s.a.s.)'e gelip, ona oruç tuttuğundan namaz kıldığından güzelce abdest alıp kelime-i şهادet getirdiğinden bahsetti. Hz. Peygamber de cariyeyi “Mümine bir kadındır” diye methedince Abdullah b. Revâhâ onu azad edip onunla evlendi. Bazı müslümanlar bu sebeple onu kınadılar ve kendileri de nesepleri dolayısıyla müşrike bazı kadınlarla evlenmeyi düşünüyordular ve bu olay üzerine ayet nazil oldu.²⁷² Mâide suresi 5. ayet Bakara suresinden sonra inmesi sebebiyle bu ayeti tahsis etmiştir ve ehli kitap olan Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmenin cevaziyeti konusunda ulemanın icmaı vardır,²⁷³ fakat bu tür evlilikler mekruh görülmüştür.²⁷⁴ Abdullah b. Ömer “Allah tüm müşrike kadınları müminlere haram kılmıştır. Rabbinin İsa olduğunu söyleyen bir kadının sözünden daha büyük bir şirk bilmiyorum” demişse de bu ifadesi kerahiyete yorulmuştur.²⁷⁵ Hz. Osmân, Huzeyfe el-Yemânî, Talha b. Ubeydullâh, Abdullah b. Abbas, Câbir b. Abdullah gibi sahâbîler ve tabînden bir çoklarının hristiyan ve Yahudi kadınlarla evlendikleri vakidir.²⁷⁶ Ayrıca yıldıza, ateşe ve totemlere tapan kadınlar ile ateist, nihilist, bahâilik ve kadıyânîlik gibi inançlara mensup kadınlar ile de evlenmek yasaklanmıştır.²⁷⁷

Müşriklerin aksine ehl-i kitap bir kadınla evlenmenin caiz olmasındaki hikmet, semavi bir dinin Allah'a, Onun peygamberlerine, kitaplarına ve ahirete inanç gibi temel iman prensiplerinin İslam dini ile ortak değerleri paylaşması eşler arası anlaşma ihtimalini kuvvetlendirmesidir. İki dinin arasındaki köprüler vasıtasıyla evlilik hayatı huzurla sürmekte ve kadının bu vesileyle müslüman olması umulmaktadır.²⁷⁸ Ayrıca evlilik iki dinin

²⁷² Taberî, II/390-391 ; Kurtubî, II/65.

²⁷³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III/81 ; Kurtubî, II/64 ; Şerbâsî, *Yeselûneke fi'd-dîn ve'l-hayât*, I/219.

²⁷⁴ Cessâs, I/455 ; Şerbâsî, I/221 ; Zuhaylî, *İslam Fıkhu*, VII/154.

²⁷⁵ Cessâs, a.y.

²⁷⁶ Şerbâsî, I/219 ; Zuhaylî, VII/153.

²⁷⁷ Zuhaylî, VII/150.

²⁷⁸ Zuhaylî, VII/153.

müntesipleri arasında tanışma ve muaşeret fırsatı verir, bu kadınlar Müslüman olmasalar bile Müslümanların bazı güzel sıfatlarından faydalanma imkanı bulurlar. Bununla beraber bu evliliğin hoş görülmemesinin sebebi ise, iki ayrı dinin müntesibi arasındaki bazı inanç ve ibadet farklılıkları aile içi çatışma ve huzursuzluğa yol açabilmesidir. Bazen de ehl-i kitap kadın kocasını ve çocuklarını güzelliği ve muhtemel entrikaları vasıtasıyla dini konularda menfi olarak tesir altına alabilir.²⁷⁹

Netice olarak bu konuda asıl olan ehl-i kitap bir kadınla evlenmenin caiz olduğudur, ancak bununla beraber şu şartlara da dikkat etmek gerekir :

- a) Kadının gerçekten Hıristiyan yada Yahudi olduğundan emin olmak. Zira bazen kadın Hıristiyan bir toplumda büyümesine rağmen İslam nazarında tamamen reddedilen ateizm ya da pozitivism gibi bir inanca mensup olabilmektedir.
- b) Kadının muhsana yani iffetli, zinaya yaklaşmayan, istikamet sahibi bir hanım olması. (Mâide suresi 5. ayet açık bir şekilde bunu belirtmektedir.)
- c) Müslümanlarla savaş halinde olmayan bir millete mensup olması.
- d) Bu evlilik peşinden herhangi bir zarar ya da fitne konusu olacak bir neticeyi getirmemesi. Örneğin; Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenmeleri sonucu müslüman kadınlardan bekar olanların sayısının aşırı çoğalması ve bunun toplumsal ahlaki bir tıkanmaya yol açması gibi. Hz. Ömer'in ehl-i kitap kadınlarla evlenmeyi yasaklamasının sebebi de budur. Ehl-i kitap kadınlarla evlenme neticesinde ortaya çıkabilecek diğer bir tehlike de Yahudi yada Hıristiyan bir kadınla evlenen Müslümanın, özellikle kadınla beraber onun vatanında yaşıyorsa zamanla kadının kültürünü , sosyal değerler ve yaşam felsefesini benimsemeye başlaması ve kendi din ve toplumuna yabancılaşmasıdır.²⁸⁰

²⁷⁹ Şerbâsî, I/221. Ayrıca Bakara 2/120 ; Nisâ 4/18 ; Mümtehine 60/2 gibi ayetler ehl-i kitabın Müslümanları dini noktada etkileme isteklerine ilişkin ruh halini yansıtmaktadır.

²⁸⁰ Karadâvî, *Fetâvâ muâsıra*, I/468-474 ; Vekîlî, s.76.

11) Borçlunun Borçtan İbrası Bu Borcun Ertelenmesinden Evlâdır :

- *“Eğer (borçlu) zorluk içinde ise ona elverişli bir zamana kadar süre (verin). (Borcu) sadaka olarak bağışlamanız ise , sizin için daha hayırlıdır ; eğer bilerseniz...”²⁸¹*

İbn Abbâs, İbrâhîm en-Nehaî ve Kadı Şurayh’a göre ayette kastedilen deyn ribâsıdır. Müteahhirûndan bazı ulemaya göre ise deyn ribasıdır fakat tüm borçlar bu ayete kıyas edilir. İbnu’l-Arabî bu iki görüşün de ayetin umum ifade etmesi sebebiyle doğru olmadığını ve ayetten maksadın doğrudan doğruya bütün borçları kapsadığını söyleyerek çoğunluğun görüşünün bu doğrultuda olduğunu belirtir.²⁸²

Darlıkta olanın borcunu erteleme, durumu iyi olan kişinin de borcunda yapılan ibrânın²⁸³ faziletine dair bir çok hadis varid olmuştur.²⁸⁴ Bir hadiste *“Sizden önceki ümmetler içinde bir adam vardı ki Allah ruhunu kabzetmesi için bir melek gönderdi. Ona “Herhangi bir iyilik işledin mi?” diye sorunca o “Hiçbir şey bilmiyorum, yalnızca hatırladığım ben dünyadayken ticaretle meşguldüm ve alışveriş yaptığım insanları mükafatlandırırdım; eli bollukta olanın borcunu erteler, darlıkta olanın da borcunu silerdim’ dedi. Allah Teâlâ da bunun üzerine onu cennete koydu”* buyurulmuştur.²⁸⁵

²⁸¹ Bakara 2/280.

²⁸² İbnu’l-Arabî, I/245.

²⁸³ İbrâ’nın sözlük anlamı bir şeyi temizlemek, arındırmak ve uzaklaştırmak demektir. İstilahta ise; Bir kişinin başka bir şahsın zimmetinde bulunan alacaklı olduğu bir hakkı düşürmesidir. Mv.F. (*el-Mevsû’atü’l-fikhiyye*), I/142. İbrâ’nın sıfat, etken, şart ve türleri için bkz. A.e, I/142-170.

²⁸⁴ Mesela bkz. Buhâri, *Buyû’*, 18 ; Müslim, *Zühd*, 74 ; Müsâkât, 31 ; Tirmizî, *Buyû’*, 65 ; İbn Mâce, *Sadâkât*, 14 ; Müsned, II/263,332.

²⁸⁵ Buhâri, *Ehâdîsu’l-enbiyâ*, 50.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞER'İ HÜKÜMLERİN ÇATIŞMASI HALİNDE DEVREYE GİREN “*FIKHU'L- EVLEVİYYÂT*” KURALLARI

Şer'î hükümlerin çatışması durumunda önceliği olanı tercih ederken göz önüne alınması gereken en önemli husus, hükümlerin mertebelerini ve özellikle taşıdığı maslahatın kapsam ve kuvvet açısından derecesidir. Evâmirde farz-ı ayndan müstehaba kadar dereceler olduğu gibi nevâhîde²⁸⁶ de küfür ve şirkten tenzihen mekruha kadar dereceler vardır.²⁸⁷ İmam Ğazâlî'nin (v.505/1111) de ifade ettiği gibi amellerdeki bu mertebelere riayet etmemek dini konularda bir sapkınlık alametidir.²⁸⁸

İbn Kayyım (v.751/1350) Ğazâlî'nin bu görüşüne paralel olarak efdal (daha faziletli) bir amel dururken mefdul (diğerine nispetle fazilet derecesi düşük) ile meşgul olmanın şeytanın önemli hilelerinden biri olduğunu belirtmektedir. Mükellef kişi merâtibu'l-a'mâli (şer'î amellerin mertebe ve sevap dereceleri) bilmemekle yada ihmal sonucu Allah katında daha sevgili olan bir ameli terkedip kendisine daha az hayır kazandıracak bir amelle meşgul olarak şeytanın tuzacağına düşer.²⁸⁹ Böyle bir tehlikeden kurtulmanın çaresi de amellerin fazilet bakımından Allah katındaki mertebe ve konumları hakkında bilgi sahibi olmak , dini fiil ve sözlerde Şârî tarafından itibar edilen ve dikey olarak pramit şeklinde sıralanmış ahkama basiret üzere tabi olmak ve her hak sahibine hakettiği değeri vermektir.²⁹⁰ Diğer bir ifadeyle Müslümanın yapması gereken vâcib, nedb, haram, mekruh, kat'î, zannî, asl, fer', zaruri ve gayr-ı zarûrî gibi mertebe, hüküm, netice ve itibar açısından farklı konumlarda olan hususlara dikkat etmek, ardından da bu konum ve

²⁸⁶ Burada evâmir ve nevâhî kelimeleriyle “Şârî'in yapılmasını yada terkedilmesini istediği davranışlar” kastedilmektedir.

²⁸⁷ Karadâvî, *Fî fikhü'l-evleviyyât*, s.161.

²⁸⁸ Öyleki konuyla ilgili olarak İmam Ğazâlî “Hayırlar arasında önem sırasını gözetmemek bir tür şer'dir.” demektedir. *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III/400-404, Karadâvî, a.e., s.255-256.

²⁸⁹ Bkz. A'râf, 7/17. “Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım. Onların çoğunu şükredici bulmayacaksın.” Şeytana ait olan bu sözde “sağlarından” kelimesiyle “Onlara hasenat (iyilikler) yönüyle yaklaşacağım” kastedilmektedir. Yani Şeytan insanlara daha az hayırlı amelleri gösterip daha hayırlı amelleri unutmalarına ve terketmesine çalışmaktadır. Neseфі, I/405.

²⁹⁰ İbn Kayyım, *Medâricu's-sâlikîn*, I/225 ; Vekîlî , s.173-174.

sıraya riayet etmek suretiyle Şâri'nin hidayetine muhalefetle ortaya çıkacak büyük hatalara düşmemektir.²⁹¹

“Şer’î hüküm ve amellerin evleviyyeti” olarak isimlendirilen ve bu amel ve hükümlerden hangisine öncelik verilmesi gerektiğini irdeleyen çalışmanın kurallarını tespit etmek için yapılan ictihad başta ;

- 1) Dini metin ve deliller sahasında ,
- 2) Uygulama (pratik hayat) ve ibadetle ilgili sahada olmak üzere birbiriyle ilintili iki değişik alanda icra edilmektedir. Daha sonra ibadet ve uygulamayla ilgili olan içtihad da iki açıdan ele alınmaktadır :
 - a) Aşamalı olarak yapılması gereken dini tebliğ faaliyetleri,
 - b) Şer’î hükümlerin çatışması durumu.²⁹²

Çalışmamızın bu bölümünde işlemeyi amaçladığımız konu bu son kısım , yani “şer’î hükümlerin çatışması durumunda uygulanan evleviyyet kuralları”dır. Burada “çatışma”dan şeri hükümlerin teârüzü değil , “tezâhum”²⁹³ تراحم durumu kastedilmektedir. Teârüz تعارض sözlükte “temânü’ ve tekabül” yani iki şeyin karşı karşıya gelmesi yada iki şeyden birinin ötekinin önüne durup engellemesi anlamına gelmektedir.²⁹⁴ Istilahta ise “Eşit olan iki şer’î delilden birinin bir mesele hakkında gerektirdiği hükmün , diğerinin aynı mesele hakkında gerektirdiği hükme aykırı olmasıdır.”²⁹⁵ Burada birinin diğerini nakzettiği iki delil söz konusudur.Örneğin iki şer’î nass yada delilden birinin bir şeyin caiz olduğuna diğerinin ise caiz olmadığına işaret etmesi gibi.²⁹⁶

Usulcüler, fukaha (bunların içinde dört mezheb imamı da vardır) ve muhaddisinden oluşan cumhurun kavline göre ayetlerde veya sahih hadislerde böyle iki zıt hükmün hakikatte (nefsü’l-emirde) bulunması düşünülemez.²⁹⁷ Şer’î metinlerin bu şekilde birbirine zıt hükümler taşıması

²⁹¹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III/183-190 ; Raysûnî, s.159 ; Vekîlî, s.174.

²⁹² Vekîlî, s.120.

²⁹³ Zerkeşî (v.794/1391) tezâhumu, “Bir mahalde birden çok hakkın varid olmasıdır” şeklinde tarif etmiştir. Zerkeşî, I/284.

²⁹⁴ İbn Manzûr, VII/177 ; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, s.375.

²⁹⁵ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II/12 ; Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü*, s.251.

²⁹⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, II/434 ; Ömer Nasuhi Bilmen, *Istilahatı Fıkıhye Kamusu*, I/37.

²⁹⁷ Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, s.459 ; Karâfî, *Tenkîhu’l-fusûl*, s.417-419 ; Berzencî, *et-Teâruz*, I/41-42 ; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, IV/174.

ise sadece görünüşte (müctehidin nazarında) olup araştırma ve yorum ile bu tearuz giderilebilir.²⁹⁸

Maslahat-Mefsedet Kavramları :

Maslahat; sözlükte menfaat ve fayda anlamına gelir ki karşıtı mefsedet/zarardır. Menfaat ise lezzet ve lezzete ulaştıran yol, mazarrat (zarar,mefsedet) da elem ve eleme ulaştıran yol demektir.²⁹⁹ İslam hukuk usulünde ise maslahat (ıstıslah), ahkam-ı şer'ıyyenin fer'ı kaynaklarından olup³⁰⁰ şer'ı delillerin gâye-mekâsıd yorumunda kullanılan en önemli kavramdır.³⁰¹ Mekâsıd mesalihi kuşattığından dolayı bu iki kavram arasında umum-husus/kaplam-içlem ilişkisi vardır. Bu yüzden her iki kavram da birbirinin yerine kullanılabilir.³⁰² Maslahatın birbirine yakın değişik tanımları yapılmıştır. Kısaca “*celb-i menfaat def-i mefsedet/mazarrat*” olarak tanımlanır.³⁰³ Maslahat konusunda önemli bir çalışması olan Ramazan el-Bûtî de maslahatı “*Şâri'-i Hakîmin, kendisiyle, kullarının beş temel unsuru (din, can, akıl, nesil, mal) korumayı ve onlara gelecek zararı savmayı amaçladığı menfaattir*”³⁰⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Maslahat itibar , kuvvet, kapsam ve ilgili olduğu saha açısından dört ayrı şekilde taksime tabi tutulmaktadır. İtibarı açısından maslahat üçe ayrılır;

²⁹⁸Teâruzu giderirken kullanılan yorum yöntemi ve bu yöntemin tertibinde Hanefî Mezhebi fakihleri, mütekellimîn ve muhaddisîn arasında görüş farklılığı vardır. Hanefiler tearuzu gidermede nesh, tercih, cem', tesâkut sırasını , mütekellimîn ; cem', tercih, nesh, tesâkut sırasını, muhaddisîn ise cem', nesh, tercih, tesâkut sırasını takip etmektedirler. Berzencî, I/243-384; Atar, s.257.

²⁹⁹ Râzî, a.e., II/319.

³⁰⁰ Zekıyyuddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, s.168 ; Atar, s.79.

³⁰¹ Bkz. M.Saîd Ramazân el-Bûtî, *Davâbitü'l-maslaha*, s.119.

³⁰² Ahmet Yaman, “*İslam Hukuk İlmi Açısından Makasid İctihadının yada Gâi/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine*”, Makâsıd ve İctihad (ed. Ahmet yaman), s.160.

³⁰³ Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I/29 ; Atar, s.293. İzz b. Abdisselâm şeriatın bütünüyle maslahattan ibaret olduğunu, bütün hükümlerin ya bir fayda sağladığını yada bir zararı giderdiğini belirtmekte ve Kur'an'da “Ey İman edenler ! ” hitabından sonra gelen tavsiyelere dikkat edildiğinde kullar için ya bir maslahatı celb yada bir mefsedeti def etmeye yönelik olduğunun farkına varılacağını ifade etmektedir. İzz b. Abdisselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, I/5-10. Örneğin Kur'an'daki namaz, zekat ve oruçla ilgili emirler hem dünya hem de ahirette , bu emirleri ifa edecek olan kula ait bir çok maslahatı haizdir. Terkleri de yine kula yönelik bir çok mefsedeti peşinden getirir. Namazı terk kişiye kibr, kalp katılığı ve Rabbin öfkesini , zekatı terk cimriliği, orucu terk ise irade zayıflığını, aynı zamanda ahiret mesuliyetini kazandırır. Cihadı terk de İslam ümmetine zillet ve düşman saldırılarını musallat eder. Hammûş, I/132-133. Ayrıca Bkz. Ğazâlî, a.e., I/287 ; Fahreddîn Râzî, a.e., II/389 ; Tâhir b. Âşûr, *Makâsıdu's-şer'ıa*, s.48 ; Raysûnî, s.254.

³⁰⁴ Bûtî, a.e., s.23.

a) *Maslahat-ı mu'tebere* : Şâri'in bir hükmü vaz' ve isbat konusunda itibar ettiği menfaattir.

b) *Maslahat-ı mürsele* : Şâri' tarafından ne isbat ne de ilğa edildiğine dair nas bulunmayan maslahattır.³⁰⁵

c) *Maslahat-ı merdûde* : Şer'î hükümlere muhalif olup Şâri'in iptal ettiği maslahattır.³⁰⁶

Maslahat, kuvveti açısından zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât olarak üçe ayrılır. Makâsîd yorumunun³⁰⁷ otorite fakihlerinden olan ve bu konuda müstakil bir bahis telif eden ilk müellif Şâtıbî (v.790/1388) bu ayrıma temas ettikten sonra zikri geçen üç maslahat türünün şu şekilde tanımlarını yapar:

a) *Zarûriyyât* **الضروريات** : Dini ve dünyevi faydaları teminde vazgeçilemeyecek unsurlardır ki bunların terkinde dünyevi menfaatler istenilen şekilde yerine getirilemez, bilakis hayati tehlike ve içtimai fesat ortaya çıkar, ahiret yurdunda da hüsrân ve azaba sebep olur.

b) *Hâciyyât* **الحاجيات** : Arzu ettiği şeye ulaşamamasından kaynaklanan zorluk ve meşakkat halinden kişiyi kurtarmak için kendisine ihtiyaç duyulan menfaatlerdir.

³⁰⁵ Maslahat-ı mürsele usûl-ü fikh kitaplarında, İmam Mâlik'e has bir hüccet olduğu söylene de esasen hücciyeti konusunda ulemanın ittifakı vardır. Raysûnî, s.375. Ayrıca bkz. Ğazâlî, a.e., I/311 ; Şa'bân, s.171.

³⁰⁶Bilmen, I/200-201, Şa'bân, s.168-170, Bûtî, a.e., s.330.

³⁰⁷ Makâsîd Yorumu : İslam Hukuk Felsefesi başlığı altında incelenen bu yorum Sahabe ve Tabiîn döneminden sonra vahyin nazil olduğu psikolojik ortamın ve Arap dili selâmetinin kaybolmaya başlaması, diğer taraftan bid'a, hîle-i şer'iyye ve mezheb taassubunun ulema ve halk içinde intişar etmesine karşın önlem olarak geliştirilen ve öncülüğünü Cüveynî (v.478/1085), Ğazâlî (v.505/1111), Fahreddîn Râzî (v.606/1209), İbn Teymiye (v.728/1327), İbn Kayyım (v.751/1350), İzz b. Abdisselâm (v.660/1261), Karâfî (v.684/1285) ve nihayet Şâtıbî'nin (v.790/1388) yaptığı, "Şâri'in hüküm koyarken gözettiği manaları" anlamaya yönelik çalışmalardır. İbn Âşûr, s.171 ; Nu'mân Cu'aym, *Turuku'l-kesf an Mekâsıdı's-şer'i'a*, s.7-9. Makâsîd yorumu mer'î hukuk sisteminde gâî/teleolojik yorum olarak isimlendirilir ve bu yorumun hakimî kanunları yorumlarken yada takdir yetkisini kullanırken yararlanacağı yöntemlerden biri olduğu ifade edilir. Bu yönleme göre her yasa toplumsal yaşamdaki çeşitli kurum ve ilişkileri düzenlerken karşılıklı çatışan çıkarlardan birini korumak ister. Yasanın dayandığı bu temel ilkeyi (ratio legis) araştırıp ortaya çıkarmak gerekir. Bu yapılırken de toplumun o anda sahip olduğu , güncel olan gereksinimler , gerçekler, değer yargıları, olayın özellikleri gözönünde tutularak bir sonuca varmaya çalışılır. Yasalara anlam verirken toplumsal değişme ve ilerlemeler, yasanın tümüne egemen olan anlam ve düşünceler gözönünde tutulmalıdır. Aydın Zevkliler vd., *Medeni Hukuk*, s.94.

c) *Tahsîniyyât التحسينيات* : Güzel adet ve beğenilen ahlaki prensiplere uygun davranışlardır ki akl-ı selim insanların reddedeceği çirkin hallerden sakınmayı gerektirir.³⁰⁸

Zarûriyyât sırasıyla din, can, akıl, nesil, mal şeklinde sıralanan beş temel maslahattır.³⁰⁹ En önemli ve temel maslahat usul-ü hamse denilen bu beş maslahattır. Diğer maslahatlar bu beş unsurun yardımcı ve mütemmidirler. Dolayısıyla zarûriyyât ve tahsîniyyât zarûriyyâtın terke uğradığı ve tehlikeye düştüğü bir durumda itibar edilmez. Zira aslın yok olma halinde fer' de yok olmuş kabul edilir.³¹⁰

Maslahatın bu üç kısmında (zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât) tertibe riayet edildiği gibi zarûriyyâtın (usul-ü hamse) kendi içinde de önem sırasına dikkat edilmelidir. Zira bütün şer'î hükümler zarûriyyâtı korumak için teşrî kılınmıştır ve hâciyyât zarûriyyâtı, tahsîniyyât da hâciyyâtı korumakta ve tamamlamaktadır.³¹¹

Zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât sırasına İslam Hukukunun ibâdât, muâmelât, cinâyât ve diğer alanlarının hepsinde önemle dikkat edilmiştir. Zarûriyyât (beş asıl) da kendi içinde din, can, akıl, nesil, mal şeklinde sıralanan tertibi korumuştur.³¹² Örneğin dinin cana göre öncelik hakkının olması sebebiyle irtidat ve küfür kanı helalleştirmekte, dini koruma düşmanla savaşı ve can telefini meşrulaştırmaktadır. Ayrıca canın akıl ve mala nispeten önceliği olması nedeniyle bir kişiyi haksız yere öldürme kisası gerektirir. Halbuki kisas akla ve mala aykırı bir tutumdur. Bu beş asıl da teker teker kendi içinde farklı kuvvet derecelerine sahiptir. Mesela can (nefs) konusunda bir insanı öldürme bir organı telef etmeyle , bir organı telef etme de vücudun bir yerini yaralamayla ahkam ve neticeleri açısından bir

³⁰⁸ Şâtübî, a.e., II/3-5. Bu üçlü taksimi ilk kullananın Ğazâlî olduğu bilinmektedir. Ali Pekcan, "Fıkh Usulü Bağlamında Makâsıdu's-şer'a Düşüncesinin Tarihi Seyri", Makâsıd ve İctihad (ed. Ahmet Yaman), s.218.

³⁰⁹ Şâtübî, a.e., II/4 ; Ğazâlî, a.e., I/287 ; Bilmen, I/202 ; Atar, s. 295-296; Raysûnî, s.256.

³¹⁰ Şâtübî, a.e., II/8 ; Raysûnî, s.345.

³¹¹ Bûtî, a.e., s.249-251.

³¹² Ramazân el-Bûtî bu sıralamada (din, can, akıl, nesil, mal) icma olduğunu söylemesine rağmen (*Davâbitu'l-maslaha*, s.250) gerçekte bu konu ulema arasında ihtilaf sebebi olmuştur. Bazıları akılla neslin yerini değiştirmiş, kimisi de usul-ü hamseye altıncı olarak ırzı eklemiştir. Tartışma için bkz. Raysûnî, s.50-63. Ayrıca bu sıralamada nefsin dinden önce gelmesi gerektiğini savunanlar da vardır. Yaman, a.e., s.182-183.

değildir.³¹³ Hâciyyât ve tahsîniyyât da aynı şekilde kendi içinde farklı değer mertebelerini haizdir. Bu iki maslahat türünde (hâciyyât ve tahsîniyyâtta) kimi ahkam vacib kimisi ise mendub kabilinden olup ittiba ve sakınma açısından mükellefe farklı kuvvette mesuliyetler yükler. Örneğin tahsîniyyât kısmına dahil edilen yeme-içme adabı nedb, yine tahsîniyyattan olan setr-i avret ise vacib hükmünü almıştır.³¹⁴

Bir maslahatın bu kategorilerden hangisine dahil olduğunu kesin olarak tespit etmek bazen güçleşmektedir. Örneğin hâcî maslahatlarla zarûrî maslahatlar birbirine çok yakın olduğundan birbiri arasındaki geçişler oldukça kolay vuku bulmaktadır.³¹⁵

Maslahat ilgili olduğu saha açısından ise dini ve dünyevi olarak ikiye ayrılır: **Dini maslahatlar** ; nefsi tezkiye, ruhu saflaştırma, kalbi şirkten arındırma , zihni hurafelerden temizleme , ahlakı güzelleştirme gibi yüce erdemlerdir. **Dünyevi maslahatlar** ise ; dünya işlerini düzenleyen , toplumsal hayata saadet getiren ve zararlı şeylerin meydana gelmesine engel olan hükümlerdir.³¹⁶

Maslahat ayrıca kapsamı açısından ikiye ayrılır :

- a) **Maslahat-ı hâssa (özel maslahat yada kişi yararı)** : Faydası belli bir kişiyi yada toplum içinde sınırlı bir grubu ilgilendiren maslahattır.
- b) **Maslahat-ı âmme (genel maslahat yada kamu yararı)** : Faydası tüm toplum yada toplumun önemli bir kesimini ilgilendiren maslahattır.³¹⁷

³¹³ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, II/38 ; Vekîlî, 171.

³¹⁴ Vekîlî, s.172.

³¹⁵ İbn Âşûr, s.79 ; Pekcan, s.232.

³¹⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II/21 ; Bilmen, I/200 ; Atar, s.294-295. ayrıca bkz. İzz. b. Abdisselâm, *Kavâ'idu'l-ahkâm fi'islâhi'l-enâm*, II/60.

³¹⁷ İbn Âşûr, s.78.

ŞER'İ HÜKÜMLERİN ÇATIŞMASI HALİNDE DEVREYE GİREN “*FIKHU'L- EVLEVİYYÂT*” KURALLARI

Mükellef, dini ahkam, kural veya fiilleri icra ederken iradesi olmaksızın biri diğerine muhalif , yani birini tatbik ederken ötekisini ihmal etmek zorunda kalacağı iki zıt pozisyon arasında psikolojik ve içsel bir çatışma hali yaşayabilir.³¹⁸ Bu iki şer'î hüküm arasındaki çatışmayı gidermek, diğer bir ifadeyle kaçınılmaz olan bu çatışmanın ortaya çıkardığı gerilim halinden mükellefi kurtarmak rastgele bir seçimle değil belli kurallara tabi evleviyet (öncelik) prensiplerini bilmekle mümkündür. Birbirini iten iki çelişik hüküm karşısında muhayyer kalan mükellefi içine düştüğü bu kararsızlık ve gerilim halinden kurtarmak için fihhın tespit ettiği kurallardan bazıları şunlardır :

1. KURAL : “*Maslahatı Çok Olan Maslahatı Az Olana Nispetle Öncelik Hakkına Sahiptir.*”³¹⁹

Maslahat dereceleri farklı iki durum (fiil, amel, emir yada hüküm) birbiriyle çatışır³²⁰ ve birinin eda edilme halinde diğerinin terki kaçınılmaz olduğu bir pozisyonda mükellef maslahatı (fayda yada menfaat) fazla olanı seçmelidir. Elbette böyle bir seçime gitme her iki maslahatı da aynı anda ifa edememe halinde sözkonusu olur. Faydası daha çok olan belirlendikten sonra onun diğerine tercih edilmesi hem aklın hem de şer'in iktizasıdır.

³¹⁸ Çatışma insanın ruh sağlığını bozan etkenlerden olup bireyin iki farklı istek, temayül ve olasılıkla karşılaştığında bunların birini seçememesi durumunda yaşadığı ruhi gerilimdir. Çatışma bir nevi kararsızlıktır ve birey aynı derece cazib olan veya aynı derece itici olan iki şeyden birini seçemeyince meydana gelir. Norman I. Monn, *Psikoloji (İnsan İntibakını Esasları)*, II/64-65. Özellikle karmaşık (complex) toplumlarda bireyler çok sayıda çatışma durumu içinde kalabilir. Ancak bunların tümünü üç ana gruba indirgeme mümkündür : 1) Yaklaşma-Yaklaşma (approach- approach) çatışması : Herbiri olumlu birer amaçla ilgili iki tür gereksinim söz konusudur. Uykusuz ve aç birisinin uyuma ile yemek yeme arasında gösterdiği ikilem gibi. 2) Kaçınma-Kaçınma (avoidance-avoidance) çatışması: Kişinin olumsuz iki amaç arasında bocalamasıdır. İşini sevmeyen birisinin işine devam etmekle işini bıraktığı takdirde başına gelecek işsizliğin sonuçları arasında kalması gibi. 3) Yaklaşma-Kaçınma (approach-avoidance) : Bu çatışmada amaç aynı zamanda olumlu-olumsuzdur ; çeker ve iter. Tatlı yemek isteyen fakat şişmanlamaktan korkan birinin durumu gibi. Bu çatışmalardan çözümü en güç olan yaklaşma-kaçınmadır, sonra da sırayla kaçınma-kaçınma ve yaklaşma-yaklaşma çatışmaları gelir. Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s.229-230. Çatışma; engellenme ve hayal kırıklığı dışında akıl sağlığını bozan diğer bir etkendir. Çatışma halini yaşayan insan meseleyi olduğu gibi bırakma yerine halletmeye yönelmeli , lehte ve aleyhteki cihetleri toplayıp bunların nereye varabileceğini düşünmelidir. Kişi çatışmaları halletmediği takdirde ekseriye doğrudan olmayan çeşitli tepkiler geliştirir ya da türlü kaçamakları kullanır. Monn, II/68-69.

³¹⁹ Vekîlî, s.197.

³²⁰ Bu kuralda Yaklaşma-Yaklaşma çatışması söz konusudur.

Menfaati çok olan amelin diğerine takdimi insan tabiatının bir gereğidir. Zira küçük bir çocuğa bile biri diğerinden daha lezzetli iki yiyecek türü arasında seçim hakkı verilse tabi ki daha lezzetli olanı seçecektir. İki alternatiften daha iyi olanı seçmeyen kişi, ya eşyanın tabiatında bulunan fayda unsurunu farketmeyen cahil yada bu iki şeyin sahip olduğu faydaların arasındaki derece farkına dikkat etmeyen şaşkın birisidir.³²¹

Bu Prensibe Temas Eden Birçok Dini Nass (Ayet, Hadis) ve Fetva Zikretmek Mümkündür :

- *“Hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ı onarmayı Allah’a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihad eden gibi mi saydınız? Bunlar Allah katında bir olmazlar. Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez.”³²²*

Bu ayetin sebab-i nüzulü Nu’mân b. Beşîr’in rivayet ettiği bir hadiste şöyle anlatılır : “Ashabtan bir grupla beraber Allah Rasûlünün yanındaydık. İçlerinden birisi ‘Ben müslüman olduktan sonra hacılara su dağıtmak dışında hiçbir ameli fazla önemsemiyorum, gözümde büyütüyorum’ dedi. Öteki , ‘Hayır bence Mescid-i Haram’ı tamir etmek daha önemli’ , bir diğeri de ‘Bence de Allah yolunda cihad hepsinden önemlidir’ dedi. Olay Cuma günü vuku bulmuştu ve Ömer onlara ‘Rasûlullahın minberi yanında sesisinizi yükseltmeyin, ben tartıştığınız konuyu namazdan sonra ona soracağım’ dedi. Allah Teâlâ bu hadiseye binaen Tevbe suresi 19. ayeti indirdi.”³²³ Ayette Beytullah ve hacılara hizmetten ibaret olan imâra, sikâye , rifâde, sidâne³²⁴ gibi vazifelerin Allah’a , âhirete iman ve Onun ismini yüceltme adına yapılacak cihada nispetle daha düşük dereceye sahip olduğu beyan edilmiştir.

Ayetin sonunda zikredilen *“Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez”* ifadesi ibadetlerde evleviyet prensibinin gözetilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Lügatte *“zulm”* kelimesi adaletin zıddıdır. Adâlet de “bir şeye

³²¹ İzz b. Abdisselâm, I/7.

³²² Tevbe 9/19.

³²³ Müslim, İmâra, 11.

³²⁴ İmâra; Kâbe’nin inşaat ve tamir hizmetleridir. Sikâye ; hacılara su dağıtma, rifâde; hacıları yedirip içirme, sidâne ise Beytullah’ı koruma ve genel hizmetlerini görme demektir. İbrâhîm Mustafâ vd., *el-Mu’cemu’l-vasîf*, s.359,424.

hakkını vermek, bir şeyi yerine koymak” anlamlarına gelmektedir. Zulm ise “bir şeye hakettiğinin dışında mevki ve değer vermek, layık olduğu yere koymamak” anlamını taşır.³²⁵ Ayet hacılara su dağıtma ve Mescid-i Haramı onarmayla mümin kişinin yaptığı cihadın Allah katında farklı derecelere sahip olduğunu beyan ettikten sonra “Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez” cümlesini ilave ederek ibadetlerde kuvvet, rütbe ve öncelik sırasına riayet etmeyenlerin dinî sapkınlık içinde kalacaklarını ve hidayeti bulamayacaklarını ifham etmektedir.

Yûsuf Karadâvî fıkhu’l-evleviyyâtla ilgili eserinde bu ayetin güncel bir yorumu olarak şu ifadelere yer vermektedir : “Bugün bir çok müslüman farz olan hac farızasını ifa ettiği halde defalarca hacca ve umreye gitme konusunda ısrar ediyorlar. Gerek hac mevsiminde gerekse Ramazan umresinde Mescid-i Haram dolup taşıyor. Hac mevsiminde yaklaşık iki milyon insan Mekke’ye hücum ediyor. Halbuki bunların sadece üçyüzünü (yaklaşık % 15’i) haccı farıza olarak ifa ediyor, geriye kalan bir milyon yedi yüz bin kişi ise tatavvu kabilinden hacca gelmektedir. Bu insanlara “Harcadığınız binlerce doları Filistin, Bosna-Hersek, Endonezya ve Bangladeş gibi dünyanın değişik ülkelerinde din düşmanlarıyla mücadele eden ve İslamı tebliğ eden Müslümanların ihtiyacı için yada İslami kitapların telif, tercüme ve neşrine yardımcı olacak şekilde harcasanız daha fazla sevap kazanırsınız” denildiğinde kibirlerinden yüzlerini çevirdiklerini ve teklifimizin hoşlarına gitmediğini görüyoruz.”³²⁶

Biz de Karadâvî’nin bu teklifine paralel olarak aynı mahalleye sık aralıklarla bir çok cami yaptırmak³²⁷ yerine harcanan bu paraların ihtiyacı olan fukaraya yada öğrenci dernekleri gibi hayır kurumlarına bağışlanmasını daha uygun görüyoruz. Günümüz Türkiye’sinde cemaatsiz camilere değil, bu camilere cemaat yetiştiren eğitim kurumlarına ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

³²⁵ İbn Manzûr, XII/373 ; Zebîdî, XVII/447.

³²⁶ Karadâvî, a.e., s.18-19.

³²⁷ Kurtubî bir mescidin civarına ikinci bir mescidin yapılmasının caiz olmadığını, ancak mahalle sakinlerine tek mescid kafi gelmezse diğer mescidin yapılması için girişimde bulunulması gerektiğini belirtir. Kurtubî , IV/175.

Allah Rasulü (s.a.s.) bazı hadislerinde “maslahat derecesi yüksek olan hükmü tercih” kuralına ışık tutucu ifadelerde bulunmuştur. Bu hadislerden bazı örnekler :

- 1) “Bir gün sınır bekleme (ribat) bir ay boyunca gündüz oruç tutup gece namaz kılmaktan daha hayırlıdır.”³²⁸
- 2) Uzlete çekilip kendisini ibadete vermeyi isteyen birisine Nebi (a.s.) “Hayır yapma! Sizden birinizin Allah yolunda yaptığı cihad evinde yetmiş sene nafile namaz kılmamasından efdaldır.”³²⁹ demiştir.
- 3) “Sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğretenlerdir.”³³⁰
- 4) “Âlim ile âbid arasındaki fark benim ile sizin en düşüğünüz arasındaki fark gibidir.”³³¹
- 5) “Kim bir hidayet yolu gösterirse bu yola tabi olanların sevabı eksiksiz o kişiye de yazılır.”³³²

Cihad, ilim ve eğitim gibi faydası başkalarına dokunan (müteaddî) ve maslahatı daha şamil olan ibadetlerin , faydası sadece kişiye özel (kâsır) ibadetlerden daha üstün olduğunu belirten daha birçok hadis mevcuttur.

Çatışan Maslahatlar Arasındaki Evleviyyeti (Önceliği) Tespit Yöntemi :

Aynı anda edası mümkün olmayan iki maslahat tearuz ederse ve biri diğerine nispetle öncelik hakkına sahipse maslahatı ve menfaati daha çok olan daha az olana takdim edilir ve maslahatı az olan feda edilir. Bu hem şer’in hem de aklın gereğidir ve ulema bunda ittifak etmişlerdir.³³³

Maslahatlar arası seçim için bu maslahatların önem dereceleri hakkında bilgi sahibi olunması gerekir.³³⁴ Bu dereceler ise daha önce belirttiğimiz gibi maslahatların zati kuvvetleriyle ilgili olarak yapılmış zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât ayrımında ortaya çıkmaktadır. Maslahat çatışmasında en kuvvetli olması nedeniyle zarûriyyât öncelenir. Sonra sırayla hâciyyât ve tahsîniyyât gelir. Tahsîniyyât hâciyyâtın mütemmimi (tamamlayıcısı) , bu

³²⁸ Müslim, *İmâra*, 60.

³²⁹ Tirmizî, *Fedâilü’l-cihâd*, 17.

³³⁰ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’an*, 21.

³³¹ Tirmizî, *İlm*, 19.

³³² Müslim, *İlm*, 6.

³³³ İzz b. Abdisselâm, I/60 ; İbn Kayyım, *İlâmü’l-muvakki’in*, III/279 ; Vekîlî, s.199.

³³⁴ Karadâvî bu bilgi türüne “*Fıkhü’l-muvâzene*” ismini vermektedir. Bkz. Karadâvî, *Fî Fıkhî’l-evleviyyât*, s.29.

ikisi beraber zarûriyyâtın mütemimidirler.³³⁵ Bu noktada önemli bir kural daha devreye girmektedir; o da “*Bir mütemmimin varlığı tamamladığı şeyin iptaliyle sonuçlanıyorsa bu mütemmim feda edilir.*”³³⁶ Diğer bir tabirle mütemmim şeyin varlığı aslın varlığını tehlikeye sokuyorsa bu mütemmim terkedilmelidir.³³⁷ “Bir mütemmimin varlığı tamamladığı şeyin iptaliyle sonuçlanıyorsa bu mütemmim feda edilir” kuralından çatışan maslahatların tercihiyle ilgili olarak şu sonuçlar kendiliğinden ortaya çıkar :

- a) Zarûrî maslahat, hâcî ve tahsînî (kemâlî) maslahata öncelenir. Çünkü hâcî ve tahsînî maslahatlar zarûrî maslahatların mütemmimi ve fer’idir.
- b) Hâcî maslahat, tahsînî maslahata öncelenir. Çünkü tahsînî maslahat hâcî maslahatın mütemmimi ve fer’idir.

Ağır Basan Maslahatın (Aslahın), Nispeten Hafif Maslahata (Sâlihe) Takdim Edileceğine Ve Öncelik Hakkına Sahip Olduğuna Dair Örnekler :

- 1) ***Zarûrî maslahat hâcî maslahata öncelenir :*** Örneğin müslüman ahalinin hayatını korumak zaruridir. Bir devletin iktisadi ambargosundan korunmak ise hacidir. Gayr-i Müslim bir devlet ambargo tehdidiyle müslüman bir devletin efradından bir veya birkaç kişiyi öldürmek için teslim almak istese bu kişi yada kişiler verilmez.³³⁸ Zarûrî maslahatı haci maslahata öncelemeye dair diğer bir örnek de Rasûlullahın Hudeybiye anlaşmasında şeklen zarar ve zulüm gibi görülen ve müşrikler tarafından şart koşulan bazı şekliyatı kabul etmesidir. Antlaşma metninde “*Bismillâhirrahmânirrahîm*” ve “*Muhammed Rasûlullâh*” ibarelerinin silinip yerine “*Bismikellâhümme*” ve “*Muhammed bin Abdillâh*” yazılması olayında³³⁹ olduğu gibi. İslam’ın neşri bir

³³⁵ Bûtî, a.e. , s.254.

³³⁶ Şâtîbî, a.e., II/6.

³³⁷ Bu akıllı hiçbir insanın reddemeyeceği mantıki bir çıkarımdır. Nasıl ki elbiseler insanı korumak ve örtmek için vardır ve insanın mütemimidir. Elbisesi tutuşan bir adam kendisini korumak için bu elbiseleri çıkarıp atar.

³³⁸ Vekîlî, s.202.

³³⁹ Bkz. İbn Hişâm, *es-Stratû’n-nebeviyye*, III/351 ; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/256.

zaruriyattır, dinin bazı şekli göstergeleri ise haciyattır ki bu durumda haciyat zaruriyat için feda edilmiştir. Bilinen bir gerçektir ki ; Hudeybiye Antlaşması neticesinde Allah Rasûlü ve Müslümanlar dünya hükümdarlarını ve tüm dünya halklarını İslam'a davet için önemli bir fırsat yakalamışlardır ki Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bu antlaşmayı "*fethan mübînê*"³⁴⁰ şeklinde nitelemektedir.³⁴¹

2) *Zarûrî maslahat tahsînî maslahata öncelenir* : Cihad zarûrî bir maslahattır. Bu zarûrînin zarureti (olmazsa olmaz unsuru) ise komutandır. Komutanın adil olması da bu zaruri maslahatın mükemmili/mütemmimidir. Fakat komutan eğer zalim birisi olursa bu kemali maslahatın yokluğu sebebiyle zarûrî maslahat terkedilmez ve bu komutanla beraber cihad edilir.³⁴² Hastane ve kamu hizmeti gören kurumların inşası zarûrîdir yada en azından hâcîdir. Bayram kutlamaları , spor karşılaşmaları , konserler vs. sosyal etkinlikler ise tahsînîdir. Hastane, okul gibi zarûrî kamu binalarının azlığından yakınılan bir bölgede bu tür etkinlik ve kutlamalara para harcanması şer'an ve aklen caiz değildir.³⁴³

3) *Hâcî maslahat tahsînî maslahata öncelenir* : İslamiyeti tebliğ amaçlı dini neşriyatın basımı ve yayımı hâcîdir. Cami yada mescid azlığı sebebiyle sıkıntı duyulmayan bir mahalleye yenisini inşa etmek ise tahsînî/kemâlîdir. Böyle bir mahallede, yeni cami yaptırmak, restore ettirmek yada halılarını değiştirmek yerine dini terbiyenin verildiği bir kurs yada bir okul yaptırmak daha evlâdır, sevabı da cami yapirma sevabından daha fazladır.³⁴⁴ Cemaat namazı hâcîdir, bu cemaata imamlık yapan kişinin takvası ve selahiyeti ise tahsinidir. Facir bir imamın

³⁴⁰ Fetih, 48/1.

³⁴¹ Karadâvî, a.e. , s.30-31. Hz. Rasûlullah, Hudeybiye Anlaşmasının ardından inen Feth suresini Hz. Ömer'e okuması için birisini göndermiş, Hz. Ömer de gelip "Yâ Rasûlallah, bu gerçekten bir feth mi?" diye sorunca Rasûlullah "Evet" cevabını vermiştir. Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 143 ; Müsned, III/420.

³⁴² Şâtîbî, a.e., II/7.

³⁴³ Vekîlî, s.202-203.

³⁴⁴ Vekîlî, s.204.

günahkarlığı cemaat namazını terke mazeret olamaz. Çünkü cemaat namazı dinin emrettiği önemli bir şiardır ve hüda sünnetlerden biridir, terkeden de ehl-i bid'atten sayılır. Adalet ve takva ise bu sünnetin mütemmimi olup mütemmimin ortadan kalkmasıyla asıl unsur ortadan kalkmaz.³⁴⁵ Hatta esrarkeş ve alkolik bir imamın arkasında namaz kılmanın eğer kafir değilse batıl olmayacağına, bazı hadisler ve sahabe tatbikatı delil gösterilerek fetva verilmiştir.³⁴⁶ Fakat her halükarda adil ve müttaki bir imam varsa o imamın arkasında namaz kılmanın evlâ olduğu belirtilmiştir. Ulema arasında ihtilaf edilen nokta ise adil bir imam dururken facir bir imam arkasında namazın sahih olup olmayacağıdır.³⁴⁷ Bir Müslümanın tebliğ esnasında eğer ihtiyaç varsa telif-i kulûb maksadıyla bazı müstehabları (nafile oruç yada namaz gibi) terketmesi doğruya en yakın olan davranıştır. Çünkü telif-i kulûb müstehablardan daha büyük maslahatlar içermektedir.³⁴⁸

4) İki zaruri maslahattan önem derecesi kuvvetli olan diğerine öncelenir : Dini korumak zarûrîdir, hayatı korumak da zarûrîdir. Fakat din hayattan önemlidir ve gerektiğinde din uğruna feda edilmelidir. Mal da aynı şekilde mukaddesatın tehlikeye düştüğü durumlarda telef etmekten kaçınılmaz.³⁴⁹

³⁴⁵ Şâtîbî, a.e., II/7 ; Bûtî, a.e., s.257. Bu hükme "İster salih birisi olsun ister günahkar olsun her komutanla cihad etmek üzerinize vacibtir. Hatta bu komutan kehair işlemiş bile olsa ! » (Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 33) hadisi delil olarak zikredilmektedir.

³⁴⁶ Şerbâsî, I/59 ; Bûtî, a.e., s.257. Bu hükme aynı şekilde "İster salih birisi olsun ister günahkar olsun her imamın arkasında namaz kılmanız vacibtir. Hatta bu imam kehair işlemiş bile olsa !" (Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 33) hadisi delil olarak zikredilmektedir.

³⁴⁷ Bazı alimler "adil bir imam dururken facir imamın arkasında namaz kılan kişi namazını iade etmesi gerekir, namazı sahih değildir" derler. Çünkü onun arkasında namaz onun kötü olan fiillerini tasvip anlamına geldiğinden nehy-i ani'l-münker vazifesini terk etmiş olur derler. Diğer bir kısım ulema ise nehy-i ani'l-münkeri terk ile namaz ayrı ayrı konulardır. Namaz haddi zatında sahihtir ve iadesi gerekmez. Bu durum Cuma günü ezanı duyan kişinin bey' akdi yapması gibidir ki alışveriş sahihtir fakat dinen bu eylem yasaklanmıştır" derler. Böyle bir namazın sahih olduğunu savunan alimler İmam Ebu Hanîfe, Şafîi ve iki rivayetten birine göre Ahmed b. Hanbel , sahih olmadığını savunanlar ise İmam Mâlik ve diğer rivayete göre Ahmed b. Hanbel'dir. İbn Teymiye, *Fıkhü'l-kitâb ve's-sünne*, s.120 ; Vekîlî, s.204-206.

³⁴⁸ İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, XXIV/381 ; Abdulazîm el-Bedevî, *el-Vecîz fi Fıkhî's-sünne ve'l-kitâbi'l-azîz*, s.273.

³⁴⁹ Bûtî, a.e., s.252.

Netice olarak iki şer'î emir (durum yada hüküm) çatıştığı zaman öncelikle mükellefin yapması gereken bu iki şer'î emrin teşri'i açıdan mertebelerini dikkate alarak öncelik sırasını belirlemek, diğer taraftan da hangi maslahat mertebelerine mensup olduklarını tespit ederek aradaki farka göre önem sırasına riayet etmektir. Maslahat mertebeleri ve önem sırasını tespit ederken özetle şu hususlar gözönünde tutulmalıdır :³⁵⁰

I) Daha kuvvetli talep hükmü taşıyan iki emirden birini daha zayıf talep hükmü taşıyana tercih etmek. Birinin vacib ötekinin müstehab, yada birinin farz-ı ayn diğerinin farz-ı kifâye olması gibi.³⁵¹ Bu iki şer'î durum arasındaki farkı belirleme ise mesâlih-i uhreviyeyi (Şâri' Teâlâ'nın hoşnut olduğu yada olmadığı fiilleri) bilmeyi gerektirir. Mesâlih-i uhreviye de ancak kitap, sünnet, icma, kıyastan ibaret asli kaynaklarla (delillerle) beraber fer'î kaynaklara müracaatla tespit edilebilir.³⁵²

II) Taşındıkları talep hükmü eşitse (örneğin ikisi de vacibse) bu durumda iki ihtimal sözkonusudur :

A) Çatışan bu iki şer'î durum ayrı ayrı maslahat derecelerine mensup olabilir. (Birisi zarûriyyât diğeri hâciyyât yada birisi hâciyyât diğeri tahsîniyyât kısmına dahil olması gibi) Bu durumda zarûrî vacib hâciye, hâcî vacib de tahsîniye öncelenir.

B) Çatışan iki şer'î durum aynı maslahat derecelerine mensup olabilir. Bu da üç şekilde ortaya çıkar:

1) İki de zarûriyyât kısmına dahil olabilir. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur:

a) Çatışan iki şer'î hükmün külliyât-ı hamse yada usûl-ü hamse denilen din, can, akıl, nesil, mal unsurlarından aynısıyla ilgili olup birinin

³⁵⁰ Bûtî, a.e., s.249-254 ; Vekîlî, s.207-211.

³⁵¹ Örneğin farz-ı ayn olan tavafı yarıda bırakarak cenaze namazı kılmak mekruhtur. Üzerinde borcu olan yada ebeveyninin rızasını almayan kişi farz-ı kifâye olan cihad için sefere çıkamaz. Çünkü farz-ı kifâye karşısında farz-ı ayn olan borç ve ebeveyn rızası sözkonusudur. Zerkeşi, I/339.

³⁵² İzz b. Abdisselâm, I/13.

diğerlerinden daha genel³⁵³ ve daha kesin³⁵⁴ olması durumu.

- b) Bu beş unsurdan farklı maddelere mensup iki hükmün çatışması hali. Dini korumakla canı korumanın³⁵⁵, akli korumakla canı korumanın çatışması³⁵⁶ gibi.

Birinci şıkta iki hüküm arasında tercihi sağlayan temel kural “*Maslahatı kesin ve genel olan, maslahatı şüpheli ve özel olana tercih edilir.*” kuralıdır. İkinci şıkta ise “*Maslahatı kuvvetli olan zayıf olana tercih edilir*” kuralı esas alınır.

- 2) İkisi de hâciyyât kısmına dahil olabilir. Burada da iki ihtimal söz konusudur :

- a) Hâciyyâttan ve çatışan iki şer’î hükmün usûl-ü hamseden aynı maddeyle ilgili olması hali. Akıl ile ilişkili bir hâci hükmün yine akılla ilgili diğer bir hâci hükümle çatışması durumu gibi.
- b) Hâciyyâttan ve çatışan iki şer’î hükmün usûl-ü hamseden iki ayrı maddeyle ilgili olma hali. Can ile ilgili bir hâci hükmün nesil ile ilgili bir diğer hâci hükümle çatışması gibi.

Her iki halde de birinci maddedeki iki kural geçerlidir. Yani birinci halde “*Maslahatı genel olan özel olana,³⁵⁷ kesin olan şüpheli olana³⁵⁸*”

³⁵³ Örneğin bir ferdin hayatını korumakla birden çok ferdin hayatını korumanın çatışması hali gibi. Bûtî, a.e., s.252.

³⁵⁴ Örneğin iki kişiden yalnızca birinin canını kurtarma imkanına sahip olan birisi kurtarabileceğinden emin olduğuna yardım eder, diğerini (meşkûk, mev’hûm olanı) bırakır. Bûtî, a.e., s.252

³⁵⁵ Örneğin dini korumak için cihadda can feda edilir. Bûtî, a.e., s.250.

³⁵⁶ Örneğin ölmek için mûskirattan bir içeceği zaruret miktarı kullanan birinin durumu gibi.

³⁵⁷ Örneğin muayyen bir şahsa ait olmayan ortak bir mera yada kuyunun tek şahsa değil de umuma açık bir kullanım alanı haline getirilmesi bu prensip gereğidir. Bûtî, a.e., s.252-253.

³⁵⁸ Örneğin başkasına ait yangın söndürme aletlerini yanında emaneten bulduran birisinin ev yada dükkanında bir yangın çıkması halinde bu aletleri kullanarak ve yangını söndürmesi , bu aletlere gelecek şüpheli ve nispeten daha az zarara tercih edilir. Çünkü yangını söndürmek ve gelecek zarardan aletleri korumak malla ilişkili hâci vacib olmasına rağmen ev yada dükkanı korumak daha şamil ve daha kesin bir vacibtir.

tercih edilir.” İkinci halde “Maslahatı kuvvetli olan zayıf olana tercih edilir.”³⁵⁹

- 3) İki de tahsîniyyât kısmına dahil olabilir. Aynı şekilde iki ihtimal bulunmaktadır:
 - a) Tahsîniyyâttan ve çatışan iki şeri hükmün usûl-ü hamseden aynı maddeyle ilgili olması hali.
 - b) Böyle iki şer’î hükmün usûl-ü hamseden iki ayrı maddeyle ilgili olması durumu.

Zarûriyyât yada hâciyyâttan olup çatışan iki maslahatın tercihinde kullandığımız aynı iki kural burada da geçerlidir. Yani iki tahsini vacib kıyaslanır, kuvvet³⁶⁰ ve kemiyet³⁶¹ mertebesi üstün olan tercih edilir.

2. KURAL : “Mefsedeti Çok Olan, Kaçınma Yönüyle Mefsedeti Az Olana Göre Öncelik Hakkına Sahiptir.”³⁶²

Diğer bir tabirle zararı az olan herhangi bir şey ikisinden de kaçınma imkanının olmadığı bir durumda zararı daha çok olana tercih edilir.³⁶³ Bu fitraten şer’an ve aklen doğru ve her zaman tatbik edilegelen bir kuraldır. Bir doktor birbirini etkileyen iki hastalıktan yada enfeksiyon kapmış iki organdan ikisini birden tedavi imkanı yoksa en zararlı olanı tedavi etmeye

³⁵⁹ Örneğin Müslüman gençleri fikri sapkınlıktan korumak vacibtir, bunun yanında ilim tahsil etmek de vacibtir. İki de hâci vaciblerdendir. Eğer bir öğrenciyi, öğrenim amaçlı olarak gayr-i müslim bir ülkeye göndermek onun inancına zarar verecekse , öğrenimine gelecek şahsi zarara rağmen gönderilmemesi tercih edilmelidir. Çünkü dini ve akli korumak malı korumaktan önce gelir. Özellikle bu öğrencinin öğrenim gördükten sonra ülkesine dönüp bu sapkın fikirlerini yayıp diğer Müslümanlara zararının dokunacağını tahmin ediyorsak bu durumda « maslahatı genel olan özel olana tercih edilir » kuralı işletilir. Bûtî, a.e., s.253.

³⁶⁰ Örneğin gözü haramdan korumak kemali vacibtir. Sıla-yı rahim de kemali vacibtir. Fakat sıla-yı rahm daha önemlidir. Sıla-yı rahm bakılması haram bazı mahalleri görmeye sebep olacaksa terkedilmemelidir. Çünkü sıla-yı rahm nefis ile ilgili , gözü haramdan korumak ise nesl ile ilgili tahsîni vacibtir. Nefs , nesle takdim edilir. Ayrıca sıla-yı rahm mefsedeti harama nazar mefsedetinden daha büyük zarar getirir. Bkz. Bakara 2/27 ; Ra’d 13/25 ; Muhammed 47/22.

³⁶¹ Örneğin nafîle ilim ile iştigal nafîle ibadetle iştigale öncelenir. Bûtî, a.e., s.253.

³⁶² Bu kuralda Kaçınma-Kaçınma (avoidance-avoidance) çatışması söz konusudur.

³⁶³ Bu durum zarar miktarının farklı olduğu bir halde geçerlidir. Bir kişinin eşit iki zarar arasında kaldığı bir durumda ise -örneğin gemide yangın içinde kalan ve yüzme bilmeyen bir kişinin yanma ile boğulma arasında , yada çok katlı yüksek bir binanın yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan birinin göçük altında kalmayla atlayıp ölme arasında kalması hali gibi- iki görüş zikredilmiştir : 1) İçinde bulunduğu zarara katlanmaya devam eder. 2) İki zarardan birini seçmede serbesttir. Sübki, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 1/42. Kanaatimizce iki ölüm arasında seçim zorunluluğunda kalan kişi acısı en az olanı seçecektir. Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s.42.

çalışır³⁶⁴, nispeten önemsiz olan diğer hastalığın devamı doktoru endişelendirmez. Şeriat da bu konuda tıp gibidir.³⁶⁵

*“Zarar mümkün olan en az miktarla izale edilir.”*³⁶⁶, *“Zarar ancak kendisinden daha büyük bir zarar mukabili izale edilir.”*³⁶⁷, *“İki zarar yada iki şerrin en hafifi irtikab edilir.”*³⁶⁸, *“Küçük zarara büyük zararı önlemek için katlanılır.”*³⁶⁹, *“Özel zarara daha genel zararı önlemek için katlanılır.”*³⁷⁰, *“İki mefsedet teâruz ederse küçüğünü işlemek suretiyle büyüğünden sakınılır.”*³⁷¹ küllî kaidelerinin hepsi bu temel kuraldan kaynağını almaktadır.³⁷² Fıkaha bu kuralların hepsini aynı zamanda “Zarar izale olunur” kaide-i külliyesine ircâ etmekte ve bu kaideden ismini alan üst başlık altında işlemektedirler.³⁷³ “Daha büyük mefsedet için küçük mefsedet göze alınır” kuralının şer’î metinlerde de delil ve asıllarını bulmak mümkündür. Örneğin;

- *“Sana haram ayda savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki ‘bu aylarda savaşmak büyük bir suçtur. Fakat Allah yolundan alıkoymak , Onu ve Mescid-i Haram’ı inkar etmek ve ehlini sürüp çıkarmak Allah katında daha büyüktür. Fitne de katilden daha büyük bir günahdır.’ ”*³⁷⁴

Ayet-i kerîme “Haram aylarda savaşmak ve bu aylara hürmetsizlik bir mefsedet olsa da , Allah yoluna hidayet eden kişi ve çalışmalara engel olmak, Müslümanları öldürmek ve onları ülkelerinden göçe zorlamak daha büyük

³⁶⁴ Kangren olmuş bir parmağın tüm bacağı kurtarmak için kesilmesi gibi.

³⁶⁵ İzz b. Abdisselâm, I/5-7 ara..

³⁶⁶ Bkz. İbn Nüceym, s.95 ; *Mecelle* Mad. 31 : “Zarar bikadri’l-imkan izâle olunur.”

³⁶⁷ Bkz. İbn Nüceym, s.96 ; *Mecelle* mad. 25 : “Bir zarar kendi misliyle izale olunamaz.”

³⁶⁸ Bkz. İbn Nüceym, s.98 ; *Mecelle* mad. 27 : “Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur.” Türk Medeni Kanununun bir çok hükmü bu kaideden mesnedini almaktadır. Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, s.87.

³⁶⁹ Bkz. Sübkî, I/45.

³⁷⁰ Bkz.İbn Nüceym, s.96 ; *Mecelle* mad. 26 : “Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur.”

³⁷¹ Bkz. Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir* , s. 97 ; İbn Nüceym, s.98 ; *Mecelle* mad. 28 : “İki fesad tearuz ettikte ehaffi irtikab ile a’zamın çaresine bakılır.”

³⁷² Karadâvî, a.e., s.31-32.

³⁷³ Bkz. İbn Nüceym, s.94-100 ; Suyûtî, a.e., I/165. “Zarar izâle edilir” kuralı fıkahın bütün meselelerini kapsamına alan beş kuraldan biridir. Bûtî, s.276. Diğer kurallar ; 1) “Meşakkat teysiri (kolaylaştırma) celbeder.” *Mecelle* mad.17. 2) “Âdet muhakkem (hüküm mercii)” dir. *Mecelle* mad.36. 3) “İşlerin hükmü maksatlarına göredir.” *Mecelle* mad.2. 4) “Yakîn şekk ile zâil olmaz.” *Mecelle* mad.4.

³⁷⁴ Bakara 2/217. Bu âyet Hz. Peygamber’in Kureyş’e ait bir ticaret kafilesini gözetlemek üzere gönderdiği bir ordu birliği hakkında inzal olmuştur. Bu birliğin başında Abdullah b. Cahş vardı ve Receb ayının ilk günü olmasına rağmen bu kabileye hücum etmişler, müşriklerden kimisini öldürüp kimisini de esir almışlardı. Taberî, I/197 ; İbn Kesîr, I/190 ; İbn Hişâm, I/601-604.

mefsedettir ve büyük bir mefsedeti ortadan kaldırmak için küçük mefsedet irtikab edilebilir” anlamını işârî olarak içermektedir.

Bu âyet Fatih Sultan Mehmed’in Teşkilât Kanunnâmesinde yer alan “*Her kimesneye evladımdan saltanat müyesser ola karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münasibtir. Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir. Anınla âmil olalar.*”³⁷⁵ maddesinin en kuvvetli dayanağıdır. Her ne kadar kanunnâmedeki bu maddenin şer’î dayanağının bağı (devlete isyan) suçuyla ilgili olduğu söylene de³⁷⁶ bu kanunun, metinden de açıkça anlaşıldığı üzere, nizâm-ı âlem için yani siyaseten katli kapsamı içinde değerlendirilmesi en uygun olanıdır. Çünkü bağı suçu o devletin idaresi altında yaşayan herkesi ilgilendiren bir suç olmasına karşın bu kanun, sadece sultan kardeşlerine değinmekte ve bu suça ait unsurlarının teşekkülüne herhangi bir atıfta bulunmaksızın cezasının ölüm olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kanunun dayanağının bağı suçu olduğu söylenirse “*Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir*” ifadesi de anlamsız kalmaktadır. Çünkü bağı suçunun cezası konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.³⁷⁷

Zannımızca kardeş katli ve benzeri tatbikat “*Maslahat ile mefsedet çatıştığı zaman baskın olan taraf öncelenir*” kuralından hareketle uygulamaya konulmuş, “*Gelecekte doğması muhtemel bir isyan neticesinde yüzlerce yada binlerce insan öleceğine, bu isyanın muhtemel elebaşısını öldürmek daha evlâdır*” düşüncesi etkin olmuştur. Lakin bir kişinin bağı suçuyla cezalandırılması için bu suçun vakiada da sabit olması gerektiği gözardı edilmiştir. “*Ekser ulema dahi tecvîz etmiştir*” hükmünün gerekçesini açıklama sadedinde öne sürülen “*Fiilen isyan etmese bile isyana hazırlandığı her halinden belli olan bir insanın, âmme maslahatı ve alemin nizamı düşünülerek tazîr yoluyla idam edileceğini Hanefî hukukçuların çoğu kabul etmektedir.*”³⁷⁸ iddiası ise mesnedden yoksundur.³⁷⁹ Zira isyan fiili ortaya çıkmayan ve isyana kesin bir biçimde azmetmeyen kişilerin devlet tarafından

³⁷⁵ Fatih Teşkilat Kanunnâmesi, mad.37.

³⁷⁶ Bkz. Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, I/114 ; a.mlf., Bilinmeyen Osmanlı, s.80.

³⁷⁷ Bağy suçunun cezasıyla ilgili olarak bkz. Hucurât 49/9 ; Buhârî, *Enbiyâ*, 6 ; Müslim *Zekât*, 142 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 28 ; Müsned, III/5,52.

³⁷⁸ Ahmed Akgündüz, Bilinmeyen Osmanlı, s.82.

³⁷⁹ Ahmet Yaman, Siyaset-Hukuk İlişkisi, s.179.

öldürülemeyeceği bizzat Ebu Hanîfe tarafından savunulan bir görüştür.³⁸⁰ Son tahlilde “Kardeş katli meselesi siyasete kurban edilen şeriatın, kaynağını maslahat yorumundan aldığı tatbikatından bir parçadır” diyebiliriz.

- Hz. Musa'nın, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği ilimden faydalanmak amacıyla yanında refakat etmek istediği yol arkadaşının,³⁸¹ seyahat esnasında mefsedet kabilinden; başkasına ait mala kasten zarar (haksız fiil) ve katl (adam öldürme) türü fiiller işlemesi bu kuralımızın başka bir şerî delilidir. Hz. Mûsâ, arkadaşının bir gemiye binince bindikleri geminin tahtalarını delmesi ve yol üzerinde gördüğü bir çocuğu öldürmesi üzerine ona sorduğu şaşkınlık ifadesi taşıyan sorulara şu cevabı almıştı : “*Gemi denizde çalışan yoksullarındı , onu kusurlu yapmak istedim, çünkü ilerde her gemiyi zorbalıkla ele geçiren bir kral vardı. Çocuğa gelince onun anne ve babası mümin kimselerdi. Bundan dolayı onun kendilerini azgınlığa ve inkara götürmesinden korktuk. Böylece onlara Rablerinin temiz olmak bakımından ondan daha hayırlısını , merhamet bakımından da daha yakın olanını vermesini diledik.*”³⁸²

Ayette geçen birinci olayda külliyât-ı hamseden aynı maddeyi (mal) ihlal eden iki mefsedetın teâruzu söz konusudur. Yani bir geminin bir kısmının hasar görmesi ile geminin tamamının elden gitmesi tearüz etmiştir. İkinci olayda ise dini ihlal eden bir mefsedetle hayatı ihlal eden bir diğer mefsedet çatışmaktadır. Çocuğun ölmesi can (nefs) ile ilgili , bu çocuğun ana-babasının küfre düşmesi ise din ile ilgili mefsedettir. İki olayda da küçük zarar büyük zarara tercih edilmiştir.

- Bir defasında Hz. Rasûlullah (s.a.s.) mescidde otururken bir bedevi kalktı ve mescidin içinde işemeye başladı. Ashabtan bazıları onu engellemek için hızla harekete geçtiler. Fakat Allah Rasûlü “*Bırakın onu (işini bitirsin) ve idrarının üzerine bir kova su dökün, siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı değil.*” buyurdu.³⁸³

İmam Nevevî (v.676/1277) bu hadisi şöyle yorumlamaktadır: “Allah Rasûlünün “*Bırakın onu !*” emrinde iki zarardan hafifini göze alarak ağırını

³⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, X/125 ; Yaman, a.e., s.179-180.

³⁸¹ Hadiste bu kişinin Hızır (a.s.) olduğu ifade edilmiştir. Buhârî, *İlm*, 16.

³⁸² Kehf, 18/79,80,81.

³⁸³ Buhârî, *Vudû*, 58.

defetme maksadı yatmaktadır. Nitekim dikkat edilirse adamın yaptığı bu işin kesilmesi, işine devam etmesine göre iki açıdan daha büyük zarar taşımaktadır : 1) İdrarı müdahaleyle kesilseydi adam duygusal (İslam dinine karşı hissettiği kalbi sıcaklık) yönden zarar görecekti. Adam da zaten işine başlamış ve necaset olduğu kadarıyla olmuştur. Bundan daha fazlasıyla mescidin kirlenme ihtimali bu adama zarar vermekten daha evlâdır. 2) Mescidin bir kısmı zaten kirlenmişti ; eğer idrarı yarıda kesilseydi adam mescidin kirlenen yeriyle beraber kendi bedenini , elbisesini ve hatta mescidin başka yerlerini de kirletecekti.”³⁸⁴

- Ganimet taksimi esnasında Hz. Ömer Rasûlullah’a (s.a.s.) “Yâ Rasûlallah ! Onlardan daha layık olanlar var” diye itiraz edince Rasûlullah : “*Beni hoş olmayan bir şeyi (fahş) istemekle cimrilikle suçlanma arasında serbest bıraktılar, ben ise cimri değilim*” cevap vermiştir.³⁸⁵ Yani Allah Rasûlü ganimetten hakettiklerinden fazla pay isteyen kişilere eğer istediklerini vermezse ortaya Rasûlullah’ı cimrilikle itham ve Müslümanların arasına fitne atma gibi daha vahim bir sonuç ortaya çıkacağından istediklerini vermiştir. Buna benzer bir durum Hz. Peygamber’in ensara ganimet dağıtımında kendilerine az hisse düşmesi sebebiyle meydana gelen üzüntülerini giderme sadedinde söylediği şu sözlerde saklıdır : “*Muhakkak Kureyş cahiliyeden ve içinde buldukları musibetten yeni kurtulmuştur, ben onları İslam’a usandırmak istiyorum. İnsanlar ellerindeki dünyalıklarla evlerine dönerken sizlerin Allah Rasûlüyle evlerine dönmenizden hoşnut değil misiniz? Eğer insanlar bir vadinin yolunu tutsa ben ensarı tuttuğu yolu tercih ederim.*”³⁸⁶

Örneklerde olduğu gibi çatışan ve kaçınılmaz iki mefsedetle karşı karşıya kalındığında hafifinin tercih edilmesi sonucu bu hafif mefsedet artık mefsedet olmaktan çıkar, her ne kadar zatında mefsedet olarak isimlendirilse de racih bir maslahat gereği gerçekte mefsedet değildir.³⁸⁷

İki maslahatın çatışmasında olduğu gibi iki mefsedetın çatışmasında da benzer şekilde kurallara tabi olarak tercihe gidilir. İki mefsedet ve iki maslahat

³⁸⁴ Nevevî, *Şerhu sahîhi'l-Müslim*, III/190.

³⁸⁵ Müslim, *Zekât*, 127 ; Müsned, I/20.

³⁸⁶ Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr*, 1 ; Müslim, *Zekât*, 133 ; Tirmizî, *Menâkıb*, 65.

³⁸⁷ İbn Teymiye, a.e., XX/57 ; Vekîlî, s.215.

arası çatışmada kuralların benzerliği mefsedetın maslahatın zıddı olmasındandır. Burada unutulmaması gereken, çatışan iki mefsedet arasında yapılacak tercihin her iki mefsedetten de kaçınma imkanının olmadığı bir pozisyonda yapılabilmesidir. Çatışan iki mefsedetten birini irtikap etmek kesinleştiğinde iki maslahatın çatışmasında olduğu gibi büyük olanından kaçınma yolu aranır. Takip edilecek yöntemde şu sıraya dikkat etmek gerekir:³⁸⁸

- A) Şer'an nehyolunan iki şey arasında nehy kuvveti açısından fark varsa kuvvetli olanından öncelikle sakınmak gerekir. Bir haram ile mekruhun çatışması gibi.
- B) Nehyolunan iki şey arasında nehy kuvveti açısından fark yoksa iki durum ihtimal dahilindedir :

- 1) Biri haram lizâtihi, diğeri haram liğayrihi olan iki hüküm çatışmıştır. Böyle bir durumda öncelikle haram lizatihi olan şeyden sakınmak gerekir.³⁸⁹
- 2) Haram lizâtihi ile yine haram lizâtihi olan iki hüküm çatışmıştır. Bu durumda da iki ihtimal sözkonusudur :
 - a) Külliyat-ı hamseden (din, can, akıl, nesil, mal) aynı maddeyle ilgili iki haram lizatihinin çatışması. Bu durumda iki mefsedet kıyaslanır, şumul ve kesinlik derecesine göre tercih yapılır.³⁹⁰
 - b) Külliyat-ı hamseden ayrı ayrı maddelerle ilgili iki haram lizâtihinin çatışması. Bu durumda bu beş maddenin kendi içinde yaptığımız sıraya riayet ederek tercih yapılır.³⁹¹

Çatışan iki mefsedetın kıyaslanması ve sakınma açısından hangisine öncelik verileceği bu iki mefsedetın maslahat mertebelerine doğrudan arzedilmesiyle de tespit edilebilir. Bu konuda izlenecek yöntem ise şudur :³⁹²

³⁸⁸ Vekîlî, s.215-218.

³⁸⁹ Ölecek derecede aç olan birisinin domuz eti yemekle başkasına ait bir şeyi yemek arasında muhayyer kaldığı bir esnada başkasına ait olan şeyi yemesi evlâ olanıdır.

³⁹⁰ İnsanların hür düşüncelerini geliştirmeye yönelik basın-yayın vs. faaliyetlerini kısıtlama ve sınırlandırmalar zarar veriyorsa (misyonerlik faaliyetleri gibi) yasaklanması evlâ olanıdır. Çünkü şumul ve kesinlik açısından daha ileri boyutta bir mefsedettir.

³⁹¹ Örneğin para ile zina arasında muhayyer bırakılan kadın ikisinden de kurtulamayacağı bir durum kesinleşirse para vermeyi kabul etmelidir. Çünkü zina nesille ilgili ve nesle zarar veren bir mefsedettir, hırsızlık yada gasb ise malla ilgili ve mala zarar veren bir mefsedettir. Külliyat-ı hamsenin önem sırasında önceliği nesil almaktadır. Dolayısıyla nesille ilgili mefsedetten yani zinadan kaçınmak evladır.

³⁹² Vekîlî, s.217-222. Örnekler aynı bölümden istifade edilerek belirlenmiştir.

A) Çatışan iki mefsedet de maslahat mertebelerinden farklı iki mertebedeki maslahatı ihlal ediyorsa bu durumda yüksek mertebeye dahil olan maslahatı ihlal eden mefsedetten kaçınılır. Burada üç alternatif sözkonusudur :

- 1) Zarûrî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetle hâcî bir maslahatı ihlal eden mefsedetın çatışması : Zarûrî maslahatı ihlal eden mefsedet sakınma açısından öncelenir.³⁹³
- 2) Zarûrî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetle kemâlî bir maslahatı ihlal eden mefsedetın çatışması : Zarûrî maslatı ihlal eden mefsedet öncelenir.³⁹⁴
- 3) Hâcî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetle kemâlî bir maslahatı ihlal eden mefsedetın çatışması : Hâcî maslahatı ihlal eden mefsedet öncelenir.³⁹⁵

B) Çatışan iki mefsedet maslahat mertebelerinden aynı maslahat mertebesini ihlal ediyorsa bu durumda da üç ihtimal söz konusudur :

- 1) Zarûrî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetle yine zarûrî bir maslahatı ihlal eden başka bir mefsedetın çatışması.
- 2) Hâcî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetle yine hâcî bir maslahatı ihlal eden başka bir mefsedetın çatışması.
- 3) Tahsînî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetle yine tahsînî bir maslahatı ihlal eden başka bir mefsedetın çatışması. Bu üç maddenin her birinde de iki ihtimal bulunabilir :

- Ya bu iki mefsedet aynı külli maslahatı (usûl-ü hamse: din, can, akıl, nesil, mal) ihlal edecektir ki bu durumda mefsedeti genel olan diğerine tercih edilir.³⁹⁶

- Ya da bu iki mefsedet farklı iki külli maslahatı ihlal edecektir.

Bu durumda da usûl-ü hamse sırası takib edilerek önemli olan

³⁹³ Zina ile istimnâ (masturbasyon) arasında muhayyer kalan birisi ikincisini tercih eder.

³⁹⁴ Devletin hastane yapımı ile park türü tenezzüh yerlerinin yapımı arasında tereddüt etmesi durumunda ve sadece bu iki sektörden birisine bütçe ayırma imkanının bulunduğu bir halde hastane yapımını tercih etmesi gerekir.

³⁹⁵ İmanın namazı uzatması bazı insanların cemaatten soğumasına sebep olacağına namazı kısa tutması evlâ olanıdır. Çünkü cemaatin terki hâcî bir maslahatı, namazı kısa tutması ise kemâlî bir maslahatı ihlal etmektedir.

³⁹⁶ Mesela bir vaizin cemaate katılmayan kişileri ikaz etmesi vaazlarının durdurulmasına sebep olacağına bu kişileri ikaz etmemesi daha evlâdır. Çünkü ikisi de dini korumakla ilgili maslahatı ihlal etmesine karşın vaazların terkedilmesi daha genel mefsedettir.

maslahatı ihlal eden mefsedet sakınma açısından diğerine öncelenecektir.³⁹⁷

Kuralla ilgili bazı örnekler :

- 1) Müşriklerle antlaşma yapmak, Müslümanlara bazı zararları haiz olsa da yapılmadığı takdirde daha büyük bir zarar ortaya çıkacaksa “iki mefsedetten küçüğünü irtikab ile büyüğünden kaçılır” kaidesi gereği meşru görülmüştür. Aynı şekilde ehl-i bidat, isyancı ve zalim kişilerin sunduğu ve Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere riayet anlamı içeren (ta'zîm-i hurumâtillâh) antlaşma şartları da kabul edilmelidir.³⁹⁸ Buna delil olarak Hudeybiye antlaşmasıyla ilgili Rasûlullah'ın “*Kureyş bana Allah'ın haram kıldığı şeyleri tazim anlamı içeren hangi şartlarla gelirse gelsin bu antlaşma şartlarını onlardan kabul edeceğim*”³⁹⁹ sözü delil gösterilmiştir. Hadis *Müsned*'de “Kureyş benden sıla-yı rahm istiyor ve ben de onlara bunu vereceğim”⁴⁰⁰ şeklinde yer almaktadır.
- 2) Her meslek sahibine mesleğini icra ederken riayet edeceği bir takım sınırlandırmalar koymak ve mesleğinde kusurlu davranan kişileri mesleğinden menetmek bu kuraldan kaynağını alır. Mecellede cahil doktorun meslekten menî örnek olarak zikredilmektedir.⁴⁰¹ Tababet (doktorluk) gibi diğer meslek gruplarının da –mesela öğretmen , basın mensubu , müftü vs.- memuriyet ve mevki nüfuzunu suistimal yada vazifelerini icrada gösterdikleri taksire binaen meslekten men cezası verilmesi⁴⁰² yine bu kurala uygun düşen bir yaptırımdır.⁴⁰³
- 3) Kisas ve hududun uygulanmasında esas itibariyle “iki mefsedetten küçüğüne katlanıp büyüğünden korunma”⁴⁰⁴ kuralı zımnen tatbik

³⁹⁷ Bir insan içki içmeye, içmediği takdirde öldürülecek şekilde zorlansa (ikrah edilse), içmesi evlâ olanıdır. Zira akla gelecek zarar cana gelecek zarardan daha hafiftir.

³⁹⁸ İbn Kayyım, *Zâdu'l-me'âd*, III/306 ; Hammûş, II/1024-1025.

³⁹⁹ Buhârî, *Şurût*, 15 ; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 157.

⁴⁰⁰ Müsned, IV/323.

⁴⁰¹ “Tabib-i cahili menetmek bu asıldan teferru eder.” *Mecelle* mad. 26. Ayrıca bkz. İbn Nüceym, s.96.

⁴⁰² Krş. TCK. Mad.228-242.

⁴⁰³ Yıldırım, s.85. Ayrıca bkz. Kurtubî, IV/177.

⁴⁰⁴ Bkz. Suyûtî, a.e., s. 97 ; İbn Nüceym, s.98 ; *Mecelle* mad. 28 : “İki fesad tearuz ettikte chaffi irtikab ile a'zamın çaresine bakılır.”

edilmektedir.⁴⁰⁵ Çünkü kısas ve hudud, cezaların tatbikinden önceki genel önleme/ psikolojik caydırma (discourage) evresini⁴⁰⁶ mükemmel şekilde temin etmektedir ve genel mefsedetleri (adam öldürme , müessir fiil, gasp, hırsızlık vs.) önlemek için şahıslara yönelik kişisel mefsedete tahammül anlamına gelmektedir.

- 4) Bir imamın çıkacak ihtilafı ve fitneyi önlemek amacıyla –farklı bir mezhepte yada aksi kanaatte olduğu halde- namaz kıldırıldığı cemaatin teamülüne uygun olarak besmeleyi cehren okuması ve vitri vaslen (üç rekati birleştirerek) kılması doğruya en yakın olan davranıştır.⁴⁰⁷ Zira bunun aksi olan bir davranış özellikle mezhebine mutaassıb bir toplumda münakaşa ve tefrika sebebi olacak ve neticede daha büyük mefsedete yol açacaktır.
- 5) Kötülük ve zulümlerinden korkulan ve nüfuz sahibi kişilere haketmedikleri bazı iltifatları yapmak iki mefsedetten büyüğünü defederek küçüğünü göze almak anlamına gelir. Nebî (s.a.s.)’in yanına girmek için birisi izin isteyince Nebî (s.a.s.) adam hakkında ne kötü hemşehri dedi. Adam girince ise ona güleryüzle ve iltifatla muamele bulundu. Buna şahit olan Hz. Âişe “Yâ Rasûlallah, adam hakkında önce dediklerini dedin sonra da ona iltifatta” bulundun deyince Rasûlullah “*İnsanların en şerlisi , insanların şerrinden korktukları için terkettikleri (üzerine gitmedikleri) kişidir.*”⁴⁰⁸ buyurdu. Başka bir hadiste ise “*Akıllı kişinin ilk vasfı etrafındakilere sevecen davranma, onları idare etmedir.*”⁴⁰⁹ buyurulmuştur.
- 6) Hamile bir kadın öldüğü zaman karnındaki çocuk yaşıyorsa cesede zarar gelecek bile olsa cerrahi operasyonla bu çocuğun alınması meşrudur.

⁴⁰⁵ Sübkî, I/45.

⁴⁰⁶ Ceza hukukçuları cezanın evrelerini üçe ayırmaktadırlar : 1) Kanunda gösterilen ceza tehdidi, 2) Cezaların hükmedilmesi, 3) Cezanın infazı. Birinci safhada ceza tamamıyla soyuttur ve genel bir tehdit (=genel önlem)den ibarettir. Ahmet Danışman ve M. Emin Artuk , *Ceza Hukuku (Genel Hükümler)*, s.759. Ayrıca bkz. Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, s.33-34.

⁴⁰⁷ İbn Teymiye, a.e., III/195-196, 246-248, XXIV/381 ; Yusuf Ahmed Muhammed Bedevî, *Mekâsıdu’s-şerîa inde İbn Teymiye*, s.274.

⁴⁰⁸ Buhârî, *Edeb*, 48 ; Müslim, *Birr*, 73 ; Tirmizî, *Birr*, 59 ; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 5.

⁴⁰⁹ Bkz. Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, hadis no : 4364-4370.

Bahçe duvarını aşarak başkasının kullanım sahasına taşmış dallar da bu kural gereği kesilebilir.⁴¹⁰

- 7) Kişi kendisini herhangi bir zulümden yada eziyetten kurtarmak için fiili yada kavli bir tariz yöntemi kullanabilir. Burada kastedilen örneğin; Peygamberimizin hicret esnasında kimlerden olduklarını soran adama “Biz sudanız” demesi yada namaz esnasında abdestini bozan kişinin burnunu tutarak cemaatin içinden çıkmasını öğütlemesi gibi bir tür hîle-i şer’iyye diyebileceğimiz basit çözüm yollarıdır. Yoksa feraizden bir hakkı iskat eden yada bir haramı helalleştiren “kanuna karşı hile” anlamındaki hîle-i şer’iyye değildir.⁴¹¹
- 8) Bir kişinin öldürülmesinden sorumlu bir topluluğa (organize suçlar) kısas uygulanması “büyük mefsedetten kurtulmak için küçüğünü irtikab” kuralından kaynağını almaktadır. Burada gerçek katil bir kişi olmasına rağmen kısasın suçu işleyen grubun diğer üyelerine de teşmil edilmesi, ortaya çıkabilecek genel mefsedeti önlemek içindir. Çünkü bir topluluğun bir araya gelip yardımlaşarak bir kimseyi öldürmesi durumunda kısas cezasının uygulanmayacağı bilirse insanlar bu yola başvurarak adam öldürmeye çalışacaklardır.⁴¹²
- 9) Alimler devlet başkanının dini bilimlerde müctehid olması gerektiği konusunda sözbirliği etmişlerdir. Fakat öyle bir durum farzedelim ki devlet idarecisiz kaldı ve mevcut adayların içinde de müctehid sıfatını haiz kimse yok.. Bu durumda önümüze iki seçenek gelir : Ya devlet başsız kalacak ve toplum anarşiye sürüklenecek yada müctehid olmayanlar arasından en liyakatlisi seçilecektir. Her ne kadar yönetime bilgisel birikimi yeterli olmayan birisinin seçilmesi bir mefsedet olsa da ülkenin karmaşa ve anarşi ortamına itilmesi daha büyük bir mefsedettir.⁴¹³

⁴¹⁰ Sübki, I/45 ; İbn Nüceym, s.97.

⁴¹¹ İbn Kayyim, *et-Turuku'l-hikemiyye*, s.44. Bu tür meşru hîle-i şer’iyyenin diğer bazı örnekleri için bkz. İbn Kayyim, a.e., s.44-51.

⁴¹² Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, s.375.

⁴¹³ Şâtıbî, a.e., s.376.

3. KURAL : “Mefsedetten Sakınma Eşit Olduğu Bir Durumda , Maslahatı Tahsil Etmeye Öncelenir.”⁴¹⁴

Mefsedet ile maslahatın çatıştığı ve birbirine eşit olduğu bir konumda⁴¹⁵ mefsedeti kaldırma ile maslahatı kazanma ikisi beraber temin edilemiyor ise mefsedeti kaldırma yönü ağır basar. Diğer bir tabirle fayda ile zarar birbirine eşit olur ve bu faydanın temini zararı ortaya çıkarıyorsa önce zararın giderilme yolu aranır ve faydadan feragat edilir. Zira şeriat menhiyyâtı terke evâmire icabetten daha fazla itina göstermiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) “Size bir şeyi emredersem elinizden geldiği kadar onu yerine getirin , bir şeyden de nehyedersem ondan sakının” buyurmuştur.⁴¹⁶ Dikkat edilecek olursa hadiste itaat konusunda “elinizden geldiği kadar” kaydı olduğu halde nehiyden sakınmada bu kayıt yoktur.⁴¹⁷ Mefsedetten sakınmanın maslahatı tahsil etmekten daha önemli olmasının bir sebebi de kanımızca tahribin tamirden daha kolay olmasıdır. Bir mefsedet bazen birçok maslahatın getirisini mahvedebilir. Bir binayı yüz kişi yüz günde yapar fakat bir çocuk aynı binayı bir saatte yakabilir. Bir mefsedet de bazen bir çok hasene ve sevabın insana kazandırdığı faydayı iptal edebilir.

Bu kural için zikredilen örneklerden birkaçı :

- 1) Bir kişi ölüm tehdidiyle başkasını öldürmeye zorlansa o kişiyi öldüremez. Ya da açlıktan ölme durumundaki kimsenin, aynı durumdaki başka bir kişinin elinden yiyeceğini alma hakkı yoktur.⁴¹⁸ Çünkü bu durumda kişinin canını koruma maslahatıyla başkasının ölümü mefsedeti eşitlenmiş olur. Dolayısıyla başkasından hayati tehlikeyi uzaklaştırmak kendisinden uzaklaştırmaya öncelenir.
- 2) Bir geminin hafifletilmesi ve diğer yolcuların kurtulması için birkaç kişinin denize atılmasının gerektiği bir durumda rızası olmaksızın ne

⁴¹⁴ Mecelle, mad. 30 : “Der-i mefâsid celbi-i menâfiden evlâdır” ; İbn Nüceym, s.99.

⁴¹⁵İbn Kayyım, mefsedet ile maslahatın vakıada eşit olamayacağını ileri sürmüştür ve muasır fakihlerden Ebu Zehrâ da aynı görüşü desteklemektedir. Her zaman ve her halde bir şeyin fayda ile zararının eşit olamayacağını ve bunun örneğinin olmadığını iddia etmişlerdir. Ebu Zehrâ , *Mâlik b. Enes*, s.320. Halbuki bahsini ettiğimiz kuralda kastedilen her zaman ve her halde değil belirli şartlar tahtında teşekkül edebilecek bir eşitliktir ve bunun bir çok örneğini bulmak mümkündür. Vekîlî, s.232-233.

⁴¹⁶ Buhârî, *İtisâm*, 2 ; Müslim, *Hacc*, 412 ; Nesâî, *Menâsik*, 1 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 1.

⁴¹⁷ İbn Nüceym, s.99-100.

⁴¹⁸ Zerkâ, s.196 ; Yıldırım, s.83.

kurayla ne de başka bir şekilde herhangi bir kimse atılamaz. Çünkü herkes canını koruma (maslahat) ve başkasının hayatını tehlikeye sokmama (mefsedet) noktasında birbiriyle eşittir. Katl nehyi, canı koruma emrine öncelenir. Biri diğerine feda edilemez.⁴¹⁹

3) Kişinin gayr-i menkul malında yaptığı bir tasarruf komşularını rahatsız edecek bir eyleme dönüşüyorsa bu tasarruftan menedilir. Bir kişi gürültüsüyle, kokusuyla ve dumanıyla komşusunu rahatsız edecek şekilde evini değirmen , fırın veya atölye olarak kullanamaz yada çevreye rahatsızlık verecek şekilde tuvalet, çöplük vs. yapmasına izin verilemez.⁴²⁰ Çünkü bu tür işlerde kişinin hâcî maslahatını temin amacı vardır. Diğer taraftan komşusunun yine hâciyyât kabilinden istirahatine zarar veren bir mefsedet bulunmaktadır. Kurala göre aynı mertebede ve eşit düzeyde maslahat ile mefsedet çatışınca mefsedetin uzaklaştırılması tercih edilir.⁴²¹

4) Nehr kıyısında da olsa insanların görmesine mani bir mekan (sütne) bulamayan kişi istincayı terkeder. Çünkü nehy emirden daha kuvvetlidir.⁴²²

4. KURAL : “Mesalih Mefasid İle Çatışınca Baskın Olan Taraf Öncelenir.”⁴²³

İçinde yaşadığımız bu alemde hiçbir maslahat salt faydadan, hiçbir mefsedet de salt zarardan ibaret değildir.⁴²⁴ Her maslahat bünyesinde bir takım zararlar, her mefsedet de bir takım faydalar taşımaktadır. İçki, kumar, fuhuş hatta zulüm ve şirk gibi kebair dahi sahibine bazı menfaatler kazandırdığı halde mefsedet yönünün ağır basması sebebiyle Şâri'-i Teâlâ bu fiilleri yasaklamıştır. Aynı şekilde namaz, cihad, infak gibi ibadetler de fiziki, bedeni ve psikolojik bazı zararları haiz olduğu halde maslahat tarafları baskın olduğu için emredilmiştir.⁴²⁵

⁴¹⁹ İzz b. Abdisselâm, I/79-83.

⁴²⁰ Krş. TMK Mad. 737.

⁴²¹ Zerkâ, s.159 ; Yıldırım, s.90.

⁴²² İbn Nüceym , s.100.

⁴²³ Bu kuralda yaklaşma-kaçınma çatışması sözkonusudur.

⁴²⁴ İzz b. Abdisselâm, s.I/7 ; Karâfi, *Tenkithu'l-fusûl*, s.78 ; Raysûnî, s.258-259.

⁴²⁵ İbn Teymiye, a.e., I/265 ; İzz b. Abdisselâm, I/8 ; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II/26 ; Vekîlî; s.222, 225.

Bu kurala kaynak teşkil eden şer'î nasların bazıları :

- 1) “Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki ‘o ikisinde büyük bir günah ve (bunun yanında) bazı faydalar vardır. Fakat günahı faydalarından daha büyüktür.’”⁴²⁶

Görüldüğü üzere ayet-i kerîmede içki ve kumarın taşıdığı günah yanında faydaları da göz ardı edilmemiştir. Tefsirlerde içkinin ve kumarın yararlarıyla ilgili olarak ticari gelir, gıdaları sindirme, vücuttaki toksik maddeleri vücut dışına atma ve nefsanî lezzet gibi şeyler sayılmıştır.⁴²⁷ Fakat zarar yönleri daha fazla olması sebebiyle bu iki şey yasaklanmıştır.

- 2) “Allah Rasûlü (s.a.s.) Medine döneminde, münafıkların kafirleri de geride bırakacak şekilde hileli düzenleri ve İslam’a verdikleri zarara rağmen onları öldürme gibi bir girişimde bulunmamış ve bunun sebebini “Tâ ki insanlar Muhammed ahabını öldürüyor demesin”⁴²⁸ şeklindeki bir ifadeyle bizzat kendisi açıklamıştır. İnsanların bu konuda Hz. Peygamber’e dil uzatmaları kalpleri İslam’dan soğutacak ve münafıkların şerlerini dindirmeyip aksine alevlendirecekti.⁴²⁹ Dolayısıyla münafıkların öldürülmesi getireceği zararlı sonuçlar göz önünde tutulduğunda (i’tibâru’l-meâlât) mefsetedi maslahatından daha fazla olması sebebiyle uygulanmamıştır. Aynı durum ifk olayından sonra Mistah b. Esâse, Hassan b. Sâbit ve Hamne b. Cahş’a hadd-i kazf vurulmasına rağmen asıl fitnenin başı olan Abdullah b. Übey’e bu cezanın tatbik edilmeyişinde de geçerlidirmiştir.⁴³⁰ İbn Übey’e hadd-i kazfın tatbik edilmemesinin en önemli sebebi⁴³¹ İbn Übey’in kavminin lideri ve itaat edilen bir kişi olması yönüyle Medine’de nifağın daha fazla yayılmaması, kavminin İslam’dan soğutulmaması ve kalplerinin telifinin sağlanması olduğu belirtilmiştir.⁴³²

- 3) Nebî (s.a.s.) Kâbe’yi yıkıp Hz. İbrahim’in (a.s.) üzerine yaptığı temeller üzerine tekrar inşa etmeyi istemesine karşın bu isteğini uygulamaya

⁴²⁶ Bakara, II/219.

⁴²⁷ Neseî, I/121 ; İbn Kesîr, I/192 ; Elmalılı, II/66-67.

⁴²⁸ Buhârî, Menâkıb, 8 ; Tefsîri sûreti münafikûn, 5,7 ; Müslim, Birr, 63 ; Tirmizî, Tefsîri sûreti münafikûn, 4 ; Müsned, II/85, III/32.

⁴²⁹ Raysûnî, s.381-382.

⁴³⁰ Tirmizî, Tefsîru sûrati’n-Nûr, 4.

⁴³¹ Diğer sebepleri için bkz. İbn Kayyım, Zâdu’l-me’âd, III/263-264.

⁴³² Hammûş, II/883-884.

geçirmemiştir. Bu konuda Hz. Aişe'ye "Eğer kavmin yeni Müslüman olmamış olsaydı Kâbe'yi yıkar İbrahim'in temelleri üzerine tekrar inşa ederdim"⁴³³ dediği vakidir. Kâbe'nin tekrar inşasında maslahat bulunmakla beraber bu maslahat, arkasından insanların ileri geri konuşmaları hatta cahiliye asabiyetinin harekete geçerek kimisinin eski dinlerine dönmeleri gibi telafisi imkansız mefsedetleri getirebilecekti. Allah Rasûlü de mefsedeti daha ağır olduğu için bu maslahattan vazgeçmiştir.

- 4) Ebu Hureyre , Ubâde b. Sâmit ve Muâz b. Cebel gibi sahâbîler hayattayken Nebî (a.s.)'dan duydukları bazı hadisleri rivayet etmekten çekinmişler, zayi olma korkusuyla ancak vefatlarına yakın ölüm yatağında bu hadisleri haber vermişlerdir.⁴³⁴ Nevevî Müslim üzerine yaptığı şerhte, ilgili hadislere dayanarak "Bu hadisten ihtiyaç duyulmayan bazı ilimleri bir maslahat gereği yada mefsedet endişesiyle insanlardan esirgemek caizdir hükmü çıkar." demektedir.⁴³⁵
- 5) İbn Mes'ûd her Perşembe günü insanlara vaaz ederdi. Ona "her gün vaaz etsen?" denilince "Ben sizin bıkkınlık göstermenizden korkuyorum ve Allah Rasûlünün yaptığı gibi, sizin herhangi bir kerahiyet hissetmemeniz için vaaz konusunda uygun günü kolluyorum." demiştir. ⁴³⁶ Bu hadiste, talimin (öğretimin) zamanı ve periyodu elverişsizse cüzi maslahat, ardından daha büyük mefsedeti getireceğinden iptal edilmesi ve daha uygun ortam aranması gerektiğine işaret vardır.

⁴³³ Buhârî, *Hacc*, 42 ; Müslim, *Hacc*, 400 ; Tirmizî, *Hacc*, 47 ; Nesâî, *Menâsik*, 125.

⁴³⁴ Müslim, *İmân*, 142, 147,148.

⁴³⁵ Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, I/240 ; Raysûnî, s.285.

⁴³⁶ Buhârî, *İlm*, 11 ; Müslim, *Münâfikûn*, 82 ; Tirmizî, *Edeb*, 72 ; Müsned, I/377.

Aşağıda verilecek ölçüler⁴³⁷ ve örnekler tearuz eden maslahat ile mefsedetten hangisini tercih etmemiz gerektiğini belirlemede bize yardımcı olacaktır :

- A) Zarûriyyâtтан her hangi bir maddeyi ihlal eden bir mefsedet ile bunun karşısında yine zarûriyyâtтан başka bir maddeyi korumayı hedefleyen bir maslahatın çatışması halinde külliyyât-ı hamseden (din, can, akıl, nesil, mal) bu iki maddenin hangisinin öncelik sahibi olduğuna bakılır ve tercih bu yönde yapılır.
- B) Hâcî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedet ile yine hâcî başka bir maslahat yada kemali bir mübahı ihlal eden bir mefsedet ile yine kemali başka bir maslahat çatışır ise bu maslahat ve mefsedetten diğerine nispetle ağır basan taraf tercih edilir.
- C) Çatışan maslahat ile mefsedet farklı maslahat mertebelerine mensup iseler, (birinin zaruri maslahat diğerinin kemali bir mübahı ihlal eden bir mefsedet olması gibi) bu durumda maslahatlardaki zarûrî, hâcî ve kemâlî sırasını gözeterek galip taraf tercih edilir. Bu üçüncü halde karşımıza çıkan altı ihtimal ve tercih yönleri şöyledir :
- 1) Zarûriyyâtтан bir maddeyi koruyan bir maslahatla hâcî bir hükmü ihlal eden bir mefsedetın çatışması ; zârûrî maslahat tercih edilir.
 - 2) Zarûriyyâtтан bir maddeyi koruyan bir maslahatla kemâlî bir hükmü ihlal eden bir mefsedetın çatışması ; zarûrî maslahat tercih edilir.
 - 3) Hâcî bir maslahat ile kemâlî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetın çatışması ; hâcî maslahatı koruma esas alınır.
 - 4) Hâcî bir maslahat ile zarûriyyâtтан bir maddeyi ihlal eden herhangi bir mefsedetın çatışması ; zarûrî mefsedetten sakınma öncelenir.
 - 5) Kemâlî bir maslahat ile zarûriyyâtтан bir maddeyi ihlal eden herhangi bir mefsedetın çatışması ; zarûrîyi ihlal eden mefsedetten sakınma tercih edilir.

⁴³⁷ Vekîlî, s.226-227.

- 6) Kemâlî bir maslahat ile hâcî bir hükmü ihlal eden bir mefsedetın çatışması ; hâcîyi ihlal eden mefsedetten sakınma tercih edilir.

Kuralla ilgili bazı örnekler :

- 1) Toplumda ıslah için çalışan insanların güçsüz ve azınlık olduğu zamanlarda zalim yöneticiyi makamından azl için ayaklanmak (el-hurûc ale's-sultân) hatalı bir girişimdir. Çünkü baskıcı bir sistemin hükmü altında yaşamak hâcî maslahatları ihlal eden bir durumdur. Öte yandan güçsüz bir fırkanın başkaldırması ise neticede suçlu suçsuz bir çok insanın ölümünü (zarûrî hükmü ihlal eden bir mefsedet) getirir. Eski zulmü azaltma bir tarafa daha fazla artırır ve etkileri toplum üzerinde kalıcı olur. Fevri çıkış yerine ıslahatçı insanların, zalim yöneticiyi azletmek için yapacakları bu devrim hareketinin hazırlığını zamana yayıp güçlenmeye ağırlık vermeleri daha uygun olur.⁴³⁸
- 2) Fukahâ, kadın doktor bulmanın zor olduğu durumlarda erkek doktorun bir kadını muayenesini caiz görmüşlerdir.⁴³⁹ Hadislerde de bunun meşru olduğuna dair olaylar zikredilmektedir.⁴⁴⁰ Zira avret mahallinin açılması kemali bir hükmü ihlal etmektedir, öte taraftan tehlikeli bir hastalığın tedavisi zarûriyyâtın, en azından hâciyyâtındır. Zarûriyyât yada hâciyyât ise kemâlî hükmü ihlal eden mefsedete öncelenir. Şu da var ki erkek doktor böyle bir durumda açması zaruri olan mahalden fazlasını açamaz ve gözünü mümkün olduğu kadar haramdan sakındırması gerekir.
- 3) Fakihlerin büyük çoğunluğu bir Müslümanın kafir birisinin yanında ücret karşılığında çalışmasını yapılan iş masiyet olmamak ve şahsi hizmetlerini (yemek sunmak, temizlik işlerini yapmak gibi) içermemek şartıyla caiz görmüşlerdir.⁴⁴¹ Çünkü bu durumda çalışma hâcî

⁴³⁸ İbn Teymiye, a.e., XXVIII/129 ; İbn Kayyım, *İ'lâmu'l-muvakki'tin*, III/59 ; Yûsuf Bedevî, s.433-434 ; Ahmed Zerkâ , *Şerhu'l-kavâ'id*, s.201 ; Yıldırım, s.88.

⁴³⁹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, IV/154 ; Şevkânî, *Neytû'l-evtâr*, II/418 ; Zuhaylî, IV/367.

⁴⁴⁰ Bazı kadınların Nebî (a.s.) döneminde savaşta yaralı sahabilere hizmet ettikleri ve onları Medine'ye taşıdıklarına dair bkz. Buhârî, *Tıb*, 2.

⁴⁴¹ Salih Ekinci, *Gayr-i Müslimlerle Münasebetler*, s.29. Bu hükme Hz. Yusuf'un Mısır Firavn'u yanında çalışması delil olarak gösterilmektedir.

maslahattır, kafirin emri altında çalışma ise kemali hükmü ihlal eden bir mefsedettir. Maslahat ağır bastığı için tercih edilir.

- 4) Sila-i rahm, akraba ziyareti ve yakınları gözetme zarûrî bir maslahattır.⁴⁴² Zira sila-i rahmi kesmekle yeryüzünde fesad çıkar ve haklar zayi olur. Fakat bu maslahat ifa edilirken setr-i avrete dikkat edilmemesi gibi bazı mahzurlu durumlarla karşılaşılabilir. Setr-i avrete riayetsizlik kemâlî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedettir ve bu mefsedet için zarûrî maslahat terkedilmez.⁴⁴³
- 5) Yalan haramdır ve mefsedettir. Fakat baskın gelen bazı maslahatları (karı-koca arasını düzeltmek, insanları barıştırmak ve savaş hali) sebebiyle hadiste⁴⁴⁴ buna cevaz verilmiştir.⁴⁴⁵ Fakat günümüzde yalanın, bu hadise dayanarak küçük maslahatlarla, yaygın bir huy haline gelmesi ve hadiste zikredilen maslahatlardan daha büyük mefsedetlere yol açması sebebiyle sedd-i zerîa kabilinden nehyedilmesi gerekmektedir.
- 6) Fakihler organ ve doku nakline makâsıd-ı şerî'ayı gözönünde tutarak cevaz vermişlerdir.⁴⁴⁶ Bu tür operasyonlarda her ne kadar organ yada dokunun alındığı kişi bedeni fonksiyonları açısından zarar görse de başka bir insanın hayatını kurtarma sözkonusu olduğu için maslahat yönü mefsedete ağır basmaktadır.
- 7) Arâyâ alışverişi bir nesîe ribâsı türü olmasına rağmen racih maslahat sebebiyle meşru kılınmıştır. Aynı şekilde hayvanın hayvanla nesîe olarak değişiminin, savaşta ipek giymenin ve kibirli bir biçimde yürümenin, kerahet vaktinde kaza, cenaze ve tahiyetü'l-mescid namazı kılmanın meşrûiyeti gibi hükümler hep bu kuraldan kaynağını

⁴⁴² Bkz. Bakara 2/27 ; Ra'd 13/25 ; Muhammed 47/22.

⁴⁴³ Genelde Müslümanlar özelde ise İslam davetçileri toplumun içine düştüğü münkerat ve günahlar sebebiyle toplumdan kaçmamalı, çevrelerindeki insanlara faydalı olmak için sila-yı rahmi sürdürmelidirler. Nitekim bütün peygamberler mensup oldukları kavimlerin ahlaki yücelik devrelerinde değil shevi bataklığın içinde buldukları çöküş dönemlerinde gönderilmişlerdir. Fakat bu durum onları uzlete değil, bilakis ihtilat ve muaşerete yönlendirmiştir. Hammûş, I/306.

⁴⁴⁴ Buhari, *Enbiyâ*, 8 ; Müslim, *Fedâil*, 154 ; Ebu Dâvûd, *Talâk*, 16.

⁴⁴⁵ İbn Nüceym, s.100.

⁴⁴⁶ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, s.101.

almaktadır. Aslî ve ilkten koyulan hükümleri haram olmasına rağmen baskın bir maslahat nedeniyle caiz hükmü almışlardır.⁴⁴⁷

Netice olarak maslahat ile mefseadet, hasenat ile seyyiat çatışırsa racih olan (ağır basan) taraf tercih edilir. Mesela mefsedeti maslahatından çok olan şey haram hükmünü alır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus maslahat ve mefseadetin takdiri şeriatın koyduğu ölçüler dahilinde yapılmalıdır.⁴⁴⁸

5. KURAL : “Maslahatı Genel Olan Maslahatı Özel Olana Öncelenir.”

Bazen özel maslahat genel maslahat ile çatışabilir. Bu durumlarda eğer iki maslahatı da beraber tahsil imkanı yoksa özel olan maslahat genel olana feda edilir. Fakat böyle bir tercihte bulunurken dikkat edilmesi gereken nokta iki maslahatın da aynı mertebeye mensup olmasıdır. Yani her ikisinin de zarûriyyâtta usûl-ü hamse maddelerinden aynısıyla yada bu maddelerin aynısıyla alakalı hâciyyât ve tahsîniyyât kısmına dahil olmaları gerekir.⁴⁴⁹ Daha önce de zikredildiği üzere farklı mertebelerdeki maslahatların çatışması halinde maslahatların kuvvet sırası itibara alınır. Aynı mertebeye mensup olduğuna kanaat getirdikten sonra çatışan iki maslahatın hangisinin daha genel olduğu araştırılır ve tercih bu yönde yapılır. Örneğin ;

- 1) Devlet başkanı (hakim yada imam) savaş ganimetlerinden uygun gördüğü miktarda müellefe-i kulûb denilen kalbi İslam’a ısındırılması gereken kişilere verebilir. İmamın burada duruma bakarak Müslümanların genel maslahatını yani İslam’ın yücelmesi maslahatını savaşan katılan muharib sınıfın özel maslahatına önceleme hakkı vardır.⁴⁵⁰ Fakat müellefe-i kulûba tahsis edilecek kısmın ganimetin genelinden mi, yoksa beşte birlik (hums) kısımdan mı verileceği fukaha arasında tartışma konusudur. Nasların bütününden anlaşılabilir ki ; imam Müslümanları ve İslam’ı, düşmanların şerrinden korumak, dini aziz kılmak için iki maslahattan birini terkedip daha umumi olanı önceleyerek ganimetin

⁴⁴⁷ İbn Kayyım, *Zâdu'l-me'âd*, III/488-489.

⁴⁴⁸ İbn Teymiye, a.e., XXVIII/129.

⁴⁴⁹ Bûtî, a.e., s.252.

⁴⁵⁰ İbn Kayyım, a.e., III/484-486.

genelinden istediği miktarca mantıki ölçüler dahilinde verebilmektedir.⁴⁵¹ Nitekim Allah Teâlâ ganimetin hepsinin Allah ve Rasûlüne ait olduğunu Kitab-ı Azîz’inde ifade etmektedir.⁴⁵²

- 2) Telakki’l-celeb yada telakki’r-rukban⁴⁵³ ismi verilen işlem aslen mübah bir alışveriş olduğu ve kişisel (özel) bazı faydaları olduğu halde, pazardaki fiatların yükselmesini ve insanların alım gücünün düşmesini engellemek (genel maslahat) amacıyla yasaklanmıştır.⁴⁵⁴
- 3) Sefihin hacri⁴⁵⁵ genel maslahatı özel maslahata önceliktir. Zira hacr kişinin malında tasarrufuna engel olmakla özel maslahata zarar vermesine karşın , hacredilmediği takdirde aile ve içinde yaşadığı topluma yük olacağından gerçekte genel maslahatı koruma anlamına gelir. Yani toplumun maslahatı mali tasarrufunda tutumsuz davranan bu kişinin maslahatına takdim edilir ve hacredilir.⁴⁵⁶
- 4) Cesetlere otopsi yapılması veya tıbbi çalışmalarda kadavra olarak kullanılması aynı şekilde genel maslahatı özel maslahata tercih etmektir. İnsan cesedine deforme olacak şekilde müdahalede bulunmak şer’an caiz olmadığı halde⁴⁵⁷ fukaha buna anormal ölümler ve fail-i meçhul cinayetlerde katili tespit etmek amacıyla yada hastalıkların teşhis-tedavisine yardım edici yeni bilgilere ulaşmak için tıbbi deneylerde kullanmak üzere cevaz vermişlerdir.⁴⁵⁸ Çünkü burada tek insanın cesedine zarar vermekle beraber bütün insanlığa faydası olan bir faaliyet yapılmış olmaktadır.⁴⁵⁹ Ayrıca fukahanın

⁴⁵¹ Hammûş, III/1421-1422.

⁴⁵² Enfâl 8/1.

⁴⁵³ Telakki’l-celeb yada telakki’r-rukban : Şehirli birisinin, yanında bir miktar satacağı eşyası olan bir köylüyü şehir dışında karşılayarak onunla pazarlığa girişmesi ve elindeki malı şehirde satacağı meblağdan daha düşük değere satın almaya çalışmasıdır. İbn Manzûr, XV/256 ; Muhammed Ravâs Kal’acî ve Hâmid Sâdık Kuneybî, *Mu’cemi’l-lûgati’l-fukahâ*, s.145.

⁴⁵⁴ Buhârî, *Buyû’*, 71 ; Muvatta, *Buyû’*, 96 ; Ebu Dâvûd, *Buyû’*, 46 ; Nesâî, *Buyû’*, 18 ; İbn Mâce, *Ticârât*, 16.

⁴⁵⁵ Sefih : Mali tasarruflarında israf eden ve rüşde aykırı davranan kişidir. Hacrin (kısıtlılık durumu) sebeplerinden biridir. *Mu.F.*, XXV/47 ; Kal’acî , s.245. Hacr : kişinin mali tasarruflarına engel olmak ve kısıtlama getirmek anlamındadır. Necmüddîn Neseî, *Tilbetü’l-talebe*, s.328 ; *Mu.F.*, XVII/84 ; Kal’acî, s.175.

⁴⁵⁶ Sûbkî, I/41 ; Vekîlî, s.235.

⁴⁵⁷ Bkz. Muvatta, *Cenâiz*, 45 ; Ebu Dâvûd, *Cenâiz*, 60 ; İbn Mâce, *Cenâiz*, 63 ; Müsned, VI/58,100,105.

⁴⁵⁸ Abdulkadir Ahmed Atâ, *Hezê helâl ve hezê harâm*, s.415.

⁴⁵⁹ Zuhaylî, *İslâm Fıkhu*, III/521-522 ; Vekîlî, s.235-236.

geçmişte “karnında canlı bebeği bulunan ölü kadının karnının yarılması caizdir” şeklindeki fetvası⁴⁶⁰ da otopsinin meşruyetine mesned teşkil edebilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken cesedin zaruret olduğu kadar kullanılmasıdır. Bilinmelidir ki zaruret, ihtiyaçtan öte miktarı helalleştirmez.⁴⁶¹

- 5) Suçu işlediğine dair karine bulunan bir zanlının ikrarını temin için ona dayak atılması da genel maslahatın özel maslahata takdim edilmesiyle ilgili bir uygulamadır.
- 6) İslam hukukuna göre eşya fiyatlarını piyasa belirler. Fakat özellikle gıda maddelerinin belli ellerde toplanmasından ibaret olan ihtikarın (stok) hakim tarafından menedilmesi ve muhtekîrin (stokçu) malını zorla sattırması yada hakimin yüksek bir fiyat (ğabn-ı fâhiş) üzerinde anlaşılan tüccarların mallarına narh (fiyat sınırı) koydurması genel maslahatı özel maslahata öncelemektir.⁴⁶²
- 7) “Savaşta kafirlerin müslümanlardan bir grubu siper alarak kullandığı bir pozisyonda saldırı hareketi yapmak caizdir”⁴⁶³ fetvası da kaynağını bu kuraldan almıştır. Aynı şekilde savaşta öldürülmesi caiz olmayan ve muharib sınıfı oluşturmayan kadın ve çocukların bulunduğu bir mahalle doğru mancınık vs. ile saldırıda bulunmak, ağaçları ve mahsulleri yakmak eğer racih bir maslahat varsa meşru görülmüştür. Rasûlullah bunu Tâif halkına karşı uygulamıştır.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Bu konuda farklı alimlerin aynı kanaattaki fetvaları için bkz. Sübkî, I/45 ; İbn Nüceym, s.97.

⁴⁶¹ Bkz. İbn Nüceym, s.95 ; *Mecelle* Mad. 31 : “Zarar bikadri’l-imkan izâle olunur.”

⁴⁶² Sübkî, I/45 ; İbn Nüceym, s.96 ; Ali Haydar , *ed-Dürer*, I/83-84 ; Yıldırım, s.85.

⁴⁶³ İbn Nüceym, s.96 ; Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I/294-295.

⁴⁶⁴ İbn Kayyım, a.e., III/504-505.

6. KURAL : “*Ferâiz ve Usûl , Nevâfil ve Furûa Öncelenir.*”⁴⁶⁵

Farz ve vacib⁴⁶⁶ Şâri’in yapılmasını kesin ve bağlayıcı olarak istediği fiildir. Nafile ise Şariin yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği ve terk edilmesini kötülemediği fiildir.⁴⁶⁷ Şâri’in talebindeki kuvvet, maslahatın da kuvvetli olduğunu göstermekte ve bu noktada feraiz nevafile nispetle öncelik hakkını elde etmektedir.⁴⁶⁸

Nafile ibadetlerle iştigal farz ve vaciblerin ihmal edilmesine yol açıyor ise bu nafile ibadetlerin terkedilmesi tavsiye edilmiştir.⁴⁶⁹ Çünkü mendubla meşgul olmanın ilk şartı kendisinden daha önemli olan vacibleri zayıf etmemektir. Bu sebeptendir ki Allah Rasûlü (s.a.s.) ruhbanlığı ve dinde aşırı gitmeyi (el-ğuluv fi’-d-dîn) nehyetmiştir.⁴⁷⁰ Muhtemeldir ki kişi nafile ibadetlerle meşgul olmaktan dolayı farzları edada gevşeklik gösterebilir⁴⁷¹ ve böylelikle ibadetlerdeki evleviyet prensibini kaybeder.

Abdullah b. Amr’ın gündüzleri oruç tuttuğunu geceleri ise ibadetle geçirdiğini öğrenen Allah Rasûlü ona “*Bazen oruç tut bazen de iftar et, bazen namaz kıl bazen de uyu! Zira bedeninin senin üzerinde hakkı vardır. Her aydan üç gün tutman sana yeter, böylelikle bütün ömrünü oruçlu geçirmiş olursun, çünkü Allah bir haseneyi on katıyla mükafatlandırır.*”⁴⁷² tavsiyesinde bulunmuştur. Başka bir hadiste “Gücünüz yettiği kadar ibadet edin. Allaha yemin olsun ki

⁴⁶⁵ İbn Nüceym “Farzlar nevafileden efdaldır” şeklindeki kuralın üç istisnasının olduğunu söyler : 1) Darda olan kişinin borçtan ibrası mendubtur, borcunun ertelenmesi ise vacibtir. Buna rağmen ibrası ertelenmesinden efdaldır. 2) Selam vermek sünnettir almak ise vacibtir. Fakat selamı vermek almaktan daha faziletlidir. 3) Namaz vakti girmeden önce abdest almak mendubtur. Vaktin girmesinden sonra ise farzı eda için abdest almak da farz haline gelir. Fakat abdesti vaktin girmesinden önce almak, girdikten sonra almaktan daha efdaldır. İbn Nüceym, s.182. Ayrıca bkz. Suyûtî, a.e., I/312.

⁴⁶⁶ Farz ve vacib ayrımı Hanefî Mezhebinde kullanılan ıstılah olup diğer mezhebler bu ikisini aynı kabul eder ve birbirinin yerine kullanırlar. Bkz. Şa’bân, s.237 ; Atar, s.120.

⁴⁶⁷ Nafile kavramı genel anlamıyla farzlara ziyade olarak yapılan mendub ameller için kullanıldığı gibi özel anlamıyla sünnet-i ğayr-i müekke ve müstehablar için de kullanılmaktadır. Bkz. Şa’bân, s.245.

⁴⁶⁸ Hadis-i kutsîde Yüce Allah “Kullarımdan bana yakın olanlar, üzerlerine farz kıldığım ibadetler gibi hiç bir ibadetle bana yaklaşmamışlardır.” buyurmuştur. Buhârî, *Rikâk*, 38.

⁴⁶⁹ Mahmut Şeltût nevafilelere farzlar kadar ilgi göstermenin bir tür bid’at olduğunu belirtmektedir. Şeltût, *Esbâbü’l-bida’*, s.39.

⁴⁷⁰ Buhârî, *İ’tisâm*, 5 ; Müslim, *İlm*, 7 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 5 ; Nesâî, *Menâsik*, 217 ; İbn Mâce, *Menâsik*, 63 ; Müsned, I/386.

⁴⁷¹ Meşhur mutasavvif İbn Atâillâh es-Sekenderî (v.709/1309) “*el-Hikem*” isimli ünlü eserinin 193. hikmetinde konuyla ilgili olarak şöyle demektedir : Nevafile edâda gösterilen iştiyaka karşın vacibleri ifada gösterilen tenbellik hevaya tabi olmanın alâmetlerindendir. İbn Atâillâh, *el-Hikem*, s.47.

⁴⁷² Buhârî, *Savm*, 55.

siz bıkkınlık göstermediğiniz müddetçe Allah da bıkmaz (rahmetini sizin üzerinizden çekmez).” buyrulmuştur.⁴⁷³

Nafile ibadetlerde aşırılık kişiyi zamanla vacibleri ihmale ve gevşeklğe sürükleyeceği bilinen bir gerçektir. Eğer nafilede ifrat insanı vaciblerin terkine götürecekse bu nafilelerin terkedilmesi evla olanıdır. Örneğin tuttuğu nafile oruç yada gece namazları gündüz yaptığı ve diğer insanlara karşı sorumlu olduğu vacib kabilinden gündelik işlerini aksatmasına ve mesleğinde gösterdiği ihmalkarlık nedeniyle bu insanların haklarını zayi etmesine sebep oluyorsa bu ibadetleri terketmesi gerekir. Pazartesi ve Perşembe oruçlarını tutarak öğrencilerinin imtihan kağıtlarını okumada yanlışlık yapan bir öğretmen veya hastalarının teşhis tedavisinde gevşek davranan bir doktorun hali bu duruma örnek gösterilebilir.⁴⁷⁴ Ayrıca Allah’a en sevgili ibadetin az da olsa devamlı olan ibadet olduğu⁴⁷⁵ akıldan çıkarılmamalıdır.

Vaciblerde gevşeklik göstererek nevafile ve müstehablarda yoğunlaşmakla ortaya çıkan evleviyet hatalarına birkaç örnek :

- 1) Bir çok Müslüman gece namazı ve nafile oruç gibi sünnet kabilinden olan ibadetlerde ileri derece hassasiyet gösterdikleri halde gybet, yalan, söz taşıma gibi dil afetlerine karşı aynı hassasiyeti göstermemektedir. Halbuki bu tür mefasidi irtikab büyük günahlardandır.⁴⁷⁶
- 2) İslami eğitim kurumlarının finansman açıdan fakirlik çektiği bir zamanda milyonlarca müslümanın nafile hacc ve umre yapmaları evleviyet prensibine aykırı bir görüntüdür. Her sene Mekke’ye gelen iki milyon hacının sadece üçyüz bini (% 15’i) farz olan haccı eda etmeye gelmektedir.⁴⁷⁷
- 3) Cami, mescid ve özel sohbetlerde bir çok vaiz ve İslam davetçisi insanlara nafile ibadetlerde daha ciddi davranmaya teşvik ettikleri halde alenen işlenen haramlar ve farzlarda gösterilen ihmali görmezden gelmektedirler. Vaciblerin zayı edildiği, kebairin çoklukla

⁴⁷³ Buhârî, *İmân*, 32 ; *Teheccüd* , 18 ; Müslim, *Sıyâm*, 34.

⁴⁷⁴ Vekîlî, s.249 ; Karadâvî, *Fî fikhî’l-evleviyyât* , s.141.

⁴⁷⁵ Buhârî, *İmân*, 32 ; *Teheccüd*, 18 ; Müslim, *Sıyâm*, 34.

⁴⁷⁶ Vekîlî, s.250.

⁴⁷⁷ Karadâvî, *Fî fikhî’l-evleviyyât* , s.18-19.

işlendiği bir zamanda tebliğ çalışmalarını usul ve feraiz değil de furû' ve nevâfil üzerinde yoğunlaştırma makul bir davranış değildir.⁴⁷⁸

- 4) Dini tebliğ çalışmalarında sıklıkla düşülen bir diğer yanlışımız ise enerji dolu ve İslam'a hizmeti gaye edinen öncü nitelikli gençlerimizi Allah'ın kitabını öğrenme , hadis, tefsir, İslam hukuku gibi bilimlere ağırlık veren çalışmalara⁴⁷⁹ tevcih yerine gazete, dergi, cd vs. satma, broşür dağıtma ve siyasi faaliyetlere iştirak gibi tali ve ikincil çalışmalarda heder etmemizdir. Unutulmamalı ki "Öncü bir kadrosu olmayan hiçbir hareket, hiçbir ülke asla başarılı olamaz. Bu güne kadar İslami oluşumların omurgasının siyaset eksenli faaliyetler içinde olmaları böylesi öncü bir kuşağın yetiştirilmesinin ihmal edilmesiyle sonuçlanmıştır."⁴⁸⁰
- 5) Temas etmeden geçemeyeceğimiz bir diğer nokta da zamanınızda özellikle tasavvuf erbabında gördüğümüz ve nevâfilden bile kabul edemeyeceğimiz bazı ezkar⁴⁸¹ ve bidat hareketla⁴⁸² meşgul olup asıl edası istenen farz, vacib ve sünnet ibadetleri geri plana itme yanlışlığı ve hastalığıdır. Sabaha kadar bu tür fiillerle meşgul olarak yorgunluktan sabah namazına kalkmamak gibi dinin evamirindeki makasid ve mesalihi altüst eden teamüllerden şiddetle sakınmak gerekir. "*Bütün bidatlar dalalettir, bütün dalaletler ise ateştedir.*"⁴⁸³

Bazen çok önemsiz ve bayağı konularla meşgul olmamız can alıcı, İslam'ın ve Müslümanların geleceğiyle alakadar çok ciddi meselelere karşı

⁴⁷⁸ Vekîlî, s.251.

⁴⁷⁹ Konuyla ilgili olarak İmâm Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh*'indeki *Kitâbu'l-ilm*'in 10. bâbının tercemesi (bab başlığı) çok manidardır : "İlim, söz ve amelden öncedir."

⁴⁸⁰ Yusuf Kaplan, "*Kimyamızı Bozmaya Çalışıyorlar Ama Başaramayacaklar*", Umran, sayı: 98, (Ağustos, 2002), s.6.

⁴⁸¹ Lisanla yapılması istenen ezkarı kalpten geçirerek yapmak, sesli veya toplu zikir, sadece "Allah" lafz-ı celâlini telaffuz etmek suretiyle uygulanan zikir yöntemleri gibi. Bu şekillerde tatbik edilen zikir usulleriyle ilgili Rasûlullah'tan herhangi bir fiil yada söz varid olmamıştır. Aksine bu usullerden bazıları hakkında mensûs nehiyer bulunmaktadır. Bkz. A'râf 7/205 ; Buhârî, *Cihâd*, 131 ; Müslim, *Zikr ve Duâ* , 44 ; *Zühd*, 47 ; Ebu Dâvûd, *Vitr*, 26 ; Tirmizî, *Nikâh*, 11.

⁴⁸² Zikr esnasında raks, sema ve alkış gibi musiki ritmine tabi olarak yapılan hareketlerle ilgili olarak İzz b. Abdisselâm, bunun ancak akli karışmış yalancı maskaralar tarafından yapıldığını ve Sahabe-Tabiîn döneminde böyle hareketlerin asla görülmediğini ifade etmektedir. İzz b. Abdisselâm, II/187 ; Bûtî, *Fıkhu's-siyre*, s.428. Musiki ritmiyle yapılan ve bazı sûfiyye gruplarının icra ettiği ritüellerin caiz olmadığına dair ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II/442-443 ; Menbecî, *Risâletün fi's-semâ' ve'r-raks*, s.6 vd.

⁴⁸³ Müslim, *Cumu'a*, 43 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 5 ; Nesâî, *İdeyn*, 22 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 7.

bigane kalmamıza neden olmaktadır. Dünyanın değişik yerlerinde Müslümanların kasaplık hayvanlar gibi öldürüldüğü bir devirde ciddiyyetle mahrum konularla vakit öldürülmesi aklımıza Abdullah b. Ömer'in başından geçen bir hadiseyi hatırlatmaktadır : Irak ahalisinden bir adam İbn Ömer'e gelerek ihramlının sinek öldürmesinin caiz olup olmadığını sorar. O da : *"Hele şu adamlara bakın ! Peygamberin torununu öldürdüler, sonra da kalkmış sineğin hükmünü soruyorlar. Allah Rasûlünün 'o ikisi (Hasan ve Hüseyin) hakkında 'onlar benim dünyadaki iki reyhanımdır' dediğini bizzat kendisinden işittim"* şeklinde cevap verir.⁴⁸⁴

7. KURAL : **"Maksad Hükümler Vesîle Hükümlere Öncelenir."**

Hükümler içinde taşıdığı kasıt unsuru açısından maksad (hükümde gözetilen asli amaç) ve vesile (bu amaca götüren vasıta) olmak üzere ikiye ayrılır. Maksad hükümler, teşri kılınmasında bizzat kendisinin amaçlandığı (el-maksûd lizâtihi) tasarruf ve eylemlerdir. Vesile hükümler ise başka hükümleri tahsil etmek için teşri kılınmış (el-maksûd liğayrihi) tasarruf ve eylemlerdir. Bu hükümler olmaksızın maksad hükümler husule gelmez yada ihtilal (bozulma) ve inhilale (çözülme) maruz kalır.⁴⁸⁵

Maksad hükümler (namaz, oruç, hacc, zekat emri , zina , hırsızlık, ana-babaya isyanın haramlığı gibi) asıl amaçlanan ve bizzat tahsili arzu edilen hükümlerdir. Vesile hükümler ise maksad hükümlere götüren (evâmir için) yada engelleyen (nevâhi için) araç hükümlerdir. Usulcülerin "zerî'a" olarak da isimlendirdiği vesile hükümler ya vaciblere uygun şartları hazırlamak açısından ya da haramlara yollarını kapamak açısından hizmet eder. Örneğin ; taharet, istikbal-i kible, setr-i avret namaz için , emr-i bi'l-ma'rûf dini korumak için, halvet yasağı zinaya düşmemek için teşri kılınmış vesile/araç hükümlerdir ve maksad hükümler vesile hükümlere nispetle öncelik hakkına sahiptir.

Vesile hükümlerin mertebe olarak vasıta hükümlerden daha aşağı olmasından kaynaklanan bir kaide olarak "Maksad hükümlerde affedilmeyen

⁴⁸⁴ Buhârî, *Fedâilü ashâbi'n-Nebîyy*, 22.

⁴⁸⁵ İzz b. Abdisselâm, I/53 ; İbn Kayyim, *İlâmü'l-muvakkî'n*, III/153 ; İbn Âşûr, s.147 ; Vekîlî, s.237.

bazı şeyler vesile hükümlerde görmezden gelinir.”⁴⁸⁶ Yani maksad hüküm, vesile hükmün aksine, bir kısmına güç yetmekte diğer bir kısmı edâdan aciz kalınmakta ise güç yeten kısmıyla yetinilir. Örneğin istikbal-i kible namazın bir parçasıdır ki bu parçada aciz kalındığı zaman namazdan tamamıyla vazgeçilmez, istikbal-i kıblenin elden gelen miktarıyla yetinilir. Yani musallî mümkün olduğu kadarıyla kibleye yönelir ve o şekilde namazını kılar.

Netice olarak Şâri’ Teâlâ önce bazı amelleri emir buyurmuş (maksad hükümler) sonra bu amellere hizmet eden ve bu amellere ulaştıran bazı tali hükümler (vesile hükümler) vazetmiştir. Bu iki tür ahkâmın çatıştığı durumlarda ise ilkten emir buyurduğu yada nehyettiği hükümler tercih edilir.

Bu kurala bazı örnekler :

- 1) Emr bi’l-ma’rûf nehy ani’l-münker vesile bir hükümdür. Kişinin bakmakla yükümlü olduğu karısı, çocukları ve ebeveyninin nafaka sorumluluğu ise maksad hükümlerdir. Bu iki hükmün çatışması halinde yani bir Müslüman davet ve tebliğ amaçlı sefere çıkacağı takdirde bu insanların hakları zayi olacaksa sefere çıkmaktan menedilmelidir.⁴⁸⁷
- 2) Namaz maksad hükümdür. Setr-i avret, istikbal-i kible, kıyam kıraat ve abdest bu maksad hükme ulaştıran vesile hükümlerdir. Bir kişi giyecek elbise bulamazsa çıplak olarak, fakat oturarak namaz kılar, namazı terkedemez. Karanlıkta kibleyi bulamayan kişi içtihadına göre tahmini yöne doğru namaz kılar. Kıyama güç yetiremeyen oturarak, fatihayı bilmeyen öğrenene kadar bildiği ezkar ile, abdest için su bulamayan da teyemmüm ile namazını eda eder.⁴⁸⁸ Aynı şekilde ayakta durduğu zaman şiddetli bir ağrı hisseden birisi oturarak namazını kılabilir. Zira namazdaki kalbi haşyet ve sükunet maksad bir hükümdür. Kıyam ise bu haşyet ve sükunetin bedeni göstergesidir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Suyûtî, el-Eşbâh ve’n-nezâir, s.158, Vekîlî, s.238.

⁴⁸⁷ Vekîlî, s.239.

⁴⁸⁸ Dehlevî, *Hüccetullâhi’l-bâliğa*, I/103 ; Vekîlî, s.238.

⁴⁸⁹ Bûtî, s.100.

- 3) Emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker vesile bir hükümdür, dini muhafaza ve müslümanları ezadan koruma ise maksad bir hükümdür. Bir kişinin işlediği münkerata söz ile müdahale o kişinin dine ve müslümanlara saldırmasına sebep olacaksa terkedilmesi evlâdır.
- 4) Bazı muasır fakihler mali ihtiyacı olan bir Müslümanın faizli işlemler üzerine kurulu müesseselerde çalışmasına cevaz vermişlerdir.⁴⁹⁰ Bu fetva “insanın yaşam için gereksinim duyduğu şeyler maksad hüküm olmasına karşın faiz yasağı insanlar arası adaletsizlik ve ahlaki çöküntüye götüren vesile bir hükümdür, çatışma halinde ise birincisi tercih edilir” düşüncesinden hareketle verilmiştir. Kanaatımızca kişinin mali ihtiyacı zaruret arz edecek kadar yüksek bir derecede ise, ki bu da vakıadan uzak bir ihtimaldir, bu durumda faizle çalışan finans kurumlarında yada bankalarda çalışmasına izin verilmelidir. Fakat bu kurumlarda çalışmaya “Müslümanların İslam’ın gelecekte ihtiyaç duyacağı deneyimi kazanmaları, Müslümanların bu tür sahaları boşaltmalarının başka menfi insanların bu sahaları doldurmasına sebep olacağı ve zamanımızda faize bulaşmayan kimsenin kalmaması” gibi gerekçeler yada hâcî ve kemâlî gereksinimler için cevaz vermenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.⁴⁹¹ Zira Allah Teâlâ kitabında faize karşı, hiçbir harama karşı göstermediği şiddeti göstermiş⁴⁹², Peygamberimiz (s.a.s.) de faizi alan gibi bu faiz işleminin vekilini, katibini (yazan kişi) ve şahidini lanetlemiştir.⁴⁹³ Faiz herkesçe kabul edilen sosyal, ekonomik, ahlaki ve psikolojik zararlarından⁴⁹⁴ dolayı, görünürde vesile bir hüküm olmasına rağmen adeta bizzat kendisi için nehyedilmiş maksad bir hüküm haline gelmiştir.

⁴⁹⁰ Karadâvî, *el-Fetâva'l-muâsıra*, s.610-611 ; Şeltût, *el-Fetâvâ*, s.378.

⁴⁹¹ Vekilî de aynı kanaatta olmakla beraber, bu fetvaya, “alınan maaş hâcî mübahlar için kullanılacak ve kişi menedildiği takdirde güç duruma düşecekse caiz olabileceği” şeklinde kayıt düşmek suretiyle hâcî mübahlarda tesahül göstermektedir.

⁴⁹² Bakara 2/278,279.

⁴⁹³ Buhârî, *Talâk*, 51 ; Müslim, *Müsâkât*, 106 ; Ebu Dâvûd, *Buyû'*, 4 ; Tirmizî, *Buyû'*, 2. Bu kurumlarda çalışmanın caiz olmadığı hususunda ayrıca bkz. Ğumârî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, s.24 ; İbnu'l-Useymin, *el-Fetâva's-şer'iyye*, s.652.

⁴⁹⁴ Faizin sosyal, ekonomik, ahlaki ve psikolojik zararları için bkz. Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, I/217-221 ; Kutub, I/312-320.

8. KURAL : “Kendisine Bazı Mefsedetlerin Eşlik Ettiği Zarûrî ve Hâcî Mübahların Tahsili Terkinden Evlâdır.”

Haram olduğuna dair hakkında herhangi bir delil bulunmayan herşey mübahtır.⁴⁹⁵ Fakat mükellef bazen bu mübah olan şeyleri elde etmeye çalışırken bu mübahların bazı mefasid/münkeratla çevrildiğinin farkına varır. Bu durumda mükellef bunları tamamen terk mi edecektir, yoksa bazı mahzurlu durumlara düşmeyi göze alarak bu mübahları tahsil mi edecektir? Bu önemli soruya İmam Şâtibî (v.790/1388) mübahların derecelerini üçe ayırarak cevap vermektedir. Şöyle ki;

Mübahlar makâsîd açısından üçe ayrılmaktadır :

1) Zarûrî mübah : İnsanın zorunlu olduğu ve elde etmediği takdirde bir zarar veya hayati tehlikeden mahfuz kalamayacağı mübahtır ki tahsili vacibtir ve bu yolda karşısına çıkacak münkerat dikkate alınmaz.⁴⁹⁶

2) Hâcî mübah : İnsanın elde edilmesine zaruret derecesinde mecbur olmadığı, lakin terkedilmesi durumunda güçlük yada sıkıntılı bir durumun zuhur edeceği mübahtır. İfa ederken bazı mefasid ile karşılaşılrsa bu tür ârizi durumlar ibâhanın aslındaki hükme zarar vermez ve mübah tahsil edilir.⁴⁹⁷ Nitekim fesadın yeryüzünde fazlaca yaygınlaştığı dönemlerde mükellef sosyal yada fiziki bir ihtiyacını gidermek için alış-veriş, akraba ve dostlarıyla beraber oturma, ziyaret gibi farklı tasarruflarında bazı münkerata tesadüf edebilir. Mükellefi bu tür işlemlerden mefasid sebebiyle alıkoymak onu sıkıntı ve zorluğa

⁴⁹⁵ Aksine bir delil bulunmadıkça bir eşyadan faydalanma veya herhangi bir davranışta bulunmanın mübah olduğuna hükmedilir ki bu kural usûlde Istîshâbu'l-asl başlığı altında incelenmektedir. Bkz. *Mecelle*, mad. 4, 5, 8 ; Bilmen, I/298 ; Şa'bân, s.218 ; Atar, s.76.

⁴⁹⁶ İnsanın ikrah ve ızdırar (zorunluluk) durumlarında işlediği münkerattan sorumlu olmayacağı konusunda Kur'an'da çok sayıda ayet bulunmaktadır; Bakara 2/173 ; Mâide 5/3 ; En'âm 6/119,145 ; Nahl 16/106,115 ; Nûr 24/33. Hadislerde de bu tür durumlardan “kalem kaldırılmıştır” şeklindeki ifadelerle bahsedilir. Bkz. Buhârî, *Hudûd*, 22 ; *Talâk*, 11 ; Ebu Dâvûd, *Hudûd*, 17 ; Tirmizî, *Hudûd*, 1 ; İbn Mâce, *Talâk*, 15.

⁴⁹⁷ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, I/181-182 ; Vekîlî, s.252-253.

sürüklenme ve ona kaldıramayacağı yükü yükleme sonucunu doğurur ki Müslümanların üzerinden böyle bir yükün kaldırıldığı malumdur.⁴⁹⁸

3) Kemâlî mübah : İnsanın elde etmeye zorunlu olmadığı ve terkiyle sıkıntıya düşmeyeceği mübahtır. Şâtıbî'nin, kişinin münkerata tesadüf etse de bu tür mübahları elde etmesinde beis olmadığını ifade etmesine karşın Vekîlî, kemâlî mübahların terkedilmesiyle herhangi bir hayati tehlike yada güçlük durumuna düşülmeyeceğinden dolayı bu tür mübahlarda mütesahil davranmamak ve cevaziyet hükmüne mahal bırakmamak gerektiğini vurgulamaktadır. Zira piknik yapmak yada deniz kıyısında güneşlenmek gibi hayatın estetik yönüyle ilgili faaliyetler zarûrî ve hâcî ihtiyaçların tekmil ve takviyesiyle alakalı olup terkiyle hiçbir şekilde darlığa düşülmez. Ayrıca bir Müslümanın eğer etrafı münkerat ile çevrilmiş ise bu tür eğlenceleri terketme konusunda sabır göstermesi gerekir ve Allah Teâlâ'dan bu gereksinimlerini daha nezih bir şekilde temin etmeyi sağlayacak alternatif yollar bahşetmesini dilemelidir.

Netice olarak, etrafı bazı münkerat ve mefasid ile çevrili ve elde edildiği takdirde galiben bu münkerata düşme olasılığının bulunduğu mübahların tahsili bu mübahların ancak zarûrî ve hâcî olması şartıyla caizdir. Hacı mübahlar, sadece küçük ve liğayrihi olan münkeratı, zaruri mübahlar ise hem küçük münkeratı hem de kebairi caizleştirmektedir.⁴⁹⁹

Mefasid ile temas halinde bulunan mübahların ihtiyaç durumunda ibaha hükmünü sürdürebileceğine dair bazı örnekler:

- 1) Hamamlara girmek : Hamamlar özellikle gözle ilgili birçok haramdan hâlî olmayan mekanlardır⁵⁰⁰ ve evinde banyosu olmayan yada banyosu kışın soğuk olan kişiler için hâcî bir mübahtır. Bu yüzden insanların,

⁴⁹⁸ Şâtıbî, bazı münkeratla temas korkusuyla cenaze namazı gibi kifâî farzlar ile, ittibasî şer'an istenen Cuma ve cemaat namazlarına iştirak etmeyen İmam Mâlik'in davranışının özel bir durum olup bu konuya delil teşkil etmeyeceğini belirtmektedir. Şâtıbî, a.e., III/232 ; Vekîlî, s.253.

⁴⁹⁹ Vekîlî , s.253-254.

⁵⁰⁰ Hamamlara girmenin mahzurlarıyla ilgili olarak bkz. Ebu Dâvâd, *Hammâm*, 3 ; Tirmizî, *Edeb*, 43 ; İbn Mâce, *Edeb*, 38. Allah Rasûlü hamamlara girmekten , o çağda hamamların etrafı açık su birikintileri (müstenka') olması sebebiyle nehyetmektedir.

terkiyle galiben düşeceği darlık ve güçlük durumunu ortadan kaldırmak için hamamlara girmek ibaha hükmünü almıştır.⁵⁰¹

- 2) Çarşı yada alışveriş merkezlerine girmek: Bu tür mekanlar göz ve kulak haramlarıyla sıklıkla mübaşeret halinde olan mekanlardır.⁵⁰² İnsanların ihtiyacını karşılamak ve üzerlerinden güçlük/darlık durumunu ortadan kaldırmak amacıyla bazı mefsedetlerine rağmen çarşı-pazar, alışveriş merkezi gibi yerlere girmeye mübah hükmü verilir.
- 3) Barınma (mesken) ihtiyacı : İnsanın bir evde oturması ve bir çatı altında barınması hâci bir mübahtır ve bu sebeple kişi birçok zaman kötü alışkanlıkları olan ve ahlak seviyesi düşük komşularla aynı apartmanda oturmak zorunda kalabilir. Herkesin, özellikle memur ve esnafın, Türkiye gibi gelir seviyesi buna yetersiz ülkelerde müstakil ev yaptırmaları mümkün olmadığına göre mefasid ile çevrilmiş bu tür meskenler mübah kabul edilir.
- 4) İlim tahsili : Günümüzde eğitim-öğretim kurumları ve programlarının dini hassasiyetten mahrum olmaları sebebiyle ilim tahsili birçok fesad unsurları ve ahlaki düşüklükle kuşatılmış durumdadır. İlim tahsili hâcî bir mübah olduğuna göre bu tür mefasid sebebiyle terkedilmemelidir.
- 5) Toplu taşıma araçlarına binmek : Otobüs minibüs gibi toplu taşıma araçlarında seyahat, tesettür problemi, kadın erkek karışımı ve fahiş müzikleri işitme gibi bazı münkerat ile iltimasa neden olabilir. Müslümanları bu araçlardan menetme onları katlanılması güç zorluklara itme anlamına gelir ki bu durum neticede daha büyük mefsedetlerin doğmasına sebep olabilir.⁵⁰³

⁵⁰¹ İbnu'l-Arabî'ye aynı konu sorulmuş o da hamamların tedavi ve temizlik yeri olduğunu, mefsedet açısından özeldir nehirlerle genelde ise hamam dışındaki her mekana benzediğini ve elden geldiği ölçüde gözü haramdan sakındırmak şartıyla girilmesinde bir mahzur olmadığını söylemiştir. Şâtibî, a.e., III/233 ; Vekîlî, s.235.

⁵⁰² Hz. Peygamber Allah'ın en öfke duyduğu mekanın çarşılar (alış-veriş yerleri) olduğunu belirtmiş ve herhangi bir çarşıya girildiğinde Allah'ı zikretmeyi öğütlemiştir. Müslim *Mesâcid*, 288 ; Ebu Dâvûd, *Salât*, 203 ; Tirmizî, *Da'avât*, 36 ; İbn Mâce, *Ticârât*, 40.

⁵⁰³ Vekîlî, s.254-255.

9. KURAL : “Şer’î Hüküm ve Amelerde İhtiyata En Yakın Olan Görüş Diğerlerine Öncelenir.”

İhtiyat iki kısım altında incelenmektedir :

a) Mendub İhtiyat : Verâ gereği uygulanan ve ulemanın görüşleri arasındaki ihtilaftan kurtulmayı hedefleyen ihtiyat türüdür.

b) Vâcib İhtiyat : Bir fiil harama götürebilecek bir vasıta özelliği taşıyorsa bu durumdaki ihtiyat vacib hükmünü alır. Eğer maslahat vücut ile nedb arasında dolaşıyorsa vücuta, mefsedet de haram ile kerahet arasında dolaşıyorsa harama ihtiyaten hamledilir.⁵⁰⁴

Bu kural için “*Muhakkak helal de haram da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur.*”⁵⁰⁵ , “*Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyeni al*”⁵⁰⁶ , “*Kul kendisi için bir beis olmayan bir şeyi, beis olma ihtimaliyle bırakmadıkça müttakiler mertebesine ulaşamaz.*”⁵⁰⁷ gibi hadisler delil getirilmiştir.

Ahvat (ihtiyatlı) olan görüşü tercih etmekle üç şey hedeflenmektedir :

1) *İhtilaftan (hilaftan) kurtuluş* : Bir şeyin haram olması ile mübah olması⁵⁰⁸ , vacib olması ile mendub olması⁵⁰⁹ , ruhsat/azimet alınması⁵¹⁰ arasında tearuz varsa veya hadisler arasında bir çelişki⁵¹¹ bulunduğu bu tearuz ve çelişkilerden kurtulmak için, aynı

⁵⁰⁴ İzz b. Abdisselâm, II/199-200 ; Abdurabbinnebiyy Âlim, “*Ka’idetü’l-ihitiyât fi’ş-şer’ati’l-İslâmiyye*”, Mecelletü’l-buhûsi’l-fikhiyyeti’l-mu’âsıra, (2003, sayı.59), s.238.

⁵⁰⁵ Buhârî, *İmân*, 39 ; Müslim, *Müsakât*, 107 ; Ebu Dâvûd, *Buyû’*, 3 ; Tirmizî, *Buyû’*, 1.

⁵⁰⁶ Buhârî, *Buyû’*, 3 ; Tirmizî, *Kıyâme*, 60 ; Müsned, III/152.

⁵⁰⁷ Tirmizî, *Kıyâme*, 19 ; İbn Mâce, *Zühd*, 24.

⁵⁰⁸ Örneğin bir babanın evinde fakat riayetinde olmayan üvey kızını, annesinin ölümünden sonra nikahlaması konusunda ulemanın ihtilafı vardır. İhtiyata uygun olan nikahlamamasıdır. Reşid Rızâ, *el-Menar*, IV/478.

⁵⁰⁹ Abdestte başın tamamen meshedilmesi ve muvalatın (azaları peşpeşe yıkama) vacib mi yoksa mendub mu olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. En ihtiyatlı olan vacib olduğu yönünde amel etmektir. Reşid Rızâ, VI/104.

⁵¹⁰ Suyun bulunmasına rağmen yolcu olan kimsenin teyemmüm yapabileceğini söyleyen alimler olsa da büyük bir meşakkat olmadıkça teyemmüm yapmamak ihtiyata en uygun olanıdır. Reşid Rızâ, V/129.

⁵¹¹ Örneğin Ramazanda iftar etmeyi (orucu açmayı) meşru kılan sefer mesafesi konusunda hadislerde tearuz bulunmaktadır. Bazı hadisler üç günlük bazı hadisler ise bir günlük sefer mesafesine işaret etmektedir. Burada ihtiyatlı olan üç günlük sefer mesafesinin iftar etmeye mazeret olabilmesidir. Sâbûnî, *Ravâi’u’l-beyân*, I/205.

zamanda ulemanın görüşlerinin farklı olduğu bu meselelerde ihtilaftan uzak durmak için en ihtiyatlı (ahvat) olan tercih edilir.

- 2) *Aralarında tereddüt edilen farklı görüş ve hadislerden en kesinini tercih ve muhtemel olan görüşü terk etmek* : Farklı hükümler arasında şüphe edilmeyen ve fukahanın üzerinde icma ettiği (mücma' aleyh) görüşü seçmek ihtiyata en yakın olan harekettir.⁵¹²
- 3) *Şüpheliden sakınma* : Hadislerde şüpheli şeylerden kaçınma tavsiye edilmiş ve dinin korunması için bunun gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu yüzden farklı görüşlerin bulunduğu bir meselede şüpheliden kaçınıp en sahih olan rey'i tercih etmek tavsiye edilmektedir.⁵¹³

10. KURAL : “ *Fevrî Olan Terâhî Olana Tercih Edilir.*”

Bir vacibin fevrî oluşu, bu vacib ile ilgili olan teklifi emrin duyulduğu andan itibaren derhal mükellef tarafından yürürlüğe geçirilmesi gerektiği anlamına gelir.⁵¹⁴ Eğer mükellef duyduğu anda ve şartları tahakkuk ettiği halde bu teklifin gereğini yerine getirmiyorsa sorumlu olur. Vaciblerde terâhî ise mükellefin Şâri' tarafından bir fiili derhal yerine getirmekle ertelemek arasında serbest bırakılması demektir.⁵¹⁵

Fevrî olan vacib müterâhî olana nispetle tercih hakkına sahiptir. Çünkü ifası ertelemeye mahal değildir ve derhal yerine getirilmediği takdirde haklar zayi olur. Örneğin ebeveyn yada karısının hakkıyla hac emrinin⁵¹⁶ çatışması durumunda bir Müslüman ebeveyn yada karısının nafaka vs. haklarını hiç sayarak hacca gidemez. Çünkü nafaka gibi derhal ifası iktiza eden haklar (fevri haklar) ertelenmeye kabil ibadetlere öncelenir. Aynı şekilde acilen ödemesi gereken borcu olan bir kişi hacca gittiği takdirde bu muaccel

⁵¹² Örneğin Ebu Hanîfe Arafa ve Müzdelife dışında namazların cem edilmesini uygun görmemiştir. Âlûsî ahvat olan görüşün Ebu Hanîfe'nin görüşü olduğunu savunur. Âlûsî, XV/134.

⁵¹³ Bir Müslümanın kestığı ve keserken kasıtlı olarak (şuurunda olarak) üzerine besmele çekmediği kurbanın etini yememek ihtiyatlı olan davranıştır. İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, VIII/134.

⁵¹⁴ Usulcülere göre nehy fevren yerine getirilmeli, emr ise fevren mi yoksa terahiyen mi yerine getirileceğine kendisini çevreleyen karinelere göre karar verilmelidir. Şa'bân, s.336,337.

⁵¹⁵ Mv.F., XXXII/222.

⁵¹⁶ Hac, acilen eda edilmesi farz olan bir ibadettir. Kendisinde vücut şartları tahakkuk eden kişi, haccı muktedir olduğu ilk senede eda etmeyip ertelerse üç mezhep imamına göre günahkar olur. İmam Şâfi, ertesi seneye kadar yaşamasına zann-ı galible hükmedilebilecek genç ve sağlıklı kişilerin haccı ertelemesini caiz görmektedir. Râzî, *el-Mahsûl*, I/287-288 ; el-Cezîrî, II/904-905.

borcun vaktini geçirecekse hacca gitmesi doğru olmaz. Çünkü hac terâhî kabul eden bir ibadettir. Müeccel (ileri tarihli) borç ise hacca gitmeye mani değildir.⁵¹⁷

11. KURAL : “Mudayyak Vakitli Vacib, Mutlak Vakitli Vacibe Öncelenir.”

Usulcüler, vacibleri zamanına göre ikiye ayırmaktadır : Mudayyak vakitli vacibler , Muvassa' vakitli vacibler. Muvassa' vakitli vacib, Şâri' tarafından kesin bir şekilde emredilmekle beraber zamanı konusunda herhangi bir kayıt konulmamış vacibtir ki hemen ifası gerekmekte ve bütün ömürde edası mümkün olmaktadır. Nezirler, vakti geçmiş bir ibadetin kazası ve hacc gibi.⁵¹⁸ Bu tür vaciblerin tehiri (ertelenmesi) caiz olup ta'cili (hemen ifası) müstehaptır. Buna karşın mudayyak vakitli vacib ise Şâri' tarafından kesin bir şekilde zamanla kayıtlanmış bulunan ve bu vakit içinde edası gereken vacibtir.⁵¹⁹

Eğer muvassa' vakitli vacib ile mudayyak vakitli vacib çatışırsa mudayyak vakitli vacib tercih edilir ; zira vakit konusunda Şâri'in özel tahsisi ve ihtimamı kullarının bu vacibi edada daha dikkatli olmaları gerektiğine imadır.⁵²⁰ Örneğin nezir yada kefarete orucuyla Ramazan orucu arasında tereddüt eden kişi şüphesiz Ramazan orucunu tercih eder. Yemin kefareti olan on fakiri doyurmayla yahut iyileşme ihtimali olmayan hasta ve oruca güç yetiremeyen yaşlının fidyesiyle fitr sadakasının çatışması durumunda fitr sadakası öncelenir. Çünkü hem Ramazan orucu hem de fitr sadakası mudayyak vakitli vaciblerdir.

12. KURAL : “Topluma Faydası Dokunan İbadetler Kişisel İbadetlere Öncelenir.”

Bir Müslümanın diğer bir insana yaptığı yardım çoğu zaman ferdi ibadetinden daha hayırlıdır. Bir mümin kardeşinin uhrevi yada dünyevi bir sıkıntısını gidermek yahut bir ihtiyacını karşılamanın -özellikle bu ihtiyaç ve

⁵¹⁷ Karâfi, *el-Furûk*, II/203-204 ; Muhâsibî, s.103.

⁵¹⁸ Râzî, a.e., I/287.

⁵¹⁹ Bkz. Şa'bân, s.240 ; Atar, s.123.

⁵²⁰ Karâfi, a.e., II/203 ; Vekîli, s. 259.

sıkıntı tek kişi değil de bir grup yada toplumu ilgilendiriyorsa- faziletine dair bir çok hadis bulunmaktadır :

- *“Kim bir müminin dünyevi bir sıkıntısını giderirse Allah onun kıyamet günü bir sıkıntısını giderir. Kim darda olana kolaylık sağlarsa Allah ona hem dünyada hem de âhirette kolaylık sağlar. Kim bir Müslümanın açığını örterse Allah da onun dünyada ve âhirette bir açığını örter. Allah kuluna, o kul başka bir kardeşine yardım ettiği müddetçe yardım eder.”*⁵²¹

İlmin ibadete göre daha üstün olması ilmin faydasının alimi aşarak diğer insanlara dokunması sebebiyledir. Abidin ibadeti ise sadece kendisine fayda vermektedir. Allah katında mücahidin ve adil idarecinin faziletinin nedeni de işledikleri amellerin diğer insanları ilgilendirmesi ve etraflarındaki tüm insanlara kazanç sağlamasıdır.⁵²² İlmin, alimin, cihadın ve adil yönetimin sevab ve faziletine ilişkin bir çok hadis bulunmaktadır :

- *“Bir gün bir gece sınır beklemek (düşmana karşı tetikte olarak sınırda nöbet tutmak bir ay oruç tutup gecelerini namazla değerlendirmekten daha hayırlıdır. Öldüğü zaman da daha önce yapıyor olduğu ameller eksiksiz yazılır, rızka kendisine ihsan edilir ve fitneden emin olur.”*⁵²³
- *“Âlimin âbide olan üstünlüğü benim en küçüğünüze olan üstünlüğüm gibidir.”*⁵²⁴
- *“Kim bir hidayet yoluna çağırırsa o hidayet yoluna tabi olanların sevabı eksiksiz ona da yazılır.”*⁵²⁵
- *“En hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğretenlerdir.”*⁵²⁶
- *“Kıyamet günü Allah’a insanların en sevgilisi ve en yakını adil idarecidir.”*⁵²⁷
- *“Hiçbir gölgenin olmadığı günde Allah’ın gölgesinde gölgelenen yedi sınıf insandan birisi adil yöneticidir.”*⁵²⁸

⁵²¹ Müslim, *Zikr ve Duâ*, 11.

⁵²² Karadâvî, a.e., s.107-109.

⁵²³ Müslim, *İmâra*, 50.

⁵²⁴ Tirmizî, *İlm*, 19 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17. Tirmizî bu hadis için hasen, sahîh, ğarîb demiştir.

⁵²⁵ Müslim, *İlm*, 16 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 6 ; Tirmizî, *İlm*, 15.

⁵²⁶ Buhârî, *Fedâilu’l-Kurân*, 21 ; Tirmizî, *Sevâbu’l-Kurân*, 15 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16.

⁵²⁷ Tirmizî, *Ahkâm*, 4 ; Müsned, III/22,55. Tirmizî bu hadis için hasen, ğarîb demiştir.

⁵²⁸ Buhârî, *Ezân*, 36 ; Müslim, *Zekât*, 91; Muvatta, *Şi’ir*, 4 ; Tirmizî, *Zühd*, 53.

İbadetlerin fayda ve tesir sahası incelendiğinde görülür ki, bazı ibadetlerin maslahatı sadece ilgili şahsı (âmili) ilgilendirir ve bu ibadetlere kasır (sınırlı kendisini aşmayan) ibadetler denir. Bazı ibadetlerin maslahatı ise ibadeti işleyen şahsı aşar ve başka insanlara menfaat sağlar. Bu tür ibadetlere de müteaddî (kendisini aşan, başkasını etkileyen) ibadetler denir.⁵²⁹ Zikri geçen hadisler incelendiğinde faydası toplumsal olan amellerin, menfaati sınırlı ve kişisel olan nafil oruç, nafil namaz ve hac gibi ibadetlere nispetle Şâri'-i Teâlâ nezdinde daha değerli olduğu görülmektedir.

13. KURAL : “Vacibi Kaza Nafilyle Meşgul Olmaktan Evlâdır.”

Bir kişi eğer bir vacibi unutacak yada ihmal edecek olsa bunu kaza etmesi sair işlerle iştigal etmesinden daha hayırlıdır. İslam uleması örneğin namazı kazaya kalmış bir kimsenin ilk fırsatta (fevren) kaza etmesinin farz olduğunda icmaya yakın görüş birliğine varmışlardır⁵³⁰ ve hangi mazeretlerle kazayı tehir etmesinin caiz olabileceği konusunda , bu mazeretleri “kendisi ve ailesi için yeterli rızık temini için çalışmak, farz-ı ayn ilmi tahsil ve asli ihtiyaçları temin” ile sınırlı tutmuşlardır. Nafil namazlar sebebiyle kazayı tehir etme meselesi ise mezhebler arasında ihtilaf konusu olmuştur :

a) Hanefilere göre : Zimmetinde kaza namazı bulunan kimseler nafil namaz kılabilirler. Fakat vakit namazlarına bağlı sünnetler (revatib sünnetler), kuşluk, tesbih ve tahiyetü'l-mescid namazları dışındaki nafileleri terkedip kazaları kılması daha faziletlidir.

b) Şafiilere göre : Kaza namazı bulunan kimse ister revâtib , ister başka bir sünnet olsun nafil namazla meşgul olması haramdır. Üzerinde nafil namaz kalmadıktan sonra nafil namaz kılabilir.

c) Malikîlere göre : Üzerinde kaza namazı bulunan mükellef bayram namazı, sabah namazının sünneti , revâtib sünnetler , tahiyetülmescid ve vitr dışındaki nafileleri kılması haramdır. Bu namazların dışında herhangi bir nafil namaz kılsa sevabını alır ama kazayı geciktirmesi sebebiyle günahkar olur.

⁵²⁹ Karadâvî, a.e., s.107-109.

⁵³⁰ Zuhaylî , II/260.

d) **Hanbelîlere göre** : Zimmetinde acilen kılması gereken kaza namazı bulunan kişinin mutlak olarak nafîle namazı kılması haramdır. Kıldığı takdirde geçerli olmaz. Fakat farz namazlara bağlı sünnetlerle vitr gibi mukayyed sünnetler bundan istisna edilmiştir. Eğer kişinin kaza namazı çoksa o zaman bunları da kılmaması gerekir. Yalnız sabah namazının sünneti , Şâri' mükelleften kuvvetli bir şekilde kılınmasını istediği için her durumda kılınması gerekir.⁵³¹

14. KURAL : “Vaktinin Geçmesinden Korkulan İbadet, Böyle Bir Tehlike Taşımayan İbadete Göre Öncelik Hakkına Sahiptir.”

Vaktinin geçmesinden korkulan ve Şâri'in ifasında acele davranılmasını istediği fiiller her zaman diğer fiillere göre evleviyet hakkına sahiptir. Örneğin müezzinin ezan okurken söylediği cümleleri tekrar etmek (hikâyetü'l-müezzin yada terdidü'l-müezzin) Kur'an okumaya takdim edilir. Yani Kur'an okumakta olan bir kişi ezanı işitse Kur'an okumayı kesip ezanı dinlemesi ve müezzinin söylediklerini tekrar etmesi gerekir.⁵³² Çünkü ezanın vakti geçtikten sonra tekrarı mümkün değildir ama Kur'an okumaya istenirse ezandan sonra da devam edilebilir. Zimmetinde acilen kılması gereken bir kaza namazı olan kişi bu kaza namazını vakit namazına önceler. Fakat vaktin çıkmasından korkarsa önce vakit namazını kılar.⁵³³ Çünkü vakit namazı belli bir zamanla mukayyedir, kaza namazının ise muayyen bir vakti yoktur. Aynı şekilde ilim meclisi zikir meclisine takdim edilir.⁵³⁴ Zira ilim meclisinin aynen tekrarı mümkün değildir fakat zikrin tekrarı her zaman mümkündür. Diğer bir örnek de cenazenin gecikmesiyle cesede bir zarar geleceğinden korkulursa cenaze namazı bayram namazı, husuf-kusuf namazları ve Cuma namazından önce kılınır.⁵³⁵

15. KURAL : “Bir Zararı İnsandan Savmak Aynı Zararı Hayvandan Savmaktan Evlâdır.”

Diğer bir tabirle bir tehlikeye karşı insanı müdafaa hayvanı müdafaaaya öncelenir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de yeryüzündeki bütün varlıkların

⁵³¹ Cezîrî, II/694 ; Hayreddin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s.679-680. Ayrıca bkz. Mâlik, *el-Müdevvene*, I/215 ; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/646.

⁵³² Nevevî, *el-Ezkâr*, s.69.

⁵³³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I/64.

⁵³⁴ İzz b. Abdisselâm, 66-67.

⁵³⁵ Muhâsibî, s.117.

insan için yaratıldığını⁵³⁶ ve insana hizmetkar kılındığını⁵³⁷, insanın diğer varlıklara nispetle üstün vasıflara sahip olduğunu⁵³⁸ ifade etmektedir. Bu sebeple boğulma, yanma, yüksekten düşme ve açlık gibi kritik durumlarda öncelikle insanın kurtarılması gerekmektedir. Maalesef, insani ve mantiki değerlerin emrettiği bu kuralın aksine olarak, bugün lüks ve israf içinde yaşayan bazı kesimler evlerinde besledikleri evcil hayvanlara insana gösterilmesi gereken ihtimamı, hatta daha fazlasını gösterirken aç ve işsiz komşularını ihmal etmektedirler. Evinde beslediği kedi, köpek türü hayvanların en ince ve lüzumsuz gereksinimlerini karşıladıklarını halde etraflarındaki fakir insanları görmezlikten gelmektedirler. Bu kuralla desteklediğimiz temel fikirden hayvan haklarını hiçe saymak anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim onlar da bizim gibi Allah'ın yarattığı ve Onu tesbih eden ümmetlerden biridir.⁵³⁹ Ayrıca dinimiz hayvanlara gereken hassasiyeti göstermemizi emretmiştir.⁵⁴⁰ Fakat bu hassasiyet hiçbir şekilde çevremizdeki diğer insanlara karşı ifa etmemiz gereken vecibeleri aksatmamıza sebep olmamalıdır.⁵⁴¹

16. KURAL : “Vakti Daralmış Farzı Edâ Vakti Geçmiş Farzı Kazadan Evlâdır.”

Yani bir kişi o anı ilgilendiren bir farzı ifa ile, daha önce unutup da kazasını yapmadığı fakat yapması gerektiği diğer bir farz arasında muhayyer kalsa önce o an yapması gerekli farzı eda eder, sonra da diğer farzın kazasını yapar.⁵⁴²

Örneğin tertib sahibi⁵⁴³ bir kişi vaktin sonunda beş vakit namazdan birisini kılmadan hemen önce kılmadığı bir kaza namazını hatırlasa önce bu

⁵³⁶ Bakara 2/29.

⁵³⁷ Hacc 22/65.

⁵³⁸ Bakara 2/34 ; A'râf 7/11; İsrâ 17/70; Câsiye 45/16; Tîn 95/4.

⁵³⁹ En'âm 6/38.

⁵⁴⁰ Allah Rasûlü bir kediyi hapsederek açlıktan ölmesine sebep olduğu için bir kadının cehenneme gittiğini söylemiştir. Buhârî, *Enbiyâ*, 54 ; Müslim, *Selâm*, 151 ; İbn Mâce, *Zühd*, 30 ; Müsned, II/261. Başka bir hadiste susuzluktan çölde dolaşan bir köpeğe su içirdiği için zinakar bir kadının cennete gittiği ve her ciğer sahibi canlıya yapılan iyilikte müminler için sevap olduğu bildirilmiştir. Müslim, *Selâm*, 154.

⁵⁴¹ Vekîlî, s. 266-267.

⁵⁴² İzz b. Abdisselâm, I/76 ; Muhâsibî , s. 105 ; Vekîlî, s. 267-268.

⁵⁴³ Kaza namazlarında tertîb : Hanefî, Malikî ve Hanbelîlerden oluşan fukahânın cumhuru üzerinde kaza namazı borcu bulunan kişinin bu namazları vakit sırasına göre kılmamasını

beş vakte ait namazı kılar. Çünkü vakit namazından önce kaza namazını hatırlamasıyla ikisi beraber edadan düşer , ortaya iki namazın maslahat yönüyle farklılığı devreye girer. İki namazdan birinde maslahatın tahsili iki namazda birden bu maslahatı kaybetmekten evladır. Yani bir namazı vakti dışında kılmak iki namazı da vakti dışında kılmaktan iyidir. Dolayısıyla önce farz namaz eda edilir sonra da diğer namazın kazası yapılır.

17. KURAL : “ İhtiyaç Sahibi İhtiyacı Olmayana Öncelenir.”

Bir Müslüman özellikle sadaka ve zekat verirken bu kuralı göz önünde tutmalı, verdiği bu yardıma daha muhtaç olan kimseye öncelik tanınmalıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de zekatın verilmesi gereken yerlerin başında fakirler ilk sırayı almış, miskinler ise fakirlerden sonra zikredilmiştir.⁵⁴⁴ Fakir hiçbir malı ve parası olmayan, miskin ise bir miktar malı olan fakat ihtiyaçlarını karşılamada kendisine yetmeyen kişi demektir. Bu yönüyle fakirin durumu miskinden daha kötüdür.⁵⁴⁵ Diğer taraftan her hangi bir kimseye karşı hissettiği ihsan borcunu ödemek veya şerrinden emin olmak amacıyla akrabası, hizmetçisi yada bir arkadaşına zekat yardımında bulunmak yerine bu kişilerden daha fazla zekata ihtiyaç hisseden tanımadığı birisi de olsa bir fakiri aramak ve ona ulaştırmak, hem üzerine farz olan ve zekatın edasında şart koşulan hükûkullahı edaya daha münasip hem de zekatla hedeflenen içtimai maslahata daha uygundur.⁵⁴⁶ Bu sebeptendir ki bazı fakihler zekatın ihtiyaç halinde başka bir şehre gönderilmesine cevaz vermişlerdir.⁵⁴⁷

18. KURAL : “Müttakilere İhsanda Bulunmak Günahkar Kişilere İhsanda Bulunmaya Öncelenir.”

Takva sahibi Müslümanlara yapılacak zekat, sadaka vs. bağışlar fasık kişilere nispetle daha faziletli ve faydalı görülmüştür. Zekat dışındaki ihsan

vacib görmüştür. Örneğin sabah namazını kaçıran bir kişi önce sabah namazını kaza etmesi, sonra da bir sonraki vakitte kılacağı öğle namazını edâ etmesi gerekir. Şafîiler kaza namazlarını bu şekilde sıraya tabi olarak kılınmasının sünnet olduğu görüşündedirler. Mv.F., XI/164-165.

⁵⁴⁴ Tevbe 9/60.

⁵⁴⁵ Bu cumhûrun görüşüdür. Ebu Hanife ise miskinin durumunun fakirden daha kötü olduğunu savunmuştur. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, IV/521. Ayrıca bkz. Cezîrî, II/886-893 ; Zuhaylî, III/358.

⁵⁴⁶ Muhâsibî, s. 110 ; Vekîlî, s.265.

⁵⁴⁷ Şevkânî, a.e., IV/514 ; Cezîrî, II/890 ; Zuhaylî, III/377.

ve yardımların kafirlere verilmesinde dahi bir mahzur olmamakla⁵⁴⁸ beraber müttaki Müslümanların ihsan ve bağışlarda tercih edilmesi bazı hadislerde ve sahabe tatbikatında tavsiye edilmektedir. Rasûlullah (s.a.s.) bir hadisinde “Müminden başkasıyla arkadaşlık yapma ve yemeğini müttakiden başkası yemesin.” buyurmuştur.⁵⁴⁹ Hz. Ömer de kendi zamanında ganimet dağıtırken efdaliyet prensibini benimsemiş , Bedir savaşını gören sahabilere en yüksek ganimet miktarını vermiş, diğerlerine ise İslam’a giriş zamanı açısından önceliği göz önünde tutarak farklı meblağlarda mal dağıtmıştır.⁵⁵⁰ Sadaka , ihsan vs. teberrularda Müslümanların kafirlere , müttakilerin de facirlere öncelenmesi gerektiği hususunda ulemanın icmâi vardır. Örneğin biri takva sahibi diğeri fasık iki kölesi olan adam azad etmekte takva sahibi olana öncelik verir.⁵⁵¹ Yalnız şu da var ki İslam’a ve Müslümanlara eziyet etmeyen her fasığa zekat ve sadaka türü bağışlar verilmesinde bir sakınca görülmemiştir.⁵⁵² Zekat ise teberru sadakaların aksine sadece Müslümanlara verilir. Bu doğrultuda Allah Rasûlu’nun Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken ona şöyle emrettiği bilinmektedir : “Onlara (Yemen ahalisine) zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmak üzere Allah’ın kendilerine zekatı farz kıldığını haber ver.”⁵⁵³

19. KURAL : “Hükmü Daha Özel Olan, Hükmü Daha Genel Olana Tercih Edilir.”

Mâlikî mezhebinin meşhur fakihlerinden biri olan Karâfî (v.684/1285) kuralla ilgili olarak şu örnekleri zikreder :

- 1) Namaz kılacak olan birisi, eğer biri necis diğeri ipek iki elbiseden başkasını bulamazsa necis olanı tercih eder. Çünkü necasetin haramlık hükmü ipeğin haramlık hükmüne göre daha özeldir. Zira necaset sadece

⁵⁴⁸ Mümtehine, 60/8. Meâli : Allah din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarından çıkarmayan kimselere iyilik etmenizden ve onlara karşı adil davranmaktan sizi menetmez. , Bakara 2/271. Meâli : Eğer sadakayı gizler fakirlere öyle verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Fukarâ kelimesi bu ayette her hangi bir kayıt koyulmaksızın genel anlamıyla kullanılmıştır.

⁵⁴⁹ Ebu Dâvûd, *Edeb*, 19 ; Tirmizî, *Zühd*, 56.

⁵⁵⁰ Ebu Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, s.25.

⁵⁵¹ İzz b. Abdisselâm, III/73 ; İbn Teymiye , *el-Fetâvâ*, XXV/87 ; Vekîlî, s.262.

⁵⁵² Karadâvî, *Fıkhü'z-zekât*, II/710.

⁵⁵³ Buhârî, *Zekât*, 63.

namaz kılanı ilgilendiren bir durumken ipek hem onu hem de başkalarını ilgilendirmektedir.

2) İhramlı kişi ölü hayvan eti (meyte) ile av hayvanı arasında seçim yapmak zorunda kalsa, yani ölü hayvan eti ile av hayvanından başka yiyecek bir şey bulamasa av hayvanını tercih eder. Zira av yasağı sadece ihramlıyı ilgilendirirken ölü hayvan etinin haramlığı hem ihramlıyı hem de diğer insanları ilgilendirir.

3) Bir adam gemide seyahat ederken odasına denizden bir balık zıplasa bu balık gemi sahibinin değil adamın olur. Çünkü gemi alanının bu kişi ve bu kişiyle beraber diğer insanları kapsamasına karşın, adamın odası sadece kendisini kapsamaktadır. Dolayısıyla adamın odası daha özel kabul edilmektedir.⁵⁵⁴

20. KURAL : “İştiyak ve Rızayla Yapılan İbadet, Meşakkatle ve Gönülsüz Olarak Yapılan İbadete Öncelenir.”

Esasen meşakkatli bir ibadetin mi yoksa iştiyakla yapılan bir ibadetin mi daha faziletli olduğu konusu tartışmalı bir konu olup sūfiyyeden bir grup meşakkatli ve güç olan amelin daha faziletli olduğunu iddia ederek bu kuralımızın aksini savunmuşlardır.⁵⁵⁵ Delil olarak da “İşlerin hayırlısı zor olanlarıdır”⁵⁵⁶ hadisi zikredilmektedir. Halbuki dikkat edilirse bu ve buna benzer hadislerin⁵⁵⁷ işaret ettiği husus, zorunlu olarak ve istek dışı karşılaşılan zorluklara tahammüldeki sevabın üstünlüğüdür. Yoksa kolaylık dini olan İslam’da⁵⁵⁸ hedeflenen, her amelin zor olanını aramak⁵⁵⁹ ve daima ibadetleri meşakkat içinde eda etmek değil⁵⁶⁰, istek ve muhabbetle Allah’ın rızasını her bir amel içinde iltizam etmektir. Aynı zamanda aksi manayı destekleyen hadisler de bulunmaktadır. Örneğin “Allah Rasûlü (s.a.s.) iki iş

⁵⁵⁴ Karâfi, a.e., I/215 ; Vekîli, s. 268.

⁵⁵⁵ İbn Receb, *el-Kavâ'id*, s.23.

⁵⁵⁶ İbn Kayyim bu hadise “Aslı yoktur” kaydını düşmüştür. İbn Kayyim, a.e., I/106. Mizzî ve Zerkeşî de hadisin kaynağının olmadığını belirtmektedirler. Karadâvî, a.e., s.124.

⁵⁵⁷ Örneğin zor şartlarda abdest alırken duyulan kerahiyyetin günahlara kefarete olacağına dair bkz. Müslim, *Tahâra*, 41 ; Tirmizî, *Tahâra*, 39 ; Nesâî, *Tahâra*, 180 ; Müsned, I/368.

⁵⁵⁸ Buhârî, *İmân*, 29 ; Nesâî, *İmân*, 28 ; Müsned, V/69.

⁵⁵⁹ İbadette meşakkati kastetmek batıldır. Çünkü bunda Şâri’i Teâlâ’nın maksadına muhalefet vardır. Zira Allah (c.c.) nefislere azap etmeyi kendisine yakınlaşma ve sevaba nail olma sebebi kılmamıştır. Şâtîbî, a.e., I/341, II/129 ; Raysûnî, s.348.

⁵⁶⁰ Bir hadis-i şerifte “Dinle yarışana din muhakkak galip gelir. Siz orta yolu bulmaya ve doğruya yaklaşılmaya çalışın.” buyurulmaktadır. Buhârî, *İmân*, 29.

arasında muhayyer kalsa mutlaka kolayını seçerdi. ”⁵⁶¹, “Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin.”⁵⁶², “Dininizin en hayırlısı en kolay olanıdır.”⁵⁶³

Konuyla ilgili olarak İbn Kayyım (v.751/1350) en faziletli ibadetin tayininde ulemanın ihtilafa düştüğünü belirttikten sonra bu ihtilafta görüşlerin dört sınıf üzerinde yoğunlaştığını kaydeder :

Birinci sınıf : En faziletli ibadetin “nefse en zor gelen ibadet olduğunu” öne sürerler.

İkinci sınıf : En faziletli ibadetin “toplumdan soyutlanmak ve dünya metâından mümkün olduğunca az yararlanarak zühd hayatı yaşamak” olduğunu söylerler.

Üçüncü sınıf : Müteaddî (faydası başkasına dokunan) ibadetlerin en faziletli ibadet olduğunu ileri sürerler. Örneğin “fakirlere yardım ve insanların çeşitli ihtiyaçlarını gidermek kişisel ibadetlerden üstündür” derler.

Dördüncü sınıf : Onlara göre en faziletli olan amel “içinde bulunduğun zaman diliminde Rabbin rızasının gereği olan ameldir.” Örneğin cihad zamanı cihad ; seher vaktinde istiğfar, Kur’an tilaveti ve namaz ; öğrenciyle meşguliyet anında irşad ve talim ; ezan vakti icâbet-i müezzin ; ihtiyaç sahibi bir insana rast gelindiğinde ona yardım ; arafe vakfesinde tazarru, dua ve zikir ; Müslüman bir kardeşinin ölümü yada hastalığı halinde onun cenazesine katılman yada ziyaret etmen ; musibetle karşılaşıldığında ise sabır en faziletli ameldir. Bu görüşü destekleyen insanlar mutlak taabbüd ehli (her vakti ibadetle geçen) kişilerdir. Önceki üç grup ise mukayyed , yani ibadeti belli kalıplara döken ve o kalıptan çıktıkları zaman ibadeti de terkettiklerini zanneden kişilerdir.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Buhârî, *Menâkıb*, 23 ; *Edeb*, 70 ; Müslim, *Fedâil*, 77,78 ; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 4 ; Tirmizî, *Menâkıb*, 34 ; Müsned, VI/85,113,114.

⁵⁶² Buhârî, *İlm*, 11 ; Müslim, *Cihâd*, 4 ; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 17 ; Müsned, I/239.

⁵⁶³ Müsned, III/479 , IV/338, V/32.

⁵⁶⁴ İbn Kayyım, a.e., I/106-111 ; Karadâvî, a.e., s.123-130.

21. KURAL : “Telafisi Zor Olan, Başka Bir Şekilde Telafisi Mümkün Olana Tercih Edilir.”

Fizyolojik ihtiyaçlar, beşeri diğer ihtiyaçlara göre daha fazla önem taşıması sebebiyle Şâri’ tarafından öncelenmiştir. Aynı zamanda bu ihtiyaçlar psikolojide de birincil ihtiyaçlar olarak kabul edilmektedir. Bu kurala fıkhi meselelerden şu hüküm örnek olarak zikredilebilir : Yanında sadece elbise yada bulaşık yıkamaya yetecek miktarda su bulunan bir kişinin mücnib (gusul abdesti alması gereken kişi) de olsa abdestini teyemmümle alması ve suyu ihtiyaç sahibi olan kişiye vermesi gerekir.⁵⁶⁵ Aynı şekilde yeterli miktarda suyun bulunmadığı bir durumda cenazeyi yıkama, hadesin sebep olduğu neceseti temizlemeye tercih edilir. Zira cenazenin su dışında başka bir şeyle yıkanması mümkün değildir fakat hadesten sonra taş yada benzeri bir maddeyle temizlenmek (istihcâr) mümkündür.⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ Cezîrî, I/202 ; Zuhaylî, I/318.

⁵⁶⁶ Zerkeşî, II/61.

SONUÇ

Nevzuhur bir disiplin olan “fıkhü’l-evleviyyât” lafzi olarak fikh ve evleviyyat kelimelerinin izafesinden oluşmaktadır. Fıkh *“ef’âl-i mükellefîn hakkında sabit olan ve kaynağını şer’î delillerden alan hükümleri bilmektir.”* Evleviyyât ise öncelikler, birincil meseleler anlamına gelmekte ve fikh kelimesiyle terkibe girdiğinde fıkhü’l-evleviyyâtla *“Gerek teorik düzeyde ahkâm-ı şer’iyyenin mertebelerini, gerek pratik düzeyde tebliğ çalışmalarında öncelik strasını , gerekse bu ahkâmın çatışması anında hangisine öncelik verileceğini tespit etmeye çalışan bilimdir”* tanımı kastedilmektedir.

Bu disiplinin çıkış sebeplerini ; şer’î amellerin mertebelerinde ve İslamî ilimlerde meydana gelen ihtilaller ve Müslüman tebliğcilerin davet görevini ifa ederken evleviyyâta (önceliklere) riayet etme prensibine ihtiyaç duymaları şeklinde tezahür eden iki ana sebebe indirgeyebiliriz.

Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde evleviyyâta ilişkin bir çok ilke ve kural bulmamız mümkündür. *“Öz şekilden, nitelik sayıdan önemlidir”, “Usûl furûa göre öncelik hakkına sahiptir”, “Barış ortamı savaş ortamından, nafîlelerde gizlilik açıktan ifasından hayırlıdır”, “Vaciblerin ta’cili tehîrinden, ana-babaya itaat cihaddan, güzel bir söz peşinden eziyet gelen sadakadan evladır”* şer’î naslardaki bazı evleviyyet ilkeleridir.

Şer’î hükümlerin çatışması esnasında kullanmamız gereken temel kaideler sadedinde maslahat ve mefsedet iki anahtar kavram olup bu iki kavram üzerinden bu kaideler üretilmektedir. Buna göre mükellef şer’î hükümlerin çatışması halinde içine düşmesi muhtemel psikolojik gerilim halinden kurtulmak için çatışan tarafların dini maslahat ve mefsedet mukayesesini yapacak ve ağır basan tarafa yönelik olarak tercihte bulunacaktır. Çalışmamızda işlediğimiz yirmi civarındaki kurallar manzumesi bu temel mukayese ve tercih yönelimlerinden kaynağını almıştır. *“ Maslahatı çok olan maslahatı az olana , mefsedeti çok olan kaçınma yönüyle mefsedeti az olana nispetle öncelik hakkına sahiptir”,*

“Maslahat mefsedet ile çatırsa baskın olan taraf öncelenir”, “Mefsedetten sakınma eşit olduğu bir durumda maslahatı tahsil etmeye öncelenir”, “Maslahatı genel olan özel olana öncelenir”, “Maksad hükümler vesile hükümlere, ferâiz nevâfile öncelenir”, “Topluma faydası dokunan ibadetler kişisel ibadetlerden, ihtiyaç sahibi olan ihtiyacı olmayandan, iştiyakla yapılan ibadet kerahetle (gönülsüz) yapılan ibadetten evlâdır” bu kurallardan bazılarıdır.

والله أعلم بالصواب وأسأله أن يجعل هذا البحث صاعبا وخالصا لوجهه الكريم والحمد لله رب العالمين

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd (v.1968). *el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut : Dâru'l-fikr, 1414/1994.
- Abdurabbinnebî Âlim. "Kâ'idetü'l-ihdiyât fi's-şerîati'l-İslâmiyye". *Mecelletü'l-buhûsi'l-fikhiyyeti'l-mu'âsıra* (2003, Haziran-Temmuz-Ağustos, 59. sayı). s.225-256.
- Abduşşekur, Ahsen. "Bağdat'ın Düşüşü". Çev. Ahmet Ünal. *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. Mian M. Şerif). İstanbul : İnsan Yayınları, 1991, III/2-17.
- Acar, Abdurrahman. "Evâil Edebiyatı Üzerine". *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 12.sy. (2002), s.2-12.
- Açıkgenç, Alparslan. "Evâil". *DİA*. XI/513-514.
- Ahmed Atâ, Abdulkadir. *Hêzê helâl ve hêzê harâm*. Beyrut : Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî, ts.
- Ahmed b. Hanbel (v.241/855). *el-Müsned*. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1392/1972.
- Akgündüz, Ahmed ve Said Öztürk. *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul : Osav, 1999.
- , *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlili*. İstanbul : Fey Vakfi Yayınları, 1990.
- Ali Haydar, Hoca Emin Efendizâde (v.1936). *Dürerü'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul : Hukuk Matbaası, 1330/1911.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd (v.1270/1853). *Rûhu'l-Meânî*. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts, I-XXX.
- Âmidi, Seyfuddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Ebî Alî (v.631/1233). *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405/1985.
- Atar, Fahreddin. *Fıkıh usulü*. 2. baskı. İstanbul : M.Ü.İ.F.V. Yay., 1992.
- , *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara : DİB Yay., 1979.

- Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 855/1451). *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*. Beyrut : Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî, ts.
- Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd (v.516/1122). *Tefsîru'l-Bağavî : Me'âlimu't-tenzîl*. Beyrut : Dâru'l-ma'rife, 1415/1995.
- Bedevî, Abdulazîm. *el-Vecîz fî fikhi's-sünne ve'l-kitâbi'l-azîz*. 3. Baskı. Beyrut : Dâru İbn Receb, 1424/2003.
- Bedevî, Yûsuf Ahmed Muhammed. *Mekâsıdu's-şerî'a inde İbn Teymiye*. 1. Baskı. Ammân : Dâru'n-nefâis, 1421/2000.
- Berzencî, Abdullatîf Abdullâh Azîz. *et-Te'âruz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*. Beyrût : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1417/1996, I-II.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Saîd (v.791/1388). *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye , 1408/1988.
- , *Minhâcu'l-usûl*. Beyrut : Âlemu'l-kütüb, ts.
- Bigâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer (v.885/1480). *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1995.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (v.1971). *Hukukî İslamiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl (v.256/869). *el-Câmi'u's-sahîh*. 2. Baskı. Riyad : Dâru's-selâm, 1419/1999.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Davâbitu'l-maslaha fî's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. 5. Baskı. Beyrût : Müessesetü'r-risâle, 1406/1986.
- , *Fıkhusseyre (Peygamberimiz (s.a.v.)'in Uygulamasıyla İslam)*. Çev. Nar, Ali, Orhan Aktepe. İstanbul : Gonca yayınevi, 1992.
- Câzim, Alî ve Mustafâ Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdiha*. İstanbul : Dâru'l-edâ, 1993.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara : Fecr Yayınevi , 1996, I-II.

- Cessâs, Ebubekr Ahmed Râzî (v.370/980). *Ahkâmu'l-Kurân*. Beyrut : Dâru'l-fikr, 1414/1993.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*. İstanbul : Çağrı Yay. , 1993.
- Clifford t. Morgan. *Psikolojiye Giriş*. Çev. Arıcı, Hüsnü vd. 13. Baskı. Ankara : Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 1999.
- Cuğaym, Nu'mân. *Turuku'l-keşf an makâsıdî's-şârî'*. 1. Baskı. Ammân : Dâru'n-nefâis, 1422/2002.
- Dağcı, Şamil. *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1999.
- Danışman, Ahmet ve Mehmet Emin Artuk. *Ceza hukuku (Genel Hükümler)*. 14. Baskı. Ankara : Seçkin Yayınları, 1997.
- Dehlevî, Ahmed b. Abdurrahîm (v.1176/1762). *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. Beyrut : Dâru İhyâi'l-ulûm, 1410/1990.
- Ebu Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (v.275/888). *es-Sünen*. 1. Baskı. Riyâd : Dâru's-selâm, 1420/1999.
- Ebu Hayyân, Esîruddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Yûsuf (v.754/1353). *el-Bahru'l-muhît*. Beyrut : Dâru İhyâu't-turâsî'l-arabî,1411/1990.
- Ebu Yûsuf Yâkûb b. İbrâhîm (v.182/798). *Kitâbu'l-harâc*. Kâhira : el-Matbaatü's-selefiyye, 1396/1976.
- Ebu Zehrâ , Muhammed (v.1974). *Mâlik b. Enes : Hayâtuhû ve asruhû, ârâuhû ve fikruhû*. Kâhira : Dâru'l-fikri'l-arabî, ts.
- , *el-Cerîme*. Beyrut : Dâru'l-fikri'l-arabî, ts.
- Ekinci, Salih. *Gayr-i Müslimlerle Münasebetler*. By., ts.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v.1942). *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul : Eser Kitabevi, 1971.
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul : M.Ü.İ.F.V. Yay. , 1990

- Ertunç, Ahmet Cemil. “*Kadim Bir Problem : Kur’an’ın Nesnelleşmesi*”. Umran (2003, Temmuz, 107. sayı). s.32-38.
- Fazlurrahman (v.1988). *İslam*. Genişletilmiş 4. Baskı. İstanbul : Selçuk Yayınları, 1996.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. *İslam’da Şahsiyet Hakları*. Ankara : TDV Yayınları, 1996.
- Ğazâli, Ebu Hâmid (v.505/1111). *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl*. Beyrut : Dâru ihyâu’t-turâsi’l-arabî, ts.
- , *İhyâu ulûmi’d-dîn*. İstanbul : Akçağ Yay., ts.
- Ğumârî, Ebu’l-Fadl Abdullah es-Siddîk. *el-Hâvî fi’l-fetâvâ*. 1. Baskı. Kâhire : Dâru’l-ensâr, 1402/1982.
- Hamiduddin, Muhammed. “*İlk Sufiler : Doktrin*”. Çev. Armağan, Mustafa. *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. Mian .M. Şerif). İstanbul : İnsan Yayınları, 1991, I/349.
- Hamidullah, Muhammed (v.2003). *İslam Peygamberi*. 5.baskı. Çev. Salih Tuğ. İstanbul : İrfan Yay., 1993.
- Hammûş, Memûn Muhammed. *es-Sîratü’n-nebeviyye alâ menheci’l-vahyeyn el-Kur’ân ve’s-sünneti’s-sahîha*. By., ts.
- Hattâbî, Ebu Süleymân Hamed b. Muhammed (v.388/998). *Me’âlimü’s-sünen*. Beyrut : Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1411/1991.
- Hinn, Mustafâ Saîd ve Bedî’ Seyyid Lahhâm. *el-İdâh fi ulûmi’l-hadîs ve’l-istilâh*. 4. Baskı. Dımaşk : Dâru’l-kelimi’t-tayyib, 1424/2003.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (v.1973). *Mekâsıdu’s-şerî’ati’l-İslâmiyye*. Ürdün : Dâru’n-nefâis, 1421/2001.
- , *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. Tûnus : ed-Dâru’t-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atâillâh, Tâcuddîn Ahmed b. Muhammed (v.709/1309). *el-Hikemu’l-Atâiyye*. Dımaşk : my., 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî (v.852/1448). *Fethu’l-bârî bi şerhi sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1379/1959, I-XIII.

- İbn Haldun, Abdurrahmân Ebu Zeyd Veliyyüddîn (v.809/1406). *Mukaddime (el-İber)*. 2.b. İstanbul : Dergah Yayınları, 1988, I-II.
- İbn Hişâm, Muhammed Abdulmelik (v.218/733). *es-Sîratü'n-nebeviyye*. Beyrut : Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî , 1415/1994
- İbn Kayyım, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr el-Cevziyye (v. 751/1350). *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili 'ıyyâke na'budu ve ıyyâke neste'ın'*. 1. Baskı. Beyrût : Dâru'l-kütübi'l-arabî, 1410/1990, I-III.
- , *İ'lâmu'l-muvakkı'ın an Rabbi'l-âlemîn*. Beyrut : Dâru'l-ceyl, ts.
- , *Zâdu'l-me'âd fı hedyi hayri'l-ibâd*. Beyrut : Dâru'l-fıkr, 1406/1986.
- , *et-Turuku'l-hikemiyye fı's-siyâseti's-şer'ıyye*. Beyrût : Dâru İhyâi'l-ulûm, ts.
- , *el-Cevâbu'l-kâfi limen seele ani'd-devâi's-şâfi*. Dımaşk : Mektebetü dâri'l-beyân, 1419/1998.
- İbn Kesîr, İmaduddîn Ebu'l-fadl İsmâil (v.774/1372). *Tefsîru İbn Kesîr*. Beyrut : Dâru'l-kalem, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullâh b. Ahmed (v.620/1223). *el-Muğni*. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v.273/886). *es-Sünen*. 1. Baskı. Riyâd : Dâru's-selâm, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim (v.711/1311). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-fıkr,1410/1990.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm (v.970/1562). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 1. Baskı. Dımaşk : Dâru'l-fıkr, 1983.
- İbn Receb, Ebu'l-ferec Abdurrahmân (v.795/1392). *el-Kavâ'id fı'l-fıkhı'l-İslâmî*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Hafid (v.595/1198).
Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid. Mısır: Mektebetü'l-
külliyyetü'l-ezheriyye 1386/1966.
- , *ed-Darûri fî usûli'l-fikh*. Lübnân: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- İbn Teymiye, Takiyuddin Ahmed (v.728/1327). *el-Fetâvâ*. Haz.
Abdurrahmân Muhammed b. Kâsım ve Muhammed b.
Abdurrahmân, ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebubekr Muhammed b. Abdullah (v. 543/1148). *Ahkâmu'l-
Kurân*. Beyrut : Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-ferec Cemâluddin Abdurrahmân b. Alî (v.597/1200).
Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye,
1414/1914
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdulvâhid (v.861/1456).
Fethu'l-kadîr. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts., I-VIII.
- İbnü'l-Useymin, Muhammed b. Sâlih. *Fetâva's-siyâm*. Beyrut : Müessesetü'r-
risâle, 1423/2002.
- , *el-Fetâva's-şer'iyye fî'l-mesâili'l-asriyye*. Haz. Hâlid Cüraysî. By.,
1420/1999.
- İbrâhîm Mustafâ vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul : el-Mektebetü'l-İslamiyye,
ts.
- İsbir, Muhammed Saîd ve Bilâl Cüneydî. *Mu'cemu's-şâmil*. Beyrut : Dâru'l-
avde, 1406/1985.
- İzz b. Abdisselâm, İzzuddin Abdulazîz (v.660/1261).*Kavâ'idü'l-ahkâm fî
islâhi'l-enâm*. Dimaşk : Dâru'l-kalem, 1421/2000.
- Kal'acî, Muhammed Ravâs ve Hâmid Sâdik Kuneybî. *Mucemu'l-lügati'l-
fukahâ*. Beyrut : Dâru'n-nefâis, 1408/1988
- Kaplan, Yusuf. "Kimyamızı Bozmaya Çalışıyorlar Ama Başaramayacaklar".
Umran (2002, Ağustos, 98. Sayı). s.2-6.

- Karadâvî, Yûsuf. *Fî fîkhi'l-evleviyyât : Dirâsetün cedîde fî davi'l-Kurâni ve's-sünne*. Beyrut : Müessesetü'r-risâle, 1421/2000.
- , *el-Fetâva'l-mu'âsıra*. Kuveyt : Dâru'l-vefâ, 1414/1993.
- , *Fîkhu'z-zekât*. Beyrut : Müessesetü'r-risâle, 1406/1986.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs (v.684/1285). *el-Furûk*. Beyrut : Dâru'l-ma'rife, ts.
- , *Tenkîhu'l-fusûl fî ihtisârî'l-mahsûl fi'l-usûl*. Kâhira : el-Mektebetü'l-ezheriyye , 1414/1993.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yay., 1999.
- , *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul : İz yay., 2002.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (v.923/1517). *İrşâdü's-sârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut : Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî,ts.
- Kâtîp Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. İstanbul: Maarif Vekaleti Matbaası, 1362/1943, I-II.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr (v.670/1271). *el-Câmi' liahkâmi'l-Kurân*. Beyrut : darulfikr, 1414/1993.
- Mâlik b. Enes (v.179/795). *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru's-sadr, 1323.
- , *el-Muvatta*. Kâhira : Dâru'l-hadîs, 1421/2001.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. Haz.Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.
- Menbecî, Muhammed b. Muhammed. *Risâletün fi's-semâ' ve'r-raks*. 1. Baskı. Beyrut : Dâru İbn Hazm, 1413/1993.
- Merâğî, Ahmed Mustafâ (v.1945). *Tefsîru'l-Merâğî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts, I-XXX.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ (v.1979). *Tefhimu'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan Yay., 1997, I-VII.

- Mevsilî, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd (v.683/1284). *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Muhâsibî, Ebu Abdillah Hâris b. Esed (v.243/857.) *er-Ri'âye li hukûkillâh*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Muvatta ; bkz. Mâlik b. Enes.
- Münzirî, Zekiyyüddîn Abdulazîm b. Abdulkavî (v.656/1258). *et-Terğîb ve't-terhîb*. Beyrut : Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî, 1388/1968
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî (v. 261/874). *el-Câmi'u's-sahîh..* 1. Baskı. Riyad : Dâru's-selâm, 1419/1998.
- Müsned; bkz. Ahmed b. Hanbel.
- Mv.F. (*el-Mevsû'atü'l-fikhîyye*) Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1414/1993.
- Nesâî, Ebu Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb (v.303/915). *es-Sünen*. 1. baskı. Riyad : Dâru's-selâm, 1420/1999
- Nesefî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v.710/1310). *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995.
- Nesefî, Necmüddîn b. Hafs (v.537/1142). *Tilbetü't-talebe*. Beyrut : Dâru'l-kalem, 1406/1986.
- Nevevî, Ebu Zekerîyyâ Muhammed b. Şeref (v.676/1277). *Şerhu sahîhi Müslim*. Beyrut : Dâru'l-ma'rife, 1419/1998.
- , *el-Ezkâr*. 4. baskı. Riyâd : Dâru'l-hedy , 1413/1993.
- Norman I. Monn. *Psikoloji (İnsan İntibakının Esasları)*. Çev. Nahid Tendar. İstanbul : Maarif Basımevi, 1958.
- Önkal, Ahmet. *Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*. 13. Baskı. İstanbul: Esra Yayınları, 1999.
- Pekcan, Ali. *"Fıkh Usûlü Bağlamında Makâsıdu's-şerîa Düşüncesinin Tarihi Seyri"*. Makasıd ve İctihad (ed. Ahmet Yaman). Konya : Yediveren, 2002.

- Raysûnî, Ahmed. *Nazariyyetü'l-makâsîd inde'l-Îmâmi's-Şâtîbî*. 4. Baskı.
Riyâd : el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, 1416/1995.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadîr. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrût :
Mektebetü'l-Lübnân, 1996.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (V.606/1209). *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*.
Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1408/1988.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *el-Menâr (Tefsîru'l-Kurânî'l-hakîm)*. Beyrut : Dâru'l-
ma'rife, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Alî. *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul : Dersaadet, ts.
-----, *Ravâi'u'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kurân*. Beyrut :
Müessesetü menâhili'l-irfân, 1400/1980.
- Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsır (v.1956). *Teysîru'l-kerîmi'r-rahmân fî tefsîri
kelâmi'l-Mennân*. Beyrut : Müessesetü'r-risâle, 1418/1998.
- Serahsî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr (v.911/1505). *el-Mebsût*.
Beyrut : Dâru'l-ma'rife, 1409/1989.
-----, *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut : Dâru'l-ma'rife, ts.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr (v.911/1505). *el-İtkân fî ulûmi'l-
Kurân*. Beyrut : Dâru İbn Kesîr; 1414/1993.
-----, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1419/1998.
-----, *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-
ilmiyye, ts.
- Sübki, Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Aliyy (v.771/1369). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 1.
Baskı. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411/1991.
- Şa'bân, Zekiyyuddin. İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh). Çev.
İbrahim Kafi Dönmez. Ankara : T.D.V. Yayınları, 1999.
- Şâtîbî, Ebu İshâk İbrâhîm (v.790/1388). *el-Muvâfakât fî usuli'l-ahkâm*.
Beyrut : Dâru'l-fikr, ts.
-----, *el-İtisam*. Kâhira : Matbaatü'l-Halebî, 1414/1994.

- Şeltût, Mahmûd (v.1964). *el-Fetâvâ*. Kâhira : Dâru's-şurûk, 1980.
- , *Esbâbü'l-bida' ve medârruhâ*. Dımaşk : ed-Dâru'l-müttehîde ,
1423/2002.
- Şeriati, Ali (v.1977). *Dinler Tarihi*. Çev. Erdoğan Vatansever. İstanbul :
Seçkin Kitaplar Yayıncılık, ts.
- Şerbâsî, Ahmed (v.1980). *Yeselûneke fi'd-dîn ve'l-hayât*. Beyrut : Dâru'l-ceyl,
ts.
- Şerîf, M. Abdulğaffar. *et-Tederrüc fi tatbîki's-şerîati'l-İslâmiyye*. Kuveyt : By.,
1417/1996
- Şevkânî, Muhammed b. Alî (v.1250/1834). *Neylû'l-evtâr şerhu münteka'l-
ahbâr min ehâdisi Seyyidi'l-ahyâr*. Kâhira: Dâru'l-hadîs,
1421/2000.
- , *Fethu'l-kadîr*. Beyrut : Dâru'ihyâu't-turâsî'l-arabî, ts.
- , *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki ilmi'l-usûl*. Beyrut : Müessesetü'l-
kütübi's-selefiyye, 1412/1992.
- Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul : Esra Yayınları, 1997.
- *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. 3. b. İstanbul : Yöneliş Yay.,
1997.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (v.977/1570). *Muğni'l-muhtâc ilâ
ma'rifeti me'âni'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr (v. 310/922). *Tefsîru't-Taberî (Câmi'u'l-beyân fi
te'vîli'l-Kur'ân)*. 2.Baskı. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye,
1418/1997, I-XII.
- T.C.K. (*Türk Ceza Kanunu*). Ankara : Seçkin Yayınevi, 2003.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ (v.279/892). *el-Câmi'u's-sâhîh*. 1. Baskı.
Riyâd : Dâru's-selâm, 1420/1999
- T.M.K. (*Türk Medeni Kanunu*). Ankara : Nobel Yayınevi, 2002.
- Turan, Ömer. *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta : Ortadoğu*. İstanbul : Acar
Matbaacılık, 2003.

- Türer, Osman. *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul : Seha Neşriyat, 1998.
- Ustuvânî, Yâsir Abdulfettâh. *Mêzê ta'rifu ani'l-İslâm*. By., ts.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. Konya : Yediveren, 2001.
- Üstün, İsmail Safa. *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*. İstanbul : Birleşik Yay., 1999.
- Vekîlî, Muhammed. *Fıkhü'l-evleviyyât : Dirâsetün fi'd-davâbit*. 1. Baskı. Riyâd : el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, 1416/1997.
- Veştânî, Muhammed b. Halife (v.827/1423). *İkmâlü ikmâli'l-mu'allim*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.
- Wensick, A.J. *Concordance et Índicos de la Tradition Musulmane (el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî)*. İstanbul : Çağrı Yayınları, 1998.
- Yaman, Ahmet. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- , *Siyaset-Hukuk İlişkisi*. İstanbul : Esra Yayınları, 1999.
- , "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Ğâî/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine". Makâsıd ve İctihad (ed. Ahmet Yaman). Konya : Yediveren, 2002.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*. İzmir : D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Zebîdî, Muhibbuddîn Ebu Feyz Muhammed Murtazâ (v.1205/1790). *Tâcu'l-Arûs*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1414/1994.
- Zemahşerî, Cârullâh Muhammed b. Ömer (v.528/1133). *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmıdı't-tenzîl*. Kum: Edebu'l-havza, ts., I-IV.
- Zerkâ , Ahmed b. Muhammed (v.1938). *Şerhu'l-kavâ'idi'l-fikhiyye*. Dımaşk : Dâru'l-kalem, 1409/1989.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 1. Baskı. Beyrut : Dâru'l-fikr, 1416/1996.

- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır (v.794/1391). *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*. Kuveyt : Vizâratü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, /1993.
- Zevkliler, Aydın, M. Beşir Acabey ve K. Emre Gökyayla. *Medeni Hukuk*. 5. Baskı. Ankara : Savaş Yayınevi, 1997.
- Zeydân, Abdulkerîm. *el-Medhal li dirâseti's-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1411/1990..
- , *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*. Bağdat : Matbaatü Süleymân A'zamî, 1387/1967.
- Zübyânî, Abdulmecîd Abdulhamîd. *Târihü'l-fikhi'l-İslâmî*. Binğâzî : Dâru'l-kütübi'l-vataniyye, 1994
- Zuhaylî, Vehbe. *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*. 2. Baskı. İstanbul : Risâle Yay., 1992.